

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON
1849-1865

ÍRTA
BERZEVICZY ALBERT

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
KIADÁSA

ELŐSZÓ.

Tudományok művelésében és közéleti szereplésben századokon át többszörösen kivált, nagy múltú család sarjaként, átöröklött és gyermekéveitől kezdve folytonos tanulással szerzett szellemi kincseivel úgy lépett 1877-ben a 24 esztendő *Berzeviczy* Albert Sárosmegye aljegyzője minőségében közpályájára, mint nemzedékének egyik legszebb ígérete. Előkelő megjelenése, finom, tartózkodó modora, melyet azok, akik nem láttak be mélyen érző szívébe, oly gyakran ismertek félre, föllépésének biztossága, nagy műveltsége, írásainak tartalmassága és formai jelessége, szónoki készsége, feladataival együtt növekvő tudásvágya és kötelességérzése, végül, de nem utolsó sorban, erős konzervativizmusa mellett is az újabb szellemi áramlatok iránt tanúsított megértő érdeklődése végigkísérték hosszú, munkás, eredményekben gazdag életén.

Bárminő pozícióba is került mindig fölfelé ívelő pályáján: szülőmegyéjének közigazgatásában, a jogakadémiai tanár katedráján, a képviselőházban, úgy is, mint annak jegyzője, alelnöke és elnöke, a miniszteri tanácsosi és államtitkári munkakör után a vallás- és közoktatásügyi miniszter székében, a felsőházban s a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság elnökeként a legnemesebb eszményekét szolgálta soha nem csökkenő munkakedvvel és munkabírással.

Ez eszmények közt első volt a magyarságnak a magasabb kultúra, a nagyobb és mélyebb műveltség által való fölemelése és ezzel nemzeti jövőnk biztosítása. Az idevezető út megválasztásában *Széchenyi* és *Deák* tanításait követte, már csak azoknak az élményeknek hatása alatt is, melyeket rá nézve nemzetiségektől lakott szülőföldjén szerzett tapasztalatai mellett az önkényuralom korára esett gyermekéveinek eleven emlékei, majd a lassan megszilárdult kiegyezés nyomán bekövetkezett politikai, társadalmi, gazdasági és közművelődési föllendülésnek s ezzel együtt a magyarság főleg a városokban mutatkozott gyors térfoglalásának szemlélete jelentettek. Ezek a szempontok irányították akkor is, mikor 28 éves korában a szabadelvű párt programjával elfogadta Eperjes mandátumát és az 1867-es politikának azt a *Tisza* Kálmán és utóbb még inkább *Tisza* István által megadott értelmezé-

sét, mely a nemzet összes erőinek, képességeinek szabad érvényesülése és európai helyzetének szilárd alapokra helyezése érdekében, a királylyal egyetértve, igyekezett meghozni a monarchia nagyhatalmi állásátoi megkívánt áldozatokat, befelé pedig kereste a közjogi harcok megszüntetését s a társadalmi és nemzetiségi ellentétek kiegyenlítését.

Különben sem volt a harcok embere, még pedig nemcsak azért, mert a nemzet érdekében a békés fejlődést tartotta szükségesnek, hanem azért is, mert derűs optimizmusa, minden szépért, nemesért és igazért hevülő lelke és munkaszeretete irtózott a gyűlölködéstől, a sebeket ejtő és pusztításokat okozó háborúskodástól.

Munkabírásnál talán csak sokoldalúsága volt nagyobb. Egyformán otthon volt az államtudományok, a megyei közigazgatás, a miniszteriális ügyvitel, az egész közoktatás, de kivált a felsőbb oktatás kérdéseiben; biztosan mozgott a gyakorlati politika olykor sikos útjain is és lépésről lépésre egyre nagyobb tekintélyre tett szert a tudományos életben, az irodalmi és a képzőművészeti alkotásokról és irányokról adott, néha talán hűvös, óvatos véleményeiben, bírálataiban, sőt nagy nyelvtudása és európai szemhatára arra is képessé tették, hogy akár mint a magyar tudományos világnak, akár mint nemzetünk külpolitikai törekvéseinek hivatott szószólója, sikerrel képviselje hazánkat a különböző külföldi fórumok előtt is. Így állott tudásának kivételes mélységével, alaposágával és sokoldalúságával három évtizeden át mindenkitől megbecsülve, szellemi életünk élén.

Még amikor nem is találkozott a tudományos világ osztatlan helyeslésével, — népszerű nem akart lenni soha — a következmények utólag legtöbbször az ő körültekintő, mérsékelt, nemesen megértő magatartását igazolták. Az Akadémia vagy a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből elmondott beszédei, melyek összegyűjtését és kiadását az Akadémia vállalta, az utolsó harminc év minden tudományos, irodalmi és művészi eseményének, törekvéseinek remekbe készült tükörképei.

Talán még középiskolás diák volt, mikor első írásai — kisebb novellák — a *Felvidék* és az *Eperjesi Lapok* hasábjain megjelentek. Egyetemi hallgató korában már esztétikai tanulmány és útleírás is került ki tolla alól. E két műfajhoz szinte élete végéig hű maradt. Doktori és tanári programmértekezésében az elméleti politika néhány alapvető kérdését (*Rend és szabadság; A politika és a morál*) vette mélyreható vizsgálat alá. Képviselővé választása után a napi politika fölmerült problémái is foglalkoztatni kezdik s közírói tevékenysége csak akkor szűnik meg, mikor a toll örökre kiesik kezéből. Minisztériumi szolgálata vonta figyelmét az egyetemi oktatásra s a harmadik egyetem ügyére, minisztersége pedig fölemelte legnagyobb kultúrpolitikusunkká.

Történetírói hivatottságának első tanújelét a Cinquecento festészeté-

rő] és szobrászatról írt művészettörténeti munkájában adja. Az olasz föld szépségei s népének páratlan művészi alkotásai iránt kora fiatal-ságától késő öregségéig érzett vonzalma, mely — mint egy beszélgetésünk során említette — 52 ízben vitte őt Itáliába, jut kifejezésre ebben a kötetében éppúgy, mint előbb közrebocsátott olaszországi útirajzaiban, vagy az évek múlva Beatrix királynéről írott művében. Ez a vonzalom avatta őt utóbb az Olaszország felé való politikai tájékozódás első szószólójává is.

Hatvanéves lehetett, mikor élete főművéhez, *Az absolutismus Magyarországon* címen hozzáfogott. Kevéssel előbb (1911 nov. 7.) lemondván a rendkívül kiéleződött politikai helyzet miatt a képviselőház elnöki méltóságáról, annak a tervnek dugába dőltevel, mely az ő miniszterelnökségétől várta a válság megoldását, befejezettnek látta harminc évet meghaladó politikai pályafutását, melytől azt remélte, hogy «meg fogja könnyíteni rá nézve a kiegyezést megelőző «korszak összes politikai vonatkozásainak megértését». (I. köt. Bevezetés. 4. 1.) De két más oka is volt annak, hogy épp e kort választotta. Az egyik «az a körülmény, hogy e korszak története a maga teljességében minden okozati összefüggéseiben, vonatkozásaiban és kihatásaiban, beleértve az emigráció működését s a társadalmi, gazdasági és kulturári állapotokat is, mindmáig megíratlan s a korosabb és ifjabb nemzedék előtt egyaránt ismeretlenebb e kor, mint történelmünk sok távolabb eső időszaka» (u. o. 3. 1.). A másik ok egyéni volt, mely — saját szavai szerint — «szinte csábítóvá tette rám nézve a gondolatot: egy olyan időszak jelenségeit vonni történelmi bírálat alá, melynek még magam is szívtam levegőjét s melynek képeivel gyermekkori visszaemlékezéseim ¹ révén, habár inkább csak korkép formájában, már foglalkoztam.» (u. o. 5. 1.)

Az őt jellemző ritka lelkiismeretességgel fogott műve anyagának összegyűjtéséhez. Az Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeum aránylag csekély levéltári anyagának gondos átkutatásával párhuzamosan, közel két évtizeden át dolgozott a bécsi levéltárakban, így az osztrák belügyminisztérium levéltárában és *1. Ferenc Józsefnek* külön az ő személyére szóló engedélye alapján főleg a Házi, udvari és állami levéltárban. A levéltári anyag mellett teljes figyelemmel volt az egykorú hírlapok közleményeire s a hazai és külföldi, elsősorban az osztrák történeti és publicisztikai irodalomra, egyformán kiterjesztvén gondját a bel- és külpolitikai viszonyok alakulásán kívül a társadalmi, gazdasági és szellemi életünk fontosabb jelenségeire is.

A három kötetben 18 részre tervezett munka negyedik részének írása közben szakadt hazánkra *Károlyi* Mihály nemzetgyilkos forra-

¹ *Régi emlékek*, 1853—1870. Bpest, (Révai) 1907.

dalma, majd az országvesztő proletárdiktatúra, mely őt is a gyűjtő-fogházba hurcolta. Aztán jött a trianoni szörnyű békeparancs. Nemcsak kutatásait kellett Becsben 1918. októberétől 1920. májusáig abba-hagynia, hanem mint egykor, a svájci számkivetésben *Szalay* László előtt, úgy előtte is fölírta a kérdés: «lesz-e még ki számára írni magyar történetet?»

Szerencsére azonban a csüggedés, a kétségbeesés nem tudott úrrá lenni fölötte. Ellenkezőleg, miként *Szalay*, megtalálta a vigasztalást a nemzet múltjában, neki is meggyőződésévé vált, hogy «a magyar történetírás még nem fejezte be szerepét, sőt inkább új, minden eddiginél fontosabb feladatok elé van állítva «és hogy az abszolutizmus kora» «mindenekfölött alkalmas arra, hogy belőle nemzetünknek egy újabb fölemelkedése számára tanulságokat merítsünk», (u. o. 9. l.) «hogy nekünk nemcsak múltunk, hanem jövőnk is van s hogy nemzetünkre nézve nem léteznek a bukásnak oly mélységei, melyekből a fölemelkedés verőfényes magasságaira nem nyílnék kilátást (16. l.)

1921-ben adta ki a mű I. kötetét, melyben az 1849-től 1853-ig terjedő évek történetét adja. Ezt követte 1926-ban az 1853-tól 1859-ig eltelt hat esztendő történetét magában foglaló II. kötet, majd 1932-ben a III. kötet, mely az eredeti terv megváltoztatásával az 1859 végéig 1865 végéig lefolyt események helyett csak az 1862 végéig eltelt három év történetét nyújtja. így vált szükségessé a IV. kötet, mely két új rész beiktatásával a XVI—XX. részeket tartalmazta volna.

Fájdalom, a Gondviselés nem engedte meg, hogy az utolsó három év történetének megírásával befejezhesse nagy munkáját. Előbb be-következett a vég, valóra válván sejtelve, melynek az I. kötet előszavában maga kifejezést ad e szavakban: «Érzem, hogy későn fogtam a nagy föladathoz . . . Rám esteledett és nem tudom, elérhetem-e utam végső célját, mielőtt az éj leszál!»

A IV. kötetből mindössze az első részt írhatta meg négy fejezetben. Ezt a részt adja a jelen kis kötet. A hátralévő négy rész további négy-négy, esetleg öt-öt fejezetben, az I. kötet előszavában közölt tervezet szerint — természetesen megfelelő változtatásokkal az alcímekben — következő címek alatt látott volna napvilágot:

XVII. rész: *A kiegyezés felé.* (Az Almásy Pál-féle megkísérelt összeesküvés, elfogatások. Miksa főherceg mexikói császársága, a schleswig-holsteini háború s annak befejezése a gasteini egyezményben; Poroszország és Ausztria condominiuma későbbi viszály csírája. Rechberg elbocsátása, gr. Mensdorff külügyminiszter. Deák, Eötvös és a konzervatívek röpiratai, Deák húsvéti cikke. A nagyszabeni «országgyűlés», az ott alkotott «törvények»; az erdélyi főkormányzék visszahelyezése Kolozsvárra, az unió elismerése. Az uralkodó pesti látogatása, Schmerling váratlan elbocsátása; Belcredi miniszterelnök,

Mailáth kancellár, Sennyey tárnok és a helytartótanács elnöke. Az osztrák alkotmány fölfüggesztése; Ausztria pénzügyi zavarai. A magyar országgyűlés összehívása, változások a megyékben, képviselő-választások és az országgyűlés megnyitása. 1864—1865.)

XVIII. rész: *Az emigráció az olaszországi háború után.* (Kossuth erőködése az olaszországi háború megújítása érdekében; terve a dunai konföderáció tárgyában; Klapka visszavonulása; újabb meghasonlások az emigráció kebelében. Berzenczey küldetése Erdélybe s internáltatása; Szemere hazajövele; b. Jósika Miklós halála; Ujházy olaszországi tartózkodása s későbbi viszontagságai Amerikában. 1860—1865.)

XIX. rész: *Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében.*

XX. rész: *Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.*

Történetírásunk örök kára, hogy e négy rész, az egész műnek kb. egyötöde, már nem készülhetett el. Annál pótolhatatlanabb e kár, mert kortársai közül nagyobb felkészültséggel és hivatottsággal alig írhatta volna meg valaki e részeket nála, aki ez éveket mint éleseszű, 10—13 éves gyermek élte át oly környezetben, melynél hagyomány volt a közügyekkel, a tudománnyal és irodalommal való foglalkozás.

De életének e főműve, mint a *Szalay* László szintén befejezetlen *Magyarország története*, így, csonkán is nagyértékű, maradandó becsű alkotás. Páratlan lelkiismeretességgel összegyűjtött adatainak gazdagsága, a szereplőkről adott jellemzései, róluk és viselt dolgaikról a magyar nemzet és az egyetemes európai érdekek szempontjából mondott ítéletei, a politikai, társadalmi, jogi, gazdasági, kulturális stb. viszonyok alakulásáról részleteiben is egységes képe méltóvá tették a szerzőt az Akadémia koszorújára. (1924-ben kapta a Szilágyi Istvánról nevezett jutalmat, 1925-ben pedig a nagyjutalmat.)

Népszerű olvasmány ugyan nem lesz a mű soha s egyes megállapításait, ítéleteit később napfényre kerülő adatok, vagy ezután bekövetkező események megvilágításában talán át fogja értékelni, a maga korának szemléletéhez át fogja írni az újabb kutató, akit már nem terhel az anyaggyűjtésnek rengeteg időt és vesződést jelentő gondja. De az úttörés, az alapvetés és az első egységes felépítés dicsősége az abszolutizmus kora történelmének megírásáért minden időre elválaszthatatlanul összeforrva marad *Berzeviczy* Albertnek, a nagy magyar kultúrpolitikusnak nevével.

Befejezésül hálás köszönetét mondok özv. *Berzeviczy* Albertné ő nagyméltóságának, aki az itt megjelenő fejezeteknek jelentékeny részét diktálásra maga írta, azért a kitüntetésért, mellyel az Előszó megírását és a kézirat sajtó alá rendezését rám bízta.

Budapest, 1937. januárius hó 7-én.

Nagy Miklós.

XVI. RÉSZ.

**ABSOLUTISMUS
VÁLTOZOTT FORMÁBAN.**

I.

(Gr. Forgách kancellár tömeges megkegyelmezésekkel igyekszik Magyarországon hangulatot kelteni a kiegyenlítés mellett. Az uralkodó és Schmerling államminiszter siettetni kívánják az országgyűlés összehívását, az utóbbi csak azért, hogy újabb szakítás erősebb rendszabályokra vezessen; Forgách késleltét, hogy időt nyerjen a provisorium által egy kiegyezésre hajlandó párt létrehozására. Gr. Apponyi országbíró az uralkodó felhívására kiegyezési tervet készít, mely közel áll az 1867-ikihez, magyar minisztérium haladéktalan kinevezését kívánja s Deák helyeslését bírja; az uralkodó azt visszautasítja. Forgách más tervet szerkeszt, mely a delegációt tulajdonképpen a tágabb bírod, tanács hatáskörével ruházza fel. A kormánytanácsban ez is megbukik s egy semmitmondó legfelsőbb elhatározás a magyar kérdést egyelőre leveszi a napirendről. Deákot az 1861-iki országgyűlés tagjai emlékalbummal tisztelik meg; annak átadásánál Apponyi is megjelenik s nyomban ezután fölmentetvén állásától, gr. Andrássy György lesz országbíró. Kísérletek törvénykezési és sajtóügyi provisorium behozatalára. A közhangulat békés, de bizalmatlan; a provisorium folytatja a Bach-rendszer gyanakvó kémkedését és szigorú féken tartja a sajtót; Zichy és Jókai elítéltetése. A rendőrség beavatkozásai meg nem szűnnek, a kormánynak saját közegei szereznek bajokat. Nemzetiségi mozgalmak. Az 1863-1 szárazság súlyos gondokat okoz. Közöny az ország gazdasági érdekei iránt. Tanügyi intézkedések. 1862. nov.—1863. szept.)

Az eredménytelenség, melyet a Schmerling-provisorium első évi működése felmutatott, nem vette el reményét sem a főintézőnek, Schmerlingnek, ki a magyar nemzet részéről várt oly mértékű megpuhulást, mely a februáriusi alkotmány megvalósítását a Lajtán túl is lehetővé tegye s ellenkező esetben el volt szánva az erőszakos rendszabályokra is, sem gróf Forgách kancellárnak, ki kölcsönös engedmények útján óhajtotta a kiegyenlítést létrehozni s evégből a hatalom részéről is bizonyos előzékenység jeleit igyekezett adni.

Láttuk a kitűnő benyomást, melyet az országban az uralkodónak a Magyar földhitelintézet küldöttsége előtt 1862. évi október hóban tett meleg nyilatkozata keltett.¹ Az ezáltal támasztott reményeket ébrentartani volt hivatva az a császári kézirat, melyet ugyanakkor tett közzé a kancellár s mely őt utasította, hogy tegyen kimerítő jelentést a Nemzeti Színház és Nemzeti Múzeum pénzügyi állapotáról és mutassa ki, hogy

¹ Lásd e mű III. köt. 425. lapját.

ezeknek az intézeteknek mekkora segílyre volna szükségök? Ki s nevezte a kormány a mindkét intézet vezetésére hivatott bizottságot s hosszas tárgyalás után a Nemzeti Színház kapott is 60,000 firt-nyi segílyt, de csak egy évre szólólag. Különbén az állandó anyagi zavarokkal küzdő' pesti német színház sem nélkülözte a kormány támogatását. A Nemzeti Múzeum messzemenő segílyezését is tervbe vette és javaslatba hozta Forgách kancellár, de közbejövén a nagy szárazsága tói okozott Ínség, az országos alapot, mely e célra lett volna fölhasználó, az ínség csillapítására kellett fordítani s így a Múzeum támogatása függőben maradt.¹

Ezeknél nagyobb jelentőségűek voltak azok a megkegyelmezések, amelyeket Forgáchnak ugyanez időben sikerült kieszközölnie. Gróf Pálffy, a helytartó már az 1861. év végén eléggé javuknak találta a hangulatot arra, hogy nagyobb számú megkegyelmezések hozassanak javaslatba. Forgách már akkor is elvben helyeselte az eszmét, hanem annak kivitelét valami ünnepi alkalomra, például a Felső magyarországi látogatása alkalmára vélte fenntartandónak.² Az uralkodói látogatás azonban mindegyre késett; a rendőri hatalom maga gondoskodott késleltetéséről, amennyiben új meg új feljelentéseket szerzett a császár személye ellen magyar földön tervezett merényletekről, amelyek rendszeren hibbant elméjű emberek rémlátásainak bizonyultak.³ Ily körülmények között a kancellárnak más «ünnepi alkalomról kellett gondoskodnia és azt tagadhatatlan ügyességgel meg is találta.

Az uralkodó hitvesét csak egyszer látták Magyarországon: az uralkodópár 1857-1 látogatása alkalmával. Bár akkori itt időzését a közbejött gyászos családi esemény váratlanul megrövidítette, az a rövid idő is elég volt arra, hogy a fiatal fejedelmi hölgy üde és nyájas szépsége meghódítsa a magyar szíveket. Mikor az 1862. év tavaszán híre ment, hogy a császárné súlyos betegség ellen külföldi gyógyhelyeken keres üdülést, ez általános részvétet keltett, melyet nem kevésbé őszinte öröm váltott fel, mikor teljes fölgyógyulásának és hazatérésének híret hozták a lapok. A törvényhatóságok örömnnyilvánításai feliratok alakjában akkor, amikor a közgyűléseket összehívni nem lehetett, bizonyára nem sokat jelentettek, de ez esetben valószínűleg megfeleltek a közérzületnek. A nemzet már akkor ösztönszerűen érezni látszott, hogy bizalommal tekinthet az uralkodó nevére, ki épp ez időben kezdett

¹ *P. Napló* 1862. okt. 19., nov. 18., 27., 1863. máj. 14., jún. 23., júl. 17., aug. 14., dec. 20. Orsz. levéltár kanc. eln. iratok (ezentúl így jelezve: O. L. K. F. I.). 1862. 1101. szám, 1863: 784., 814930., 1310. számok és 1864: 296. szám. *Drei Jahre Verfassungstreit* 178. I., *Frankenburg*: Bécsi élményeim II. 113—114. I. *Vas. Újság* 1863: 179. I.

² *O. L. K. E. I.* 1861. 1180. szám.

³ *O. L. K. E. I.* 1862. 204., 377., 1208. 1863. 135. számok.

komolyan foglalkozni a magyar nyelv elsajátításával s a későbbi fejleményeket ismerve, igazat kell adnunk Erzsébet királyné magyar életrajzírójának, ki végzetesnek mondja azt a körülményt, hogy a császár hitvesének éppen az 1860—61-iki alkotmányos kísérletek idejében az udvartól távol kellett tartózkodnia.¹

Ily előzmények után jelent meg a császárné névünnepéről, november tőikéről keltezett legf. kézirat, mely a Kancellária javaslata alapján kegyelmet adott mindazoknak, kiket a provisorium haditörvényszékei politikai cselekmények miatt elítéltek vagy perbefogtak, valamint azoknak a politikai menekülteknek, kik engedély nélkül visszatértek a hazába, amennyiben bűncselekmény nem terheli őket. Az ily módon amnesztiában részesültek azonban jövőben való maguktartására nézve térítvényt tartoztak kiállítani. Tóth Kálmán, Fáik, Szathmáry Károly, Emich Gusztáv, Mezei Lipót, Szilágyi Virgil és Hindy Árpád mind akkor kapták vissza szabadságukat, de Mezeinek orvosi és Szilágyinak ügyvédi gyakorlatához való joga egyelőre megvonva maradt. Az amnesztia tényleg 366 egyénre terjedt ki; i22-nek adta vissza szabadságát és 244 ellenében szüntette meg a bírói eljárást.² Erdélyre nézve Nádasdy csak nagy későn, 1863 áprilisában tett hasonló amnesztiára vonatkozó javaslatot, mely elfogadásra is talált.³

Báró Kemény Zsigmond joggal állapította meg a Pesti Naplóban,⁴ hogy a november 19-iki amnesztia többet tett a kiegyenlítés előkészítésére, mint az osztrák centralista sajtó buzdításai, hogy nyilatkozzanak hát a magyarok, amelyek mindig együttjárnak azzal a buzdítással, hogy legyen hát a kormány erélyes Magyarországgal szemben. Absolutismust ráerőszakolni egy nemzetre — úgymond — lehet, de alkotmányosságot nem. Idézte a régi parabolát az utasról és köpenyéről, melyet a szél hiába akart lefújni róla, de amint a nap kisütött, az utas önként levetette. Magyarországon — így folytatja — van hajlam a becsületes kiegyenlítésre, de annak mértéke mindig a bizalom mértékétől függ.

Miután a közönség — Deák minden tiltakozásai ellenére — a Pesti Napló megnyilatkozásaiból mindig az ő állásfoglalására vont következtetést, feltűnt, mikor kevéssel később gróf Apponyi György országbíró felutazását Bécsbe ugyancsak a Pesti Napló ezzel a hozzáadással adta hírül: «Úgy halljuk, hogy gr. Apponyi György ország-

¹ *U. ott:* 1862. 803., 810. *Pesti Napló* (ezentúl így: P. N.) 1862. máj. 28., jún. 4., aug. 17. *Dr. Márki Sándor:* Erzsébet Magyarország királynéja, Bpest, Franklin-Társ. 1899. 381. 1.

² *O. L. K. E. I.* 1862. 1039., 1044., 1045., 1125., 1216. számok. *P. N.* 1862. nov. 15., 19., 22., 26., 29., szép. 30.

³ *Bécsi Haus-, Hof- u. Staats-Archiv* (ezentúl így jelezve: H. H. S. A.) Min. Conf. Prot. 1863. ápr. 30.

⁴ *U. O. Nov.* 23.

bíró őexcellenciája megyen föl Bécsbe a kiegyenlítés ügyében. Vajha e kiegyenlítés az 1848-1 törvények alapján és az országgyűlési feU iratok szellemében mielőbb létrejöhetne¹ S midőn a kancellár lapja, a «Sürgöny» e miatt belékötött a «Napló»-ba s felhívta, magyarázza meg jobban azt, amit az 1861-i feliratok csak röviden és «homályosan» értenek, a P. Napló azt felelte, hogy a törvényhozás megnyilatkozás sainak értelmezésére csak a törvényhozás lehet illetékes, tehát hívják össze az országgyűlést.²

E felutazásnak és a nyomában támadt hírlapi felszólalásoknak mélyebb háttere volt, mely megvilágítást igényel.

Hogy az uralkodó részéről az elmondottakban tanúsított közeledés a nemzet közvéleményében nagyobb hatást nem idézett elő, az nemcsak Forgách kancellárt ejtette gondolkozóba, ki ebben a Schmerling merev álláspontjának némi igazolását láthatta, hanem az uralkodónak is csalódást okozott, kinek csak nagyon is éreznie kellett, hogy Magyarország állapotainak rendezetlensége mennyire gyöngíti a monarchia állását minden irányban. Ez okból mind komolyabban kezdett foglalkozni a magyar országgyűlés összehívásának gondolatával, melyben — csodálatos módon — Schmerlingben talált támogatóra és Forgáchban ellenzőre. Mindkettőnek álláspontja könnyen megmagyarázható. Az államminiszter azért barátkozott meg az országgyűlés gondolatával, mert meg volt róla győződve, hogy az ismét vissza fogja utasítani a Reichsrathba való meghívást, s akkor az uralkodó is be fogja látni, hogy nincs más megoldás, mint a közvetetlen választások elrendelése Magyarországon. Ellenben Forgách azt remélte, hogy ha az országgyűlés még egyhamar össze nem hívatik, az ő rendszerének és az ő közegeinek sikerülni fog a képviselőválasztásokat úgy készíteni elő, hogy azok egy, a kiegyezésre hajlandó tekintélyes pártot hozzanak az országgyűlésbe, — amely számításában bizonyára csalódott volna.³

A nézetek ez ellentétével szemben az uralkodó egy elfogulatlan harmadiknak véleményét kívánta hallani s e végből hívta meg Apponyit, felszólítván őt, hogy a kiegyezés módozatai és az ország szervezése iránt szerkesszen oly javaslatot, melynek alapján az országgyűlés eredményre való kilátással legyen összehívható. Apponyi eleinte szabadkozott; őt hivatalos állása — úgymond — az ország törvénykezésének élére állítja; politikai kérdésekben a kancellár van hivatva előterjesztéseket tenni. De miután az uralkodó ragaszkodott kívánságán hoz, Apponyi végre késznek nyilatkozott annak teljesítésére, csupán

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1863. Dec. 4.

² P. N. dec. 12.

³ *Drei Jahre Verf.* 177. s köv. I. I. *Redlich*: D. Osterr. Staats- u. Reichsproblem II. 309. I. P. N. 1863. jan. 20.

azt kötve ki, hogy a munkálatot Mailáth György, b. Sennyey Pál és Örményi József barátainak közreműködésével és gr. Forgách Antal kancellár tudtával készíthesse el. Ebbe Ő Felsege beleegyezett. Apponyi, Mailáth, Sennyey és Örményi azután több napon át tanácskoztak, minden kérdést alaposan megvitattak; a létrejött megállapodásokat minden ülés után Apponyi jegyezte föl s a tanácskozások befejeztével ugyancsak ő foglalta össze az eredményeket egy emlékiratba.¹

Ezen, teljesen megbízható jellegű közlés szerint kétségtelennek látszik, hogy a szóbanforgó értekezletet nem Forgách hívta össze, vagy legalább is nem ő kívánta összehívását, mint a konzervatívok későbbi röpirata állítja,² hanem az tulajdonképen az uralkodó, illetőleg Apponyi kívánságára jött össze és hogy Forgách annak összejövételével és munkálatával nem nagyon rokonszenvezett, tanúsítják lapjának, a «Sürgöny»-nek már említett magatartása és a «Sürgöny» szerkesztőjének, Kecskeméthynek naplójába jegyzett fitymáló megjegyzései.³ Ellenben megtámadhatatlan hitelességű bizonyítékát bírjuk annak, hogy Deák és környezete már december végén tudomással bírt az Apponyi javaslatának lényegéről és hogy a P. Naplónak az Apponyi fölmenetelét üdvözlő megjegyzése az ő kívánságára, de a Deák beleegyezésével látott napvilágot.⁴ Igaz, hogy ezeket a reményeket kissé lehűthette az a trónbeszéd, mellyel az uralkodó a Reichsrath ülészkáját december 18-án bezárta s amely nagyon önértetesen hangoztatta az «alkotmány-törvényekhez» való ragaszkodást és a «megkezdett alkotmány-mű befejezésén».⁵

Apponyinak ez értekezletek nyomán készült emlékirata⁶ nevezetes okmánya a magyar-osztrák kiegyezés történetének, mert abban van először formulázva a delegációk intézménye, igaz, hogy sokkal szélesebb hatáskörrel, mint aminővel azt az 1867-4 kiegyezés fölruházta. Az emlékirat a Pragmatica Sanctióból indul ki, mint a monarchia alapjából, mert a monarchia jólétének és nagyhatalmi állásának megóvása Magyarországnak is érdeke s ennélfogva célja. A feladat nem új államjog teremtése, hanem a meglévőnek a káros határozmányok mellőzése útján a monarchia összérdekeivel s a változott, politikai hely-

¹ *Könyi*: Deák F. beszédei III. 301—302. *Hecskemcthy Aurél* szerint (Naplója 150. I.) Sennyey tagadta volna az értekezletekben való részvételét, ellenben részt vettek volna azokban «más részről» Barkóczy, Szentiványi Vince, Zsedenyi és gr. Andrássy György.

² *Drei Jahre Verf. 179. I.*

³ id. h.

⁴ *Csengery A.* Hátrah. iratai 488 — 489. I. (levele bátyjához 1862. dec. 31-ikéről).

⁵ *P. N.* 1862. dec. 19., 20.

⁶ *Közli Könyi* id. h.

zettel való összhangba hozatala. A magyar korona országai és másfelől a német-szláv örökös tartományok közötti nagy különbségek kizárják a formai összpontosítást s a jogi álláspont kizárja az egyik rész alárendelését a másiknak. Századok óta a dualizmus volt törvényes főU tétele a monarchiái kapcsolatnak; ma is ezen az alapon kell megegyezéshez jutni s e végből határozottan formulázni: t. a monarchia közös érdekeit s azok kezelése módját, 2. az 1848-iki törvények revízióját és 3. a februáriusi pátens megfelelő módosításait. A közös ügyek megállapítása a magyar országgyűlésnek és O Felsege szentesítésének tartandó fenn. A megállapított közös ügyek tárgyalására a két törvényhozó testület delegációkat választ egyenlő számú tagokkal s a tökéletes egyenjogúság alapján. A két delegáció közös tanácskozás után törvényerővel bíró határozatokat hoz, melyeket azután az országgyűlés az országos törvények közé iktat. A közös ügyek: a külügy, a véderő s az összmonarchia pénzügyi és kereskedelmi érdekei. A véderőt illetőleg a legfelsőbb vezetés a hadúré, tehát egységes; a magyar ezredek kiegészítése a törvényesen megállapított állományon belül biztosítandó az újoncok évi arányának megállapítása által; az újoncok állításáról azután a korona az országgyűlés hozzájárulása nélkül határoz. A katona-beszállásolás- és élelmezésre vonatkozólag az autonóm törvényhozással való alkotmányos megegyezésre kell törekedni; a rendkívüli újoncállítás megszavazása az országgyűlésnek tartandó fenn. A pénzügyet illetőleg az emlékirat utal arra, hogy a magyar országgyűlés 1848 előtt is jogosítva volt a hadiadó összegének megszavazására; azonban elismerendő, hogy Magyarország sem vonhatja ki magát az államadóságok arányos viselése, továbbá a külügyi képviselő, a cs. kir. hadsereg és hadi tengerészet, valamint a közös pénzügyi kezelés s a közös kereskedelmi és forgalmi ügyek költségeiben való részesedés alól. Elismerendő továbbá az is, hogy a közvetett adók legtöbb nemében s a dohánygyedárúságban is egyenlőségnek kell uralkodnia. E közösség elve és a közös költségek százalékos aránya a magyar országgyűlés hozzájárulását igényli és az ország törvényei közé iktatandó.

Mindezekből az Apponyi emlékirata azt a következtetést vonja le, hogy a külügyek, a hadügy s az egész birodalmat illető pénzügyi és kereskedelmi érdekek képviselője és kezelése közös birodalmi miniszterekre volna bízandó, kiknek kinevezésénél a dualisztikus egyenlőség elvének megfelelően a birodalom mindkét részére volna figyelem fordítandó.¹ Meg vannak jelölve továbbá azok a módosítások, amelyek az 1848-i törvényeken eszközlendők. El kell törölni a nádornak

¹ Az emlékirat öt ily miniszterről szól, nem világos, vajon a miniszterelnök értendő-e az ötödik alatt, vagy az irat szerzője külön ipari és kereskedelmi miniszterre gondolt-e?

mintegy felségjogot adó kivételes állását; az országgyűlés feloszlatása nem tehető függővé a költségvetés megszavazásától; a vezetőség újból való felállítása mellőzendő. Ezeket a módosításokat az emlékirat az 1608-i példa szerint «koronázás előtti törvények» alakjában véli megvalósíthatóknak, viszont azonban a februáriusi osztrák alkotmány megfelelő módosítását is elkerülhetetlennek mondja. A jogfolytonosság helyreállítása és az alkotmányos útra való visszatérés föltételezi az országgyűlés újból való összehívását, ez azonban célra nem vezetne addig, míg nincs rá kilátás, hogy a kormány az országgyűlésen kiegyezésre hajlandó többséggel fog rendelkezni. Hogy ez eléressék, szükséges, hogy az uralkodó kilépjen a maga elszigeteltségéből s a nemzettel való kölcsönös megértés eszközlésére felelős magyar minisztériumot nevezzen ki; ha az ország integritása az országgyűlés összehívása előtt helyre nem állítható, az legalább elvben elismerendő volna.

Nincs nyoma annak, hogy Apponyinak ezt az emlékiratát a minisztertanács tárgyalta volna; Forgách valószínűleg nem akarta odavinni vagy azért, mert nem értett vele egyet, vagy azért, mert úgyis tudta, hogy ott elfogadásra nem számíthat. Ő semmiesetre sem pártolta a magyar minisztérium közeli kinevezésének eszméjét; hiszen a sajtóban már régebben hirdette, hogy a miniszteriális rendszer a megyerendszerrel össze nem fér; a megyerendszer csak dikaszteriális kormányzat mellett állhat fenn. Budapesten az ő magatartását úgy magyarázták, hogy ő a provisoriumot kívánja még legalább három évig fenntartani; míg tehát az Apponyi-féle memorandumnak Bécsben pártfogója nem volt, beavatott egyének tudni vélték, hogy az a Deák helyeslését bírta.¹

Sajátságos, hogy bár az Apponyi terve kezdettől fogva kilátástalan volt, a kancellária csak 1863. március 9-én látta elérkezettnek az időt, hogy az arra vonatkozó végelhatározást legfelsőbb parancsra» közölje a helytartóval és magával Apponyival. E közlés utal arra, hogy «újabb időben több tekintélyes magyar férfi, részint Ő Felsége beleegyezésé-

¹ O. L. K. E. I. 1862. 307. sz. Csengery id. m. 489 — 490. I. P. N. 1638. febr. 13., 14. Deák F. életrajzírója, *Ferenczi Zoltán* (Deák élete II. 408. I.) tudni véli, hogy Eötvös és Trefort 1863. őszén szemrehányást tettek Deáknak tétlenségéért s hogy a tért átengedi a konzervatívoknak; adata nincs rá, ellenben van adat arra, hogy Trefort már 1862. aug. 3-án Pesten egy emlékiratot szerkesztett a kiegyezés módjára nézve, melyet valószínűleg Eötvösnek adott át, mert ennek hagyatékából került Treforthoz vissza, ki azt 1885 elején Fáiknak adta át azzal, hogy halála után közölheti. A *Pester Lloyd* mindjárt a Trefort halála után 1888. szeptember 5-i számában közölte is az emlékiratot, mely mindenestre előbb keletkezett az Apponyiénál s szintén delegációkra kívánja a közös ügyeket bízni. Trefort is a külügyet és kereskedelemügyet minősíti közös ügyeknek s ezeket nézve a delegációkat törvényhozási jogkörrel ruházza fel, ellenben önálló magyar hadsereget kíván s ennek megfelelően magyar hadügyminisztériumot is.

vei a kancellár által megbízva, részint felhívás nélkül tanácskozott oly célból, hogy Magyarország és a birodalom többi részei közt fennforgó államjogi viszonyok tisztábazatalának és a függőben levő kérdések kellő megoldásának módja iránt legfelsőbb helyre javaslatokat terjeszsenek. Ezen férfiak egy része azon szempontból kiindulva, hogy a magyar ügyek rendezése kielégítő eredményt csupán a jogfolytonosságának az 1848-i törvények alapján érvényesítése mellett ígér, legfelsőbb helyre terjesztett javaslatában kiindulási pontul a miniszteriális kormányzati formának és magyar minisztériumnak tüsténti kinevezését és hatálybaléptetését indítványozta. Ő Felsőge azonban meg lévén győződve róla, hogy ily nagy horderejű intézkedés, ha az a közbejött viszontagság és változások kellő méltánylása nélkül, országgyűlési tárgyalások előtt a korona részéről egyoldalúlag történnék, a helyzetet nem hogy tisztábbá, sőt bonyolultabbá tenné s azon óhajástól áthatva, hogy e részben a törvényhozás másik alkatrészének is alkalom nyújtásék nézeteit előzetesen kifejezni, az említett indítványt határozottan mellőzendőnek találni méltóztatott».¹

Ez a nyilván nemcsak Forgáchtól, hanem Schmerlingtől is sugalmázott legfelsőbb elhatározás nagymértékben nélkülözte az őszinteséget, mert hiszen a magyar országgyűlés 1861-i felirataiban félreérthetetlen módon nyilvánította felfogását a kiegyenlítés és az alkotmányosság visszaállítása kérdésében, és ha a kormány oly erősen meg volt győződve arról, hogy ez a felfogás azóta megváltozott, miért nem volt bátorsága az országgyűlést összehívni? Apponyi, mikor ez elhatározásról értesült, állítólag azt mondta, hogy az ő javaslatainak a sorsa mindig az, hogy vagy túlkorán utasítatnak vissza, vagy túlkésőn fogadtatnak el.² Ha e javaslatot egybevetjük az 1867-ben létrejött kiegyezéssel és ha föltételezzük, hogy az csakugyan bírta a Deák beleegyezését is, meg kell ütőköznünk az akkori hatalom fennhéjázó könnyedségén, mellyel ez ajánlat fölött napirendre tért, hogy négy év múlva annyi közbeeső keserves tapasztalás, új formába öntött abszolutisztikus kísérlet és mély megaláztatás után egy még ennél is messzebbmenő megoldást legyen kénytelen elfogadni.

Apponyi legfelsőbb felhívásra tett kísérletének e merev visszautasítása azonban nem jelentette azt, hogy a kormány a közben és azután is nem foglalkozott a magyar kérdéssel. Az a viszonyok erejénél fogva mindig újra fölvetődött s időközben a sajtóban is tovább folyt a küzdelem az osztrák centralisztikus és a magyar alkotmányos felfogás között.

A magyar sajtó nem tüntethette fel oly egységesnek a közvéleményt az alkotmány kérdésében, mint aminő az a valóságban volt: a

¹ O. L. K. E. I. 1863: 245. szám.

² *Drei Jahre* etc. id. h.

kormány szubvencionált lapjai — mint láttuk, kénytelenek voltak néha szembeszállni a független magyar sajtóval, mely hatásos új orgánumat kapott 1863 elején a Jókai szerkesztésében megindult «A Hon» című napilapban. Porgách kancellárnak állandó küzdelmei voltak az állam- és pénzügyminiszterrel a sajtószubvenció elégtelensége miatt s még külön egyenetlenségek is támadtak közte és a helytartó között annak mikénti szétosztása körül. Oka volt koronkint az elégedetlenségre sajtója kezelőivel is. Megegett, hogy egy szubvencionált román lapot a magyarok ellen való izgatás miatt hadbírótság elé kellett volna idézni s akkor kiderült, hogy a kérdéses cikk írója Kővár vidékének a kormánytól kinevezett főkapitánya; hogy ez ki ne derüljön s a kormány ne kompromittáltassék, kénytelenek voltak beérni a megintéssel. Kecskeméthy Aurél mint a «Sürgöny» főszerkesztője oly éles polémiákba keveredett a Pesti Naplóval, hogy két párbaj is lett belőle: b. Kemény Zsigmonddal és Reviczky Szevérral. Porgách végül legjobbnak vélte Kecskeméthyt fölmenteni a lap vezetésétől s azt Fényes Elekre bízni. Időközben egy új lapot is indított a kancellár, a Kovács Lajos szerkesztése mellett, ki kevéssel előbb röpiratba foglalt oly kiegyenlítési tervet, mely a közvéleményben semmi támással sem bírt. S ez a lap, tekintélyes szubvenció birtokában «Független»-nek nevezte magát. Ez a változás azonban nem szüntette meg a szubvencionált lapok egymással való civódását és Kovács Lajos sem kerülhette el a házmotozást és a hadbírószági eljárást.¹

Báró Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban, melyet szófukarsággal szoktak vádolni, — többször világosan kifejtette a magyar álláspontot. Szemlét tartott az októberi diploma óta lefolyt fejlemények fölött és megállapította, hogy a szűkebb birodalmi tanács imént bezárult ülészaka az oktroj útján oly jogokkal ruháztatott fel, melyek csak a teljes Reichsrathot illették volna meg; miután Ő Felsége az ülészakot, mint a szűkebb Reichsrathét zárta be, remélhető, hogy e jogok gyakorlása megszűntnek tekintendő. Idézte azt, amit a Napló a februáriusi pápens kibocsátása alkalmával írt és megállapította, hogy a lap a magyar országgyűlés törvényhozási jogköre tekintetében most is a jogfolytonosság alapján áll. Ha a Schmerling lapja azt mondja, hogy a bécsi trónbeszéd azért nem emlékezett meg Magyarországról, mert Magyarország részvételének a birodalmi tanácsban komoly nehézségei nincsenek, Kemény ellenkezőleg azt hiszi, hogy különös tapintatból nem említettett a magyar kérdés és e hallgatásban a magyar trón és a magyar nemzet érdekei hangosan beszélnek!² Egy más alkalommal ugyanő afölött

¹ O. L. H. E. I. 1862: 575., 1007., 1159. 1863: 3., 219., 587., 606., 960., 976. számok. P. N. 1863. jan. 3., 9., febr. 18., 28. *Kecskeméthy* id. m. 150—151. I.

² P. N. 1862. dec. 25.

elmélkedett, hogy Magyarországon jó vagy rossz-e a hangulat? s a következő megállapításra jutott: forradalmi irány, forradalmi párt nálunk nincs; a Pragmatica Sanctiohoz, a jogfolytonossághoz ragaszkodunk, törekedve a szükséges reformokra. A közös ügyeket nem tagadjuk, mert azokat az 1848-iki törvények is elismerték, a 61-i feliratok is, sőt ezek azok elintézésére nézve oly módszert jelöltek ki, mely helyes kiindulási pont s törvényes úton tovább is fejleszthető. Ha a kormány tapintatosan jár el, elérheti a jövő országgyűlésen a 48-i törvények némely pontjának törvényes értelmezését, változtatását és részletezését. Magyarországon rokonszenv van aziránt, hogy a Lajtán túl is alkotmányosság legyen. A februáriusi alkotmányba azonban nem akarunk belépni; ha tehát csak azért akarják az országgyűlést összehívni, hogy ez konstatáltassék, akkor az országgyűlés fölösleges. Ha pedig a provisoriumot csak azért akarják megszüntetni, hogy helyébe teljes centralizáció lépjen, akkor ezzel szemben a magyarok a provisoriumot makacsul pártolják.¹ Egyébiránt Kemény már ez időben szembeszállóit Lustkandlnak a magyar-osztrák közjogról írt könyvével, mely utóbb Deák Ferenc hatalmas polémiája útján vált nálunk közismertté.²

Ha ezzel a világos magyar felfogással szemben Schmerling államminiszter a maga sajtójában mindig arra utalt, hogy a februáriusi alkotmány igenis módosítható, de csak ezen alkotmány alapján, tehát a teljes Reichsrath által, hogy tehát ez eléressék, Magyarországnak be kell lépnie a Reichsrathba s ott kell a maga nézetének többséget szereznie,³ ez az okoskodás aligha győzhetett meg valakit a magyar követelés helytelenségéről. Az új osztrák alkotmány nem oly természetű volt, mint a magyar, amely évszázados fejlődés, harcok és békekötések, uralkodók és nemzet közötti megegyezések szüleménye volt, s amelyet a hatalom szavával megsemmisítettek; a februáriusi osztrák alkotmány a fejedelem ajándéka volt és senki át nem láthatja, hogy az a fejedelem, aki magát 1861. februárius 26-ikán illetékesnek tartotta arra, hogy birodalmának egységes új alkotmányt adjon, ne legyen illetékes annak az alkotmánynak megváltoztatására, ha alkalma volt annak tarthatatlanságáról meggyőződni.

Maga a kormány miniszteri értekezleteiben az 1862-ről 1863-ra forduló télen csak elvétve, alkalmilag és mellesleg foglalkozott a magyar kérdéssel. Mikor december hó 10-án a miniszterek a császár saját elnöklete alatt tanakodtak a Reichsrath ülészakának berekesztésénél mondandó trónbeszédről és a császár is azt hangsúlyozta, hogy a birodalmi alkotmány minden további módosítása csak a Reichsrath közre-

¹ P. N. 1863. jan. 15.

² U. ott 1862. dec. 10.

³ U. ott 1862. nov. 11.

működésével eszközölhető, mert «újabb oktroj lehetlent, a magyar Nádasdy, mint erdélyi kancellár panaszra fakadt, mondván, hogy Magyarországon nem hisznek az uralkodó szilárd elhatározásában az alkotmány érvényesítésére nézve, mert oly lapok, melyeket a kancellár¹ tói sugalmazottaknak tartanak, táplálják ezt a kételyt. így a «Sürgöny» Forgách székfoglalásakor azt a hírt hozta, hogy ő azzal a föltétellel fogadta el a magyar kancellárságot, hogy Magyarországon direkt választások a birodalmi tanácsba nem lesznek s az a hír mindeddig megcáfolva nem lett. Ez — úgymond — károsan hat ki Erdélyre is, mert az ottani országgyűlés kevésbé lesz hajlandó képviselőit a Reichsrathba kiküldeni, ha tudja, hogy megtagadás esetében direkt választásoktól félnie nem kell. Erre Forgách hallgatott, az elnöklő császár pedig az oktroj mellőzésének és a békés fejlődésnek újabb hangsúlyozásával ütötte el a további vitát.¹

1863. februáriusa elején a kormánytanács az uralkodó által a vasút ügyében Bécsben járt erdélyi küldöttségnek adandó válasz tartalmán val ismételve, hosszasan foglalkozott. Ez a válasz az erdélyi vasút rég vajúdó ügyét a szükséges kamatgarancia révén, a Reichsrathba való csalogatással kötötte össze, ami ellen Forgách és Esterházy hiába emeltek szót, sőt a kancellár az államminisztertől egy oldalvágást is kapott, midőn ez a szóbanforgó mondat fenntartását annál szükségesebbnek mondta, mert — úgymond — csak nagyon is jól tudjuk, hogy miképpen kezelik most ismét a magyar kérdést. Ez nyilván az akkor készült Apponyi-féle emlékiratra való célzás volt.² A vita folytatódott egy, a császár elnöklete alatt tartott szűkebb miniszteri értekezleten, melyben csak Rainer főherceg, Nádasdy, Schmerling, Forgách és Esterházy vettek részt. Miután Nádasdy ez alkalommal újra szóba hozta a direkt választások kérdését és hangsúlyozta, hogy ő kész direkt választások útján 16—20 képviselőt küldeni Erdélyből a Reichsrathba, Esterházy, nála szokatlan határozottsággal kijelentette és maga írta be a jegyzőkönyvbe, hogy a direkt választásokat elvben és minden körülmények között ellenezni kénytelen. Az uralkodó beírta annak megjegyzésével, hogy az erdélyi országgyűlést mielőbb létre kell hozni, ha ez sikerül, e tény nagy pressziót fog gyakorolni Magyarországra is.³

így került szóba Magyarország integritása is, illetőleg Erdély s Horvátországnak meghívása a magyar országgyűlésre. Forgách ezt a Magyarországgal való megegyezés szempontjából okvetetlenül szükség gesnek jelezte. Esterházy pedig megjegyezte, hogy Erdély uniója Magyarországgal az 1848-iki törvényhozás legkevésbé ártalmas része s hogy ő két év óta nem talált mértékadó magyar politikust, aki ne

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1862. dec. 16.

² U. ott 1863. febr. 9.

³ U. ott febr. 13.

lett volna abban a nézetben, hogy Erdély uniója nélkül a magyar országgyűlés megint dugába fog dőlni. Schmerling és Nádasdy abban a véleményben voltak, hogy Erdély uniója az októberi diplomával is ellenkeznek s a császár nekik adva igazat, kijelentette, hogy Magyarország integritásának helyreállításáról most szó sem lehet. Ha majd ezzel a kívánsággal a magyar országgyűlés fog előállani, megfontolható lesz annak jutalomképpen való teljesítése, de Horvátországtól akkor is el fog kelleni tekinteni. Miután a vita folyamában mindinkább elismerést talált a Magyarországgal való megegyezés szükségessége és az, hogy e megegyezés a februáriusi alkotmány módosítása nélkül lehetetlen, Esterházy fölvetette a kérdést, hogy mi volna hát az a módosítás, amelyet a megegyezés érdekében elfogadni lehetne? Schmerling cinikusan megjegyezte, hogy legfőleg a képviselők száma szenvedhetne módosítást. Forgách nyugodtan utalt arra, hogy itt a kibontakozás gyakorlati módszereiről van szó és hogy a magyar történelem számos példáját mutatja föl annak, hogy a korona és az országgyűlés közti paktálás végül kedvező eredményre vezetett. Ám legyen a kormány hivatalos programja a februáriusi pátens, a minisztereknek egymással mégis pro foro interno egy új program iránt kellene megegyezniük.¹

A magyar kancellárnak ez az utalása a kormány belső programjának szükségességére s az a körülmény, hogy Apponyinak éppen ezt célzó s az uralkodó felhívására készült javaslata megbukott, már most szinte elkerülhetetlenné tette, hogy Forgách maga álljon elő egy oly programmal, melyet a kibontakozásra alkalmasnak tart.² Erre vállalkozott is és a március 1 i-iki miniszteri értekezletben tárgyalás alá bocsátott egy munkálatot, melynek címe: «A kormány álláspontjának alapvonalai a monarchia közjogi viszonyainak megállapítását illetőleg».³ Redlich osztrák közjogász e munkálatról nagy elismeréssel szól, azt a Deák húsvéti cikkével állítja párhuzamba és sajnálja, hogy a Schmerling «rideg bürokratizmusa» megakadályozta, hogy a kiegyezés e javaslat alapján létrejöjjön.

¹ U. ott; *Redlichnél*: II. 310 — 311. I.

³ A *Drei Jahre* etc. írója szerint, ki a konzervatívok viselt dolgait ismerte, Forgách az Apponyi «negyvennyolcas» javaslatának visszautasítása után «egy 1847«est» hívott meg, kit a könyv meg nem nevez (180. l.) s kinek javaslatával F. szintén nem azonosította magát; csak ezután került a sor a F. ^minimális-programjára. Ez a közlés bizonyos kiegészítést nyer a *Csengery* levelében (Id. rrt. 489 — 490. l.), mely szerint Sennyey és Mailáth Apponyitól eltérőleg az országa gyűlés azonnali összehívását ajánlották csak avégből, hogy egy 40-tagú bizottságot küldjön ki, mely a Reichsrath 40-tagú bizottságával tanácskozva formulázná a közös ügyeket és azok kezelésének módját. Deák e megoldási tervet állítólag nem helyezte.

³ «Grundzüge über den Standpunkt der Regierung rücksichtlich der Feststellung der staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie» közölve *Redlichnél* a II. köt. 312., ill. 764. s köv. l.

Forgách munkálata abból a felfogásból indul ki, hogy a magyaroknak ősi alkotmányukban biztosított önállóságát méltányos kiegyezéssel kell a monarchia közös ügyei közös kezelésének szükségességével összhangba hozni. Ez csak egy állandó delegáció kiküldése útján lehetséges, melyet egyfelől a magyar országgyűlés, másfelől a «szűkebb birodalmi tanács» választana, mely felső- és alsóháza osztanék s melynek elnökeit Ő Felsege nevezné ki. Ez a delegáció alkotná tulajdonképpen a «tágabb birod. tanácsot», (weiterer Reichsrath) melynek állandósága biztosítaná a közös ügyek kezelésének folytonosságát. A közös ügyek körének körülírása s kezelésének szabályozása céljából azonban szükséges lenne egy a Reichsrath és a magyar országgyűlés által egyenlő számmal kiküldendő «elődelegáció» (Vordelegation) működése, melynek munkálata azután a bécsi és pesti törvényhozó-testületek által jóváhagyandó lenne. Már most közös ügyekül jelöltetnek meg: a

külügy, a hadügy, az ezek ellátására szükséges pénzügyi eszközök s az egész birodalmat érdeklő kereskedelmi érdekek. A külügyet illető felségjogok, valamint a hadsereg egysége és egységes vezetése föltétlenül biztosítandók. A magyar országgyűlésnek azonnali és állandó jelleggel meg kellene szavaznia a maximális katonai létszámot. A magyar országgyűlés azután már csak ugyanazzal az autonóm jogkörrel bírna, amellyel a többi tartománygyűlések; magyar minisztérium kinevezését nem tervezi a Forgách-féle javaslat, mert ez a 48--i hatáskör nélkül úgy sem elégítené ki a magyarokat, a 48-i hatáskör pedig vissza nem állítható. A provisorium kormányrendszere úgy kezelendő, hogy lehetőségessé váljék az országgyűlésen egy, e kormányprogram iránt barátságos többség szervezése.

Nyilvánvaló, hogy a gróf Forgách kancellár javaslata csak látszólag hasonlít az Apponyiéhoz s a dualisztikus paritást csak átmenetileg ismeri el, addig t. i., amíg a magyar országgyűlés által sikerül egy oly kiegyezést megszavaztatni, mely a delegációnak átkeresztelt közös törvényhozó testületnek körülbelül ugyanazt a hatáskört biztosítaná, amelyet a februáriusi pátens a tágabb, vagyis teljes Reichsrathra ruház.

Miután ezt a javaslatot a magyar országgyűlés soha el nem fogadta volna, ránk nézve annak leszavaztatása a bécsi kormánytanácsban nagyobb történelmi érdeklődéssel nem bír; csak a helyzet megvilágítása szempontjából kell a javaslat további sorsának némely mozzanatával foglalkoznunk.

A miniszterek értekezlete a március ii-i, 18-i, 23-i és 30-i ülésekben foglalkozott e tárggyal, az utóbbi háromban az uralkodó személyes elnöklete alatt.¹ Legélesebb ellenzője a kancellár javaslatának a másik kancellár, Nádasdy volt, ki lemondásával fenyegetődött,

¹ *H. ff. S. A. Min. Conf. Prot. Redlichnél* 313. s köv., valamint 766. 1.

ha a februáriusi alkotmány ily mérvű megváltoztatása elfogadtnék, ami az ő egész addigi működése eredményét megsemmisítené. Schmerling eleinte többé-kevésbé leplezett vádaskodásokra szorítkozott a volt és jelen magyar kormányférfiak s azok sajtója ellen, hangoztatva, hogy vannak Magyarországon elegendően, akik a februáriusi alkotmányt éppenséggel nem tartják elfogadhatatlannak; azután egy ellenindítvánnyal állott elő, mely tulajdonképpen csak felsorolása volt mindazoknak a legfelsőbb elhatározásoknak és nyilatkozatoknak, melyek a Forgách szándékának útjában állanak. A magyar javaslat védelmére szerzőjén kívül csak gróf Esterházy kelt, ki különösen a jogeljárás elmélettel és a direkt választásokkal szállott élesen szembe; közelállottak hozzá gróf Rechberg külügyminiszter, ki óva intett a magyarokkal szemben alkalmazandó erőszakos rendszabályoktól és Mazuranics horvát kancellár, ki a Schmerling politikáját meglehetősen kilátástalannak tartotta s szintén az országgyűléssel való paktálást ajánlotta. Az uralkodó egyelőre a bizottságkiküldés megszokott expedienséhez nyúlt, ezáltal azonban úgy, hogy ő maga állott a kiküldött miniszteri bizottság élére.

E bizottság munkálata s újabb meg újabb viták alapján hozta meg a császár végre március 30-án elhatározását, mely szerfölött jellemző az alkotmánykérdések azon időbeli kezelésére nézve Ausztriában.

E szerint az összes, a magyar kérdésre vonatkozó programrok egyelőre visszavonotnak. Majd, a mikor a magyar és horvát országgyűlés összehívásának ideje elérkezik, fog a miniszterek értekezlete az előterjesztendő királyi proposíciók alakjával és tartalmával foglalkozni. Miután az októberi diploma és a februáriusi pátens a birodalom keleti részeiben teljes érvénnyel bírnak, a korona magyar, horvát és erdélyi tanácsosai igyekezni tartoznak azokat végrehajtani. Gróf Apponyi György országbíró állásától fölmentetik s mindjárt mással pótoltatik. Erdélyben az országgyűlés összehívandó lesz, az ideiglenes képviselőválasztási rendet tartalmazó törvény nyugodt és beható tárgyalás alá fog vonatni. Az unió nem fog a királyi proposíciók között szerepelni, az összehívandó országgyűlés netáni erre vonatkozó javaslata nem terjesztendő szentesítés alá. Szigorúan kell arra ügyelni, hogy a tisztviselők programrok hivatlan felállítása s önalkotta rendszerek önkényes követése által ne nehezítsék a függő kérdések megoldását és ne támasszanak kételyeket a kormány szándékai iránt. A hivatalos és félhivatalos sajtó a fentebbi elvek (?) értelmében hasson és készítse elő lassankint a kedvezőbb hangulatot; e lapok egymással való ellenségeskedését nem szabad tűrni; a nem befolyásolható sajtó pedig törvényes eszközökkel kellő korlátok között tartandó.

Tehát ez volt a nevetséges egér, melyet a hegyek vajúdása megszült; a magyar kérdés, melyet még néhány hónap előtt legfelsőbb

helyen is annyira sürgetőnek tartottak, egyszerűen levétetett a napi-rendről. Különösen tanulságos az az elbánás, amelyben a program-gyártók részesültek. Látni fogjuk, hogy az Apponyi fölmentését egészen más körülmények idézték elő; de hogy azt mégis e pontozatok közé vették fel, az nyilvánvalólag büntetés jellegét kölcsönzi az elhatározásnak azért, mert az országbíró az uralkodó felhívására és unszolására, eredeti vonakodása ellenére vállalkozott egy legjobb meggyőződése szerinti program kidolgozására, amely azután tetszést nem nyert.

Ez az egész, a maga határozott hangjával a tanácsstalanságot rosszul leplező elhatározás — melynek erdélyi vonatkozásaira még rá fogunk térni — mutatja a kormány körében kiütközött ellentéteket, de mutatja azt is, hogy a harcban ezúttal is Schmerling győzött. A hosszas tanácskozásnak teljesen negatív eredménye mégis némileg meglepetés^szerűen hathatott, mert Bécsben még március közepén elterjedt a hír, hogy Forgách már utasítást kapott az országgyűlés előkészítésére s az államminiszter is sürgeti annak összehívását és a rendesen jól értesült Kecskeméthy ugyanakkor azt jegyezte naplójába, hogy az országgyűlés valószínűleg 3—4 hó alatt össze fog hívatni.¹

Sajátságos, hogy a magyar kancelláriában benfentes emberek Forgáchot már februáriusban bukott embernek tartották; csak ő maga tartotta biztosabbnak állását mint valaha; bízott az uralkodó kegyében, ki gyakran hívta meg udvari vadászatokra és ebédekre s mikor beteg volt, meglátogatta és elküldte hozzá orvosát. Az udvari levegő elkábította őt, nem vette észre a Schmerling növekedő hatalmát, csak akkor, mikor már senki előtt sem volt titok.² Ő maga beszélhette el, hogy a császár azt mondta neki, «meg vagyok győződve, hogy önnek igaza van, osztom nézeteit; csak igyekezzék Schmerlinget valami kompromisszumra bírni.» Ez ellenben a minisztertanácsban állítólag azzal fenyegetődött, hogy ha a császár Magyarországgal meg-egyez a Reichsrath nélkül, Bécsben forradalom fog kitörni.³

«Az októberi férfiak utolsójának»,⁴ gróf Apponyi György országa bírónak ez alkalommal történt eltávoztatása mély háttérrel bíró és messzire kiható esemény volt. Apponyi összes társainak visszavonulása után s az októberi alapoktól mindinkább eltávolodó provisorium közepett természetesen kényelmetlenül érezte magát az országbírói széken vagyis a legmagasabb bíróság elnöki székében és ezenfelül még éreznie is kellett, hogy ő, kinek nevéhez fűződik az országbírói érte-
Lczlet munkálata, szállka a Schmerling s néhány más osztrák miniszter

¹ P. N. 1863. márc. 11., 15. *Kecskeméthy* id. m. 155. 1.

² *Frankenburg* id. m. II. 112. 1.

³ *Kecskeméthy* id. m. 153—154. 1.

⁴ *Rogge*: Osterr. von Világos bis zur Gegenwart II. 207. 1.

szemében, kik ettől a munkálattól, mint a magyar törvénykezés ideiglenes szabályaitól szabadulni s az osztrák törvények érvényét visszaállítani szerették volna. Csakis barátai kérésének engedve tartotta meg helyét, megengedve magának azt is, hogy a kormány törvénytelen rendeleteit többször visszaküldte.¹ Lemondását felajánlotta már 1862. januáriusában, amikor a minisztertanács már ideiglenes utódja személyének megválasztásával is foglalkozott s az államminiszter és rendőrmiszter egyenesen károsnak mondták működését; de az uralkodó nem akarta őt elbocsátani.² Pálffy helytartó próbálta őt megvádolni azzal is, hogy a császár születésnapjának ünneplésekor elutazott, ami a «jól gondolkozó körökben» kedvezőtlen benyomást gyakorolt,³ de az uralkodó csak bizalmának újabb jelét adta, mikor őt az alkotmánykérdésben véleménynyilvánításra szólította fel. Hogy ez a vélemény úgy hangzott, amint azt megismertük, az legfelsőbb helyen elkedvetlenítőleg hathatott, de magában az még nem vitte volna diadalra a Schmerling szívós igyekezetét az országbíró kitérítésére, ha éppen a magyar kérdésre vonatkozó miniszteri tanácskozások idejében közbe nem jön egy eset, mely alkalmas volt az uralkodó utolsó ellentállását is megtörni.

Láttuk már, hogy Deák Ferencet az országgyűlés feloszlatása óta mindenünnen hódoló nyilatkozatokkal üdvözölték, mint a nemzet elismert vezérét. E megnyilatkozások között különösen lelkes volt az erdélyi hölgyeké, kik egy szimbolikus szoborművel ajándékozták meg a nagy hazafit, melyet az meleg hangú levélben köszönné meg, a levelet a lapok is közölték.⁴ Még sokkal nagyobb figyelmet keltett a végre elkészült emlékalbumnak, mely az 1861 -i országgyűlés tagjainak arcképeit tartalmazta, ünnepélyes átadása 1863. március 28-án Deák pesti szállásán. A megjelent, mintegy ötven volt képviselő és főrend nevében b. Eötvös József beszélt, kinek szavaira Deák válaszolt.⁵ Mindkét beszéd, de különösen a Deáké erősen hangsúlyozta a nemzet törhetetlen ragaszkodását törvényeihez, azt, hogy nem áll forradalmi alapon az, ki a törvényeket védi, mert a törvények a fejedelmi hatalomnak is legbiztosabb alapjai s azok meg nem tartása dönti végveszélybe a leghatalmasabb birodalmakat. A beszédeket, melyek ellen meg nem alkuvó hangjuk miatt a konzervatív lapok támadásokat intéztek, több

¹ Kónyi id. m. III. 324. I.

² H. H. S. A. Min. R. Prot. 1862. jan. 27. O. L. K. E. I. 1862: 119. szám.

³ O. L. H. E. I. 1862: 678. sz.

⁴ P. N. 1863. jan. 16., febr. 11. *Könyin:* III. 300 — 301. I. *Ferencki Zoltán* Deák-életrajzában (Deák élete, Akad. kiad. 1904. II. köt. 374. és 376. I.) felsorolja a megyéket és városokat, melyek Deáknak hála- és bizalmi nyilatkozatot küldtek vagy vittek.

⁵ Kónyi id. köt. 315. s köv. I.

magyar lap közölte, azonban a rendőrség elkoboztatta e lapokat; megjelentek mégis a bécsi Wandererben és kézirati és nyomatos másolatokban elterjedtek az egész országban.¹

Érdekes a bizalmas jelentés, melyet erről a tisztelgésről, melyben gróf Apponyi György országbíró is részt vett, Pálffy helytartó intézett még aznap a kancellárhoz, s a válasz, melyben ez a jelentést rész-sítette. A helytartó mindenekelőtt arra utalt, hogy bár őt Apponyi és Eötvös egy-két nappal előbb meglátogatták, gondosan elhallgatták a Deáknál való tisztelgés tervét. A tény ilyenképpen egészen meglepetésszerűen következett be s közelebbi adatok hiányában Pálffy a «bűnösség» kérdésében nem ítélt, de előre jelzi, hogy ha Apponyit e miatt elmozdítanák állásától, az népszerűségét növelni fogja. A jelentéshez mellékelte a jelenvoltak névjegyzékét s a tartott beszédek szövegét kefelevonatban, melyek közlését a lapokban megtiltotta. Forgách válaszában helyeselte Pálffy eljárását s jelezte, hogy a dolognak Apponyira nézve következményei lesznek s egyúttal kérte a helytartót, hasson oda Coronini «hadi főkormányzónál» (!), hogy tekintsen el ez esetben a hadbírósi beavatkozástól, amennyiben pedig eljárásának eredménye nem volna, tegyen azonnal jelentést, hogy a kancellár legfelsőbb helyen kereshessen orvoslást.²

Gróf Dessewffy Emil és Lonovics József, kik szintén résztvettek a tisztelgésben, hírlapi nyilatkozatokkal igyekeztek a netáni következményeket elhárítani. Apponyi fölmentése, melyet előbb maga ismételve kért, most nyomban bekövetkezett. Már április 2-án benyújtotta lemondását, most egyenesen az uralkodó akarására való hivatkozással. A kancellária, különösen a bíróságok szervezése és az ideiglenes törvénykezési szabályok körül szerzett érdemei elismerése mellett hozta javaslatba fölmentését, a legfelsőbb elhatározás azonban ridegen csak ennyit mondott: «önt Magyarország országbírói méltóságától saját kérelmére jónak látom fölmenteni». Egyúttal — feltűnő gyorsasággal — már április 9-én közzétették utódjának kinevezését is: az új országa bíró gr. Andrássy György lett.³

Gróf Pálffy Móric helyesen ítélte, amikor azt jósolta, hogy a lemondás Apponyi népszerűségét növelni fogja; a rendőri jelentések ugyan kitűnőnek mondták a benyomást, melyet az országbíró személyében beállott változás előidézett s különösen a kereskedővilág ama reményét fejezték ki, hogy az utód alatt a törvénykezés modernebb szellemben fog átalakulni, de tagadhatatlan, hogy a nemzet most tel-

¹ *Ferenczi Z.* id. művében (II. 405. l.) leírja a terjesztés viszontagságait; *Reviczky Szevérnek* e miatti megbüntetését említi a *P. N.* 1863. nov. 13.

² *O. L. K. E.* I. 1863. 336. szám.

³ *Könyvinál* 319. s köv. I. O. L. K. E. I. 1863: 374. szám. *P. N.* 1863. ápr. 9., 10.

jesen feledni látszott azt, hogy Apponyi fiatal korában, mint kancellár az adminisztrátorok rendszerével támogatta a Metternich kormányát; egyidőre ő most az ország legnépszerűbb embereinek sorába emelkedett. A távozó országbíró fölmentése alkalmából levelet írt Deáknak, ki őt a legmelegebb elismerés hangján üdvözölte.¹

Schmerling nyilván gróf Andrássy Györgyben vélte föltalálhatni azt a férfiút, aki nem fog akadályául szolgálni annak, hogy az addig még magyarságát és függetlenségét meglehetősen megőrzött magyarországi felsőbb bírói kart és törvénykezést a maga centralisztikus törekvései szolgálatába állítsa, amely szándékát a miniszteri tanácskozásokban világosan el is árulta² s amely szándéka érdekében ruházta az osztrák igazságügyi tárcát a beteg b. Pratobevera távoztával teremtményére, Heinra, a birodalmi gyűlés képviselőházának volt elnökére.

Az Andrássy György addigi szerepe és egyénisége alig nyújtott támpontot az államminiszter föltevésére, sőt az új országbíró székfoglalásának alkalmát megragadva, az egybegyűlt hétszemélyes- és királyi tábla és váltófeltörvényszék előtt a legnagyobb elismerés hangján emlékezett meg elődjéről, semmivel sem árulva el, hogy vele ellentétbe kíván helyezkedni.³

Láttuk, hogy az osztrák kormány az országgyűlés feloszlatása után félreismerhetetlenül megindította a harcot az 1861-i rövid alkotmányosság utolsó maradványa, a törvénykezés ideiglenes szabályainak, vagyis az országbírói értekezlet munkálatának érvénye ellen.⁴ Miután az 1861. december 11-i legfelsőbb kézirat sem látszott elegendőnek az 1850-i bélyeg- és illetékszabályok érvényesítésére, egy 1862. december 21-i újabb, a hétszemélyes táblához intézett leirat az országbírói értekezlet munkálatának mindama rendelkezéseit, melyek az említett pátenssel ellenkeznek, 1863. augusztus elsejétől kezdve kifejezetten hatályon kívül helyezte.⁵

Általán már 1861. decemberétől kezdve a kormány egész sorát a rendeleteknek bocsátotta ki, melyek az «Ideiglenes törvénykezési szabályok»-at némi részben módosítják, pótolják vagy kiegészítik, továbbá magyarázzák, vagy szigorúbb végrehajtásukra adnak utasítást. Ilyenek voltak a bányahatósági eljárást szabályozó 1862. szept. 2-i udvari rendelet, a bányatörvény értelmezésére vonatkozó ugyanaz évi szept. 22-i helytartósági intézkedés. Az 1862. október 9-én kibocsátott s a Kuriá-

¹ O. L. H. E. I. 1863; 490. szám. Könyvínál 324. 1.

² Redlich id. köt. 316. 1.

³ P. AI. 1863. máj. 29.

⁴ E mű III. köt. 364. s köv. I.

⁵ *Függelék az ideigl. törv. kez. szabályokhoz*, Pest. Heckenast 1864. I. folyam (1861 — 1863.) 81—82. 1.

hoz intézett kir. leirat a családi hitbizományok ügyét szabályozta nem kevesebb, mint 69 szakaszban. Az 1862-i nov. 18-i udv. rendelvény a cs. kir. államhivatalnokok és szolgák, valamint a pénzügyőrség polgári ügyeit a katonai bíróságoktól a magyarországi közbíróságokhoz utalja át, ellenben bűnügyeiket tovább is a katonai bíróságok hatáskörében hagyja. Az 1862. dec. 12-i legfelsőbb elhatározás szabályozta 41 szakaszban a rögtönítélő bíraskodást, az 1863. aug. 31-i udvari rendelet a gyám- és gondnoksági ügyek illetősége iránt, az ugyanaz évi nov. 2-i udvari rendelet pedig a zsidóházasságok kötése és felbontása iránt intézkedik.¹

A kormánynak az a törekvése, hogy az országbírói értekezlet munkálatainak érvényét s vele a magyar jog uralmát lassankint eltüntesse, valószínűleg felülről is sugalmazott támaszt talált a kereskedelmi testületek bizonyos mozgalmában, mely szintén az ideiglenes törvénykezési szabályok ellen irányult s a hiteléletet csak megszübbasztó bizonytalanság megszüntetését az osztrák váltó- és kereskedelmi jog behozatalától várta, amit már egy 1861. december 1 5-i legfelsőbb elhatározás is szükségesnek jelzett s ami az adósbörtön intézményével járt volna együtt s amit — a pesti kereskedelmi kamara hite szerint — utóbb majd az országgyűlés is bizonyára magáévá fog tenni. Még egy bécsi kereskedelmi testület is megpróbált kérvénnyel avatkozni be a magyar törvénykezés reformjába.²

A kormány pártatlanságát kimutatandó, különböző, a gazdasági élet visszasságai ellen irányuló intézkedések közé vegyítette azt, amit e kívánságok teljesítésére tett. Egy 1863-i márc. 10-i udvari rendelvény a hamis bukások és fizetésbeszüntetések ellen irányult, egy másik, márc. 14-i keletű az uzsora s az államkinestár követeléseinek behajtása iránt intézkedett; egy augusztus 22-i rendelet a földhitelintézet kölcsőneire vonatkozó beadványok elintézését s egy szeptember 18-i kir. leirat ugyancsak a földhitelintézet követeléseinek behajtását gyorsítottá. Ugyanazon év július 2-án látott napvilágot az a rendelet, mely kimondta, hogy az ország bíróságai a jövedéki áthágásokra nézve kimondott behajthatatlanság esetében a behajthatatlan bírságok ügyében nem az eddigi enyhe módhoz, hanem az 1855-i császári rendelethez tartásuk magukat, mert e rendelet a visszaállított magyar büntető-törvénykönyv által hatályon kívül nem helyeztetett.³

Annyit mégis elértek a kereskedelmi körök, hogy 1863 tavaszán egy országbírói körlevél utasította az összes hazai váltótörvényszékeket,

¹ *Függelék* stb. I. folyam 33., 37-1 65., 68., 147., 173. I.

² O. L. K. E. I. 1862: 1203. és 1803. 495. sz. P. N. 1863. febr. 22., márc. 5., 1 1.

³ *Függelék* stb. 96., 101., 134., 138., 152. I. O. L. K. E. I. 1863: 817.

hogy a váltóhitelező a vagyoni végrehajtás sikertelensége esetében adósa személyének letartóztatását kérelmezhesse, maga tartozván a tartásdíjat fizetni. Egy későbbi kúriai döntvény ezt a közhitei szempontjából állítólag üdvösnek bizonyult intézkedést az összes bíróságokra kiterjesztette, a politikai hatóságra bízván a tartásdíjnak a helyi jviszonyok szerinti megállapítását.¹

Az uralkodó még Apponyi országbírót megbízta 1862. augusztus 10-án egy codificationális bizottság szervezésével, melynek rendeltetése volt előkészíteni az országbírói értekezlet munkálatát pótolni hivatott törvényjavaslatokat; a bizottság meg is alakult 1865 elején, névjegyzékét közzétették,² de működéséről a nyilvánosságba nem hatolt semmi. Kevéssel távozása előtt, Apponyi értekezletet hívott össze csupán a váltóeljárás ellen fölmerült panaszok megvitatása céljából, melyben a kúria és tábla több tagján s hírneves jogászokon és ügyvédekén kívül a kereskedelmi testületek képviselői is részt vettek. Ez utóbbiak utaltak a rettentő demoralizációra, mely a hitelezők kijátszása és megkárosítása körül kifejlődött s nyíltan kívánták, hogy — miután ügyis folytonos oktroj-k között élünk — oktroj útján hozassanak be a bajokat megszüntető rendszabályok. Az országbíró, ki már megnyitóbeszédjében kijelentette, hogy az értekezletnek nem feladata törvényhozási előkészítő munkát végezni, élesen szembeszállott az oktroj gondolatával is és hangsúlyozta, hogy a bajokat a fennálló törvények keretében kell orvosolni. Kijelentései az értekezlet nagy többségének zajos helyeslésével találkoztak, ellenben a bécsi sajtóban támadásokban részesültek.³

Mikor az országbírói székben Apponyit gr. Andrássy György váltotta föl, a kancellár őt hívta fel a törvényelőkészítő munkálat félbeszakadt fonalának újrafelvételére. Andrássy azonban leplezetlenül kijelentette, hogy erre nem vállalkozhatik. A kúria tagjai — úgymond — húzódoznak e munkától s túlságosan el is vannak foglalva, a független jogászi tekintélyek pedig a közvélemény nyomása alatt állnak. A főkérdésekre nézve nagyok a nézeteltérések, mert hiszen azok a javaslatok is, melyeket a kormány a birodalmi tanács elé terjesztett, ott nagy változásokon mentek keresztül. Miután a provisoriumot, amely fennáll, nem tartja alkalmasnak állandóságra számító jogszabályok alkotására, az országbíró fölmentetni kérte magát a ráruházott feladat alól s ajánlotta, hogy azt a kancellária vállalja el. Forgách azonnal ráállott az ajánlatra, csak azt kívánta, hogy miután nem rendelkezik

¹ *Függelék* stb. II. folyam 1—2. I. a *P. N.* egy 1862. okt. 24-iki híradása szerint az adós napi tartásdíja Pesten 50 kr-ban állapított meg.

² *P. N.* 1863. jan. 9.

³ *a. L. K. E. I.* 1863: 817. *P. N.* 1863. márc. 17., 18., 19., 20., 21.

minden szakra alkalmas munkaerővel, ilyenek bevonhatása végett engedtessek át neki az a 10,000 forintnyi javadalom, mely e célra az országbíró részére kiutaltatott. A kancellár ily értelmű javaslatát a minisztertanács is magáévá tette, ahol többen a törvénytőló provisorium behozatalát ajánlották, a nélkül azonban, hogy a javaslatot a tanács magáévá tette volna.¹

Ez elhatározás alapján alakult meg 1864 elején a kancellária kebelében Károlyi László elnöklete alatt egy törvényelőkészítő bizottság,, mely a kancellária néhány tagján kívül a felsőbb bíróságok, az ügyvédi, kereskedői testületek s az egyetemi jogi kar kiváló képviselőiből állott.²

Sajátóságos helyzet állott be a sajtóeljárás terén. Az országbírói értekezlet munkálata erre ki nem terjedt s miután az 1848-^ sajtótóló vény revideálandónak mondatott ki, Magyarországon az 1852-i sajtóeljárás volt tényleg érvényben. 1862. decemberében a szűkebb Reichsrath egy új sajtótörvényt fogadott el; ámde ennek érvénye Magyarországra ki nem terjedhetett; így tehát egy hézag állott be, melyet a magyar kancellár ideiglenes sajtórendszabállyal akart pótolni, ami szintén nem találkozott az új országbíró helyeslésével. Egyelőre azonban Magyarországon a provisorium értelmében a sajtóvétségek a katonai bíróságok elé tartozván, azoknak önkényétől függött, vájjon a régi vagy az új osztrák sajtótörvény után igazodnak-e? S miután Ausztriában éppen ez időben a liberálisabb új sajtótörvény ellenére Hein miniszter és Lienbacher főügyész behozták az ú. n. objektív ítékezési rendszert, annak szigorát a magyar sajtó is szükségkép megérezte.³

A magyar kérdésnek hosszabb időre háttérbe szorulását az okozta, hogy a még mindig a Schmerling túlnyomó befolyása alatt álló kormány magát a februáriusi alkotmány rovására való paktálásra rászánni nem akarta, az erőszakos rendszabályok pedig az adott körülmények között nem látszottak tanácsosoknak. A viszonylag nyugodt közhangulát, a közigazgatási gépezet megbízhatatlansága és gyöngesége, a közbiztonság hiánya, elemi csapások s különböző külföldi események és külpolitikai kérdések egyrészt túlságosan elfoglalták a kormány figyelmét, másrészt nem kedveztek a merész belpolitikai akcióknak. Az erdélyi dolgokat egy későbbi fejezet számára tartva fenn, a többi, az 1863 év őszéig fölmerült jelenségeket itt vesszük szemügyre.

¹ O. L. K. E. I. 1865: 817. és 1382. sz. H. H. 5. A. Min. R. Pr. 1863. okt. 15.

² O. L. K. E. I. 1864: 208. szám; P. N. 1864. jan. 23.

³ O. L. K. E. I. 1863: 196. és 787. sz. P. N. 1853. jan. 27. *Beksics*: Ferencz József kora 493. I. A vonatkozó osztrák törvények a *Reichsgesetzblatt* für d. Kaiserthum Oesterreich 1863. 153., 158. és 161. lapjain találhatóak.

A közhangulatot bizonyos közöny jellemezte; senki se hitt közeli gyökeres fordulatban, de senki se hitt a provisorium fonák állapotai nak tartósságában. Az idő múlása tagadhatatlanul javította a kiegyezés esélyeit, mert a megízlelt alkotmányos élet és sokakra nézve a hivatal-szerzés lehetősége is kívánatosá tette a mielőbbi visszatérését valamelyes alkotmányosságnak, de a közvélemény még ridegen elítélte azokat, akik a provisorium szolgálatára vállalkoztak, s éppen ezért ezek a maguk elszigeteltségében nem is befolyásolhatták semmikép a közvéleményt.

Rendkívül jellemző a helyzetre nézve az az iratváltás, mely az 1863 év első hónapjaiban történt Máriássy Ádám borsodi adminisztrátor és Forgách kancellár között.¹ Máriássy — aki, bár testvére volt a hős honvédezedesnek, 1849-ben mint muszkavezető szerepelt s most, túlbuzgóságáért már egyszer rendreutasított² közege lett a provisoriumnak — jelentést tevén a megyéjebeli közhangulatról, megvádolta az értelmesebb nemességet, hogy a provisorium életbelépésekor megfélemlítéssel és vesztegetéssel (?) is igyekezett az arravaló elemeket a hivatalba lépéstől visszatartani. Most, hogy a szervezés mégis sikerült (?), megvetésével bünteti a hivataloskodókat s csak akkor és csak annyiban fordul hozzájuk, amikor és amennyiben azt elutasíthatatlan magánérdeke hozza magával. Még mindig külső bonyodalmaktól vár fordulatot. Ezekben tehát bízni nem lehet. A városban vannak jóakaró elemek, de ezek tehetetlenek, mert a 48-i alaphoz ragaszkodók lármás többsége megfélemlíti őket. A köznép műveletlen, önálló politikai véleménye nincs, vezeteti magát az által, akitől anyagi érdekei istápolását várja; ha ezt a kormány valami anyagi segélyben tudná részesíteni, talán számíthatna támogatására. A kancellár választ adva e jelentésre, kitanítottá az adminisztrátort, hogy a «birtokos nemességet, az ú. n. értelmiséget, mely a kormányhoz simulni elvből vonakodik s készebb lemondani a közügyek vezetésére való befolyásról, mintsem elhagyni azon állást, melyre magát ámitva kárhoztatta», ki kell hagyni minden számításból; csak éber figyelemmel kell kísérni működését. A föld népét azonban meg lehet nyerni, ha a hivatalnokok megfelelő magatartást tanúsítanak vele szemben, kötelességeiket pontosan és lelkiismeretesen teljesítik, emberséges bánásmód, szerény magaviselet, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás által megerősítik azt a meggyőződést, hogy a kormány érdeke a rendezett állapot fenntartása, mely a magánjogokat is biztosítja.

Hát az «úgynevezett értelmiség» működésének éber figyelemmel kísérésében valóban nem volt hiány; a rendőri szimatolások most is ki tudtak mindig deríteni politikai célú összejöveleteket, melyeket

¹ O. L. K. E. I. 1863: 32. sz.

² E mű III. köt. 370. l.

ellenzéki lapalapítással véltek összeköttetésbe hozhatni; a megfigyelések és följelentések a legmagasabb körökig felhatoltak s még a hercegprímást se kímélték. A Deák Ferenc iránti tiszteletnyilvánítások is szemet szúrtak.¹ Az egyesületekkel szemben a kancellár elnézőbb volt, mint a helytartó, nem tartotta minden esetben szükségesnek az elnökválasztás hatósági megerősítésének kikötését, úgy vélekedvén, hogy az egyesületek működése úgyis ellenőrizhető és fékezhető. Hanem azért az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek mégse engedték meg, hogy a lemondott gróf Károlyi István helyére gróf Károlyi Lajost válassza elnökévé; a helytartó és a kancellár egyetértőleg ismételve javaslatba hozták legfelsőbb helyen a megerősítést, mégis megtagadtatták azért, mert Károlyi annak idejében, mint főispán, nem ellenezte azt a megyei határozatot, mely a megye pecsétjének a provisorium emberei részére való kiszolgáltatását megtagadta.² Hogy a külföld ebből a magyarországi közállapotokra nézve kedvezőtlen következtetéseket ne vonjon le, csak titkos utasítás ment a megyefőnökökhöz aziránt, hogy a provisorium tisztségviselői ellen elkövetett sértések, valamint politikai tüntetések esetében az illető tetteseket azonnal fogassák el, indítsanak ellenük előnyomozást s azután tegyék át az iratokat elbírálás végett a katonai főparancsnoksághoz. Egy, Nagyváradon, Lonovicsné Hollósy Kornélia énekesnőnek hangversenye alkalmából adott fáklyászene vezetői ellen, hazafias beszédek miatt nyomozás indult meg.³

A sajtóvétségek miatt elítélteknek megkegyelmezttek, de gondoskodtak újabb elítélésekről. Említettük, hogy az 1863. év elejével egy új politikai napilap indult meg «A Hon» cím alatt, melynek Jókai volt a szerkesztője. E lapba gróf Zichy Nándor 1865. februárius 7-én «Alapkérdéseink» cím alatt egy mérsékelt hangú cikket tett közzé, melyben síkra szállt a personal-unió, mint Ausztria és Magyarország viszonyának egyedül lehetséges megoldása mellett, melytől mi magyarok nem tágíthatunk, mert hazánk már a birodalom német tartományainak a német szövetséghez való lekötöttsége miatt sem egyesülhet szorosabban Ausztriával. A pesti katonai kerületi törvényszék mint elsőfokú bíróság március 17-én hozott ítéletével e cikk miatt közcsendháborítás címén úgy gr. Zichy Nándor szerzőt, mint Jókai Mór szerkesztőt nemességük s Zichyt kamarási méltósága elvesztésével egy évi súlyos börtönre s Jókait ezer forintnyi biztosítéka elvesztésére ítélte. A felsőbb katonai bíróság e büntetést hat havi porkolábfogságra változtatta. Pálffy helytartó és Forgách kancellár feltűnő jóakarattal igyekeztek legfelsőbb helyen kegyelmet eszközölni ki. Még az ítélet jogerőre emelkedése

¹ O. L. K. E. I. 1862: 69., 370., 381., 1028. számok.

² ü. ott 1862: 533. sz., 1863: 47. sz.

³ U. ott 1862: 425. és 1074. számok.

előtt utalt a kancellária arra, hogy Zichyt nem gonosz szándék vezette, s hogy családja nagyobb része loyális érzelmű. Miután Rainer főherceg miniszterelnök az ítélet jogerőre emelkedése előtt nem volt hajlandó a kegyelmi előterjesztésnek helyt adni, a kancellária azt utóbb megújította s azzal az érveléssel toldotta meg, hogy Zichy folytatni akarta cikkét s kifejteni, hogy a personálunió tulajdonképpen kivihetetlen s gyakorlatilag mégis csak reálunióra vezetne; az ítélet végrehajtása politikai mártírrá avatná Zichyt s nemzetségét elidegenítené az udvartói, ellenben a kegyelem hálaára indítaná. Míg a helytartó főképp csak Zichy megkegyelmezése mellett kardoskodott, Forgách a kegyelmet föltétlenül Jókaira is kiterjesztendőnek vélte, miután a szerkesztőt nem lehet szigorúbban büntetni, mint a szerzőt.¹

Így aztán elérték azt, hogy úgy a Jókai, mint a Zichy büntetése legfelsőbb kegyelem útján egy havi porkoláb-fogságra szállítottott le; az 1000 forintot Zichy fizette meg, a fogházbüntetést illő kényelemmel a Ferdinánd-kaszárnyában állották ki s június 4-én már szabadon bocsáttattak. Általán ez időben a sajtóvétségek miatt fogságra ítélték Pesten sokkal tisztességesebb elhelyezést találtak, mint Bécsben.² A kormány elleni «megátalkodott izgatás» miatt egyes lapokat végleg megszüntettek. Gróf Forgách Antal, ki — mint láttuk — már előbb is közbenjárt egyes, nézete szerint túlszigorú katonai ítéletek enyhítése érdekében, 1863 tavaszán az országbíró támogatását kereste a katonai bíraskodás teljes megszüntetése érdekében, de ez egyelőre csak jó szándék maradt.³

A rendőri és katonai hatalomnak mindenbe avatkozása olykor nagyobb mérveket öltött, mint a Bach-korszakban, mert akkor Bécsben bíztak a behozott idegen hivatalnokokban, ellenben most nem bíztak a provisorium közegeiben, akiket nálunk renegátoknak, de odaát mégis csak magyaroknak tekintettek. Megtörtént, hogy Sopronban egy pénzügyi tisztviselő hatvan vadászatonával behatolt a városi pénztárba és több lakos adóhátraléka fejében elvitt egy 100,000 forintos földhitelintézeti kötvényt. Az indokolatlanoknak bizonyult házmotózások, lap- és könyvbetiltások napirenden voltak. Jellemző eset volt a lipótzentmiklósi eset, ahol a haditörvényszék az egyházi hatóságával meghasonlott Hodzsa Mihály ág. ev. lelkész bántalmazóit szi-

¹ O. L. K. E. I. 1863: 280., 356., 455., 491. számok.

² U. ott 568. és 662. számok. A Jókai fogságát részletesen leírta *Hegedűs Sándorné* emlékirataiban: Budapest 1926. 138. s köv. I. Lásd még *Frankenburg* id. köz. 84. I. E kegyelmi tényekkel szemben feltűnő, hogy Kovács Lajos, ki pedig egy szubvencionált lap szerkesztője volt s egy közlemény miatt szintén bírságra ítéltetett, kegyelmi kérvényével legfelsőbb helyen elutasításban részesült. O. L. K. E. I. 1863: 1415.

³ O. L. K. E. I. 1863: 50., 152. sz. P. N. 1862. okt. 26.

gorú, ellenben a megyei hatóság ellen fölzendülőket feltűnően enyhe büntetésben részesítette.¹

A hadfőparancsnok illetékesnek érezte magát arra, hogy lapszerkesztési engedélyek ellen kifogást emeljen s a provisorium saját közegeit nagy általánosságban súlyos vádakkal illesse.² A különösen a Dunán túl, de Pest és Nyitra megyében is rendkívül elhatalmasodott rablőüzelmek, melyek miatt több megyében a katonai rögtönítelő bíraskodást kellett kihirdetni s melyekkel szemben a rendőri hatalom tehetetlen volt, a lakosság pedig fegyverengedély hiányában nem védekezhetett, arra indították a katonai hatóságokat, hogy a községeket katonai végrehajtás útján behajtható s 5000 forint-ig terjedhető bírsággal sújtsák, ha a hatóságot a rablások megakadályozásában és a tettesek kézrekerítésében kellően nem támogatják; aminek elbírálása természetesen tág teret nyitott az önkénynek. Ezidőben történt, hogy a zalamegyei Pusztaszentlászló községben az Oszterhueber földbirtokos házát sógora, Deák Ferenc jelenlétében kirabolták a haramiák, csak a Deák személyét kímélték.³ Feltűnő volt a sokkal enyhébb módszer, mellyel a statárium a szintén nagyon elszaporodott horvátországi rablőüzelmekkel szemben kezeltett.

Fogy mi mindenre terjedt ki a rendőrség figyelme, azt az a példa is igazolja, hogy az ezidőbeli pesti sajtó személyi és anyagi viszonyaira nézve a legrészletesebb adatokat a pesti rendőrigazgatóságnak a helytartóhoz intézett részletes kimutatásaiban találjuk.⁴ De különös szívósággal védte maga a rendőrminiszter a rendőri közegeknek még 1850-ben a színházi rendészet terén biztosított hatáskörét. A helytartó és a kancellár egyetértőleg abban a véleményben voltak, hogy az októberi diploma alapján újból életbeléptetett és a provisorium által is meghagyott autonóm városi rendőrségek illetékesek és alkalmasak is a színházi rendészet egész körének gyakorlására. Ellenben b. Mecséry rendőrminiszter főképp a pesti rendőrigazgató, Worafka, a Prottmann buzgó utódja előterjesztései alapján ahhoz ragaszkodott, hogy legfőbb a színművek engedélyezése tartozzék — a rendőrigazgatóság meghaladását után — a helytartóság hatáskörébe, a színelőadások rendőri ellenőrzése azonban nagyobb városokban, hol állami rendőrség és rendőrigazgatóság van, az utóbbit illesse meg. Hosszú iratváltás és

¹ P. N. 1863. jan. 10. O. L. K. E. I. 1863: 533., 682., 778., 828., 1864., 559., 636. számok. *Vas. Újság* 1863. 295. l.

² O. L. K. E. I. 1862: 488. és 1863: 119. szám.

³ P. N. 1862. jan. 9., 16., szept. 4., 19., dec. 19. 24., 1863. máj. 28., *H. H. S. A. Min. Conf.* 1862. dec. 11., 16. *Ferenczi Z.* idézett művében (II. 389 — 390. l.) részletesen leírja a pusztaszentlászlói rablótámadást.

⁴ O. L. K. E. J. 1862: 228. szám.

tárgyalás után végre is a kancellária volt kénytelen engedni és beletnyugodni abba, hogy a városkapitány és az alatta álló rendőrség csak a külső rendbontások, a közönség magatartásában mutatkozó kihágás sok ellen léphessen föl, míg az engedélyezett szövegtől a színpadon való eltérések magakadólyozása és megtorlása az állami rendőrség közegeinek kezében maradjon. Ez a megállapodás egyébiránt kifejezetten csak a provisorium idejére szólt s az ügy végelintézése a törvényhatósági rendőri közegek hatáskörének majdani szabályozása számára tartatott fenn.¹

Míg a provisorium emberei nagy garral hirdették, hogy a szervezés befejeztetett és sikerült, mindig új meg új példák mutatták, hogy az átalakulás még megállapodásra nem jutott s hogy a kormány — jobbák hiányában — sok méltatlan egyént ajándékozott meg bizalmával. A provisorium első berendezésekor dekoratív célokra meghagytak helyökön oly főispánokat, akik kijelentették, hogy a közszolgálatra befolyást gyakorolni nem fognak; ezek mellé azután a közigazgatás legfőbb vezetésére a kormány szempontjából megbízható adminisztrátorokat állítottak. Ez a rendszer sok visszásságra vezetett és végül tűrhetetlenné tette az ilyen névleges főispánok helyzetét; így aztán az 1862. év folyamában sorban fölmenttettek állásaiktól b. Majthényi László hontmegyei, b. Wenckheim Béla békési, gr. Cziráky János fejérmegyei, Bohus János aradmegyei főispánok; gr. Haller Sándort csak azért hagyták meg Biharban, mert ügyse avatkozott semmibe. De a kormány saját választásaival sem volt szerencsés; több helyen változtatni kellett az adminisztrátort részint zilált magánviszonyai miatt, részint azért, mert nagyonis nekiadta magát a nemzetiségi agitációnak. Így távolították el Dolinay mármarosai megyekormányzót, ami miatt nagy felzúdulás volt a rutének között s mert a felzúdulást Dobránszky Kornél másodalispán is szította, hogy ártalmatlanná tegyék, ez utóbbit szolgálattételre berendelték — a helytartótanácsba. Kővárvidék főkapitányát, Pap Zsigmondot az ellene indított vizsgálat következtében állásától föl kellett függeszteni s utóbb fölmenteni. Legélesebb világot vet a provisorium közegeinek megbízhatóságára a zarándi eset. Zaránd megyét tudvalevőleg Magyarországhoz csatolták, amivel az ottani románok rendkívül elégedetlenek voltak. A kormány csak a szomszéd Hunyad megye főispánjának, a nem a magyar helytartóság hatáskörébe tartozó b. Nopcsa Ferencnek bizalmas jelentéséből szerzett tudomást róla, hogy Zarándban a határjelző táblákat föl nem állították, a megyei hatóság rendeletére összeszedték a községi névtáblákat, valamint a községi eljáróságok címtábláit s azokat átfestették az egyesült román fejedelemség nemzeti színeire s Boica köz-

¹ *U. ott* 1863: 22., 104., 243., 324., 581. számok.

ségben egy bál alkalmával levették V. Ferdinánd király képét a falról s a Mihály vajdáéval cserélték föl.¹

A szűkebb Magyarország területén a románok nemzetiségi mozgalmi kevésbé tudtak lábrakapni; gróf Forgách azokat erélyes kézzel tartotta féken, annál szabadabb folyásuk volt — mint látni fogjuk — Erdélyben a gr. Nádasdy pártfogása alatt. Kevesebb határozottsággal lépett föl Forgách a szerbek mozgolódásával szemben; 1862 nyarán élesen megfigyeltette ugyan a szerblakta vidékeken a szerbiai eseményeknek és a hírhedt Stratimirovics járásának hatását, de nem tudta megakadályozni, hogy a «nagykikindai kerület» címén mégis csak létrejöjjön valami felemás alakulat, mely a vajdaság visszaállítását kívánókat ki nem elégítette, de a közigazgatás menetét megzavarta. És nem tudta megakadályozni azt sem, hogy az uralkodó a vajdaság visszaállítását sürgető szerémi küldöttséget fogadja s inkább biztató, mint elutasító válasszal bocsássa el, valamint hogy — hosszú huzavona után — megengedje a szerb Malicának Pestről Újvidékre való áthelyezkedését. Pedig a magyar sajtó helyesen figyelmeztette az osztrák kormányt arra, hogy a szeparatiztikus törekvések támogatása magyar területén hasonló törekvéseket fog életre kelteni osztrák területen is.²

A tótok és rutének hasonló törekvéseit szükségkép felbátoríthatta az, hogy a hírhedt Dobrzánszky Adolf ismert 1861-i előzményei után mint helytartósági tanácsos udvari tanácsosi rangra emeltetett s kormánybiztosi minőségben a Délvidéken tartott, megütközést keltő beszédje után a kormány őt védelmébe vette. Mikor pedig paulini Tóth Vilmost és Bobula Jánost egy izgató tót röpirat miatt a hadbíró-ság megbüntetőnek találta, a hadfőparancsnok a rájuk szabott fogságbüntetést feltűnő mértékben enyhítette. 1863. májusában híre járt, hogy a felvidéki tótok is nemzeti kongresszust készülnek tartani, még pedig az 1861-i tót memorandum keletkezésének évfordulóján, a helytartó a kancellárral egyetértőleg szigorúan megtiltotta annak összehívását, mert ezidőszert politikai gyülekezéseknek helyök egyáltalán nem lehet». Azt azonban megengedte a helytartó, hogy augusztus 4 és 5-én Turócszentmártonban a «Tót Matica» megalakulása céljából gyűlés tartassék, mert — mint írta — nem osztja azoknak a túlzóknak a nézetét, kik egy irodalmi társaság megalakulásában is politikai tüntetést

¹ O. L. H. t. I. 1862: 436., 476., 493-, 677., 721., 916., 937., 990. és 1863: 1 86., 250., 266., 1251., 1341., 1369. és 1 864: 217. számok: H. H. S. A. kab. iroda iratai: 1863: 36. sz. P. N. 1862. ápr. 4., nov. 18., 1863: márc. 15.

² Lásd e mű III. köt. 413. I. O. L. K. E. I. 1862: 447., 448., 493., 529.

1 142. sz. P. N. 1862: dec. 18., 24., 31. E kérdés egész tört. fejlődését feltűnteti Jánossy Dénes német értekezése: «Die Territorialfrage der serbischen Voivodschaf in Ungarn», a bécsi magy. tört. intézet 1933-i évkönyve 357. I. Margalits: Szerb tört. rept. I. 266. I.

látnak. A kancellár szükségesnek tartotta figyelmeztetni a helytartót, hogy e gyűlés rendezői ugyanazok, akik az 1861-i turócszentmártoni gyűlést és emlékiratot megindították, ennél fogva szigorúan örködni kell a fölött, hogy a Matica mint irodalmi egyesület alapszabályszerű hatáskörét túl ne lépje. A gyűlést megtartották Moyzes István beszercebányai püspök védszárnyai alatt, mintegy 500 ember részvételével, kik között az értelmiség alig volt képviselve, vörösfehér zászlók — tehát a tót nemzeti színek — kitűzésével, az ország jelvényeinek mellőzésével és elhatározták, hogy Moyzes püspök vezetésével küldöttség menjen az uralkodónak köszönetét mondani az alapszabályok megerősítéséért.¹

A provisorium éveinek elviselését az ország lakosságára nézve még kivételes súlyú elemi csapások is nehezítették; az 1862. év tavasza — mint láttuk — nagy árvizekkel látogatta meg különösen a Duna vidékét. 1863-ban pedig katasztrofális szárazság tette semmivé az ország harmadrészének termését, sőt takarmányát is, úgyhogy nemcsak a jövő vetés és a marhaállomány fenntartása vált kétséssé, hanem sok helyen éhínség következett be, ami itt-ott zavargásokat is okozott. A kormány igyekezett segíteni a bajon, de sem a választott módok nem voltak megfelelőek, sem a rendelkezésre bocsátott eszközök nem voltak elegendők. A Helytartótanács már június elején kiküldte egyik tanácsosát, Abonyi Istvánt a leginkább fenyegetett vidékekre, ennek 50,000 ft állott rendelkezésére kiosztandó első segély gyanánt, mely azonban szintén csak kölcsönnek volt tekintendő. Majd 500,000 ft-ot folyósított a kormány szintén az ínséges vidékeken segítő, az alföldi vasút előmunkálatai mint közmunka céljaira; később az uralkodó kétfélmillió forintnyi összeget szánt kölcsönképpen a vetőmag és marhaállomány beszerzésére, de a vetőmag beszerzésének az osztrák hitelintézet útján kellett történnie s Forgách minden kísérlete a Magyar földhitelintézetet kapcsolni belé az akcióba, meghiúsult, mert Bécsben nem bíztak a magyar megyei közegek becslésében. A minisztertanács szeptember elején a már fölhasznált összegek beleszámításával 30 millió forintot kívánt kölcsön gyanánt a magyar ínségügy lebonyolítására, de a birodalmi tanács, mely csak október elején foglalkozott ez ügygel, amelyben mindenekelőtt — éppen csak e kérdésnél! — alkotmányjogi aggályok merültek föl, tekintettel a magyar országgyűlés illetékességére, 20 millióra szállította le az összeget, mely után 1866-tól kezdve 5 % kamat volt fizetendő a községek jóállása mellett s mely hat év alatt volt törlesztendő. A Reichsrath «urakháza» némileg méltányosabbnak bizonyult s határozatában arra biztatta a kormányt, hogy amennyiben nagyobb mértékű segélyre volna szükség, teremtsen

¹ O. L. K. E. I. 1863: 306., 312., 339., 593., 654., 687., 1034. számok. P. N. 1863. aug. 8.

elő annak eszközeit is. A folyósítás körül pedig annyi nehézséget támasztottak, hogy Pálffy helytartónak mindig egy-egy bécsi útjába került egy további részlet folyósításának kieszközlése.

Mire a segély hatása némileg érvényesült, már egy sereg gazdasági existentia tönkrement, annál inkább, mert azt is, amit megadott, a kiosztás nem juttatta el mindig a leginkább rászorulóknak kezeibe. A társadalmi jótékonyosság nem maradt tétlen, nemcsak a szűkebb Magyarországon, hanem Horvátországban sem, ahol a magyarok megelőző felbuzdulását a horvát ínségesek javára akarták mintegy viszonzni. És elismerendő, hogy az uralkodóház tagjai is tetemes összegekkel járultak hozzá a segélyezés művéhez.¹

Általában hiányzott az osztrák kormánytól az igazi, tevékeny jóakarattal Magyarország gazdasági érdekei iránt. Az erdélyi vasút építésének ügye is mindegyre késett; a küldöttség Bécsben nagyon kedvező fogadtatásra talált, kapott is biztató szavakat, de a végén kiderült, hogy a vasút kamatgarancia nélkül létre nem jöhet, ezt pedig csak a birodalmi tanács szavazhatja meg; tessék tehát Erdélynek előbb képviselőit a Reichsrathba kiküldeni. Így ezt az ügyet is Bécsben csak a centralisztikus politika előmozdítására használták fel. Hasonló tapasztalások érték a végre létrejött Magyar földhitelintézetet. A magyar kormánytagok harcokat voltak kénytelenek vívni, hogy a záloglevelek szelvényeinek bélyegmentességét osztrák mintára a magyar intézetnek is megadják; de már a szelvényjövdelem adómentessége kérdésében lehetetlen volt a bécsi, sőt a galíciai példa analógiájának is alkalmazását elérni. Itt is a Reichsrath illetékességére hivatkoztak, amely pedig nem határozhat magyar ügyekben, amíg Magyarország ott képviselve nincs. Mikor a földhitelintézet megalakította vidéki bizottságait, nemcsak hogy azt el nem érthette, hogy azokat működésükben a bíróságok támogassák, hanem még az ellen a gyanúsítás ellen kellett küzdenie, hogy a bizottságok működése politikai mozgalmakra és tüntetésekre fog ürügyül szolgálni.²

Itt kívánunk még megemlékezni arról a néhány nevezetesebb tanügyi intézkedésről, mely a provisorium e korszakához fűződik.

Ilyen volt elsősorban a József-műegyetem újjászervezése az 1863. év tavaszán. Ez a szervezés ugyan a magyar nyelvet nyilvánította tannyelvvé, de a szükséghez képest más előadási nyelv használatát fennhagyta. Szabályozta továbbá az előkészítő tanfolyamra való felvételt,

¹ *O. L. K. E. l.* 1863: 961., 1037., 1125., 1297., 1864: 4. szám. *ti. H. S. A.* Min. R. Pr. szept. 1., 15. *P. N.* jún. 7., 23., 24., júl. 3., 22., aug. 9., szept. 18., nov. 3., 8., 13. *Reichsgesetzblatt für Öst.* 1863: 361—362. l.

² *II. H. S. A.* Min. R. Pr. 1863. febr. 9., ápr. 16., máj. 11., jún. 12., 15., aug. 18. *O. L. K. E. l.* 1863: 278., 768. *P. N.* 1863. jan. 9., 11., márc. 4. *Bekics:* id. m. 634 — 635. l.

még pedig olyképpen, hogy a középiskola hat osztályának elvégzése és a 18-ik életév betöltése szolgáljon feltételül; alreáliskolát végeztek csak az esetben vehetők fel, ha legalább három évet gyakorlati pályán töltöttek.¹

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium megszüntetése alkalmával annak teendői tudvalevőleg az államminisztérium, illetve a helytartóságok hatáskörébe utaltattak; 1863 júniusában az államminisztérium kebelében erre való tekintettel egy közoktatási tanácsot szerveztek, melynek hatásköre eredetileg Magyarországra ki nem terjedt; később azonban a kormány Magyarországot is bevonta a tanács hatáskörébe s 12 kiváló magyar tanferfiút nevezett ki vidéki tagjává. A tanács Bécsben székelő tagjainak száma 33-ban lett megállapítva, a vidéken lakó tagok száma meghatározatlan; ezek csak fontos esetekben hivatnak fel Bécsbe. A tanács az iskolanemek szerint öt osztályra oszlik, melyek rendszerint külön-külön tanácskoznak; az elnök minden javaslatot a saját véleményével terjeszt föl a miniszternek. A tanács hatásköre kiterjed úgy a törvényhozási, mint a kormányzati kérdésekre, sőt a kinevezésekre is, de szerepe tisztán tanácsadó, véleményéhez a miniszter kötve nincs.²

Ezidőben szabályozták a protestáns középiskolák érettségi vizsgálatait, amennyiben kimondták, hogy azok érvényességéhez az intézet elismert nyilvánossága s a középiskola szabályszerű elvégzése szükséges; az érettségi vizsgálatokon a superintendensnek kell elnökölnie. A magyar helytartótanács egy rendelete érvénytelennek nyilvánította az oly katolikus ifjak érettségi vizsgálatát, kik felsőbb engedély nélkül protestáns középiskolában végezték tanulmányaikat.³

A magyar tanügy terén nevezetes esemény volt végül a kolozsvári jogakadémia megnyitása 1863 őszén a rég fennálló kolozsvári kir. líceum keretében. Hosszú küzdelembe került ennek elérése s ezért lelkes ünneplés közt ment végbe a megnyitás; az intézet mindjárt megnyíltakor 104 joghallgatót fogadott magába.⁴ Ellenben a magyar kancellár abbéli igyekezete, hogy a nagy hírű, de teljesen német magyaróvári gazdasági akadémia fokozatosan magyar tanintézetté alakíttassék át, a minisztertanács és államtanács makacs ellenzésével szemben sikertelen maradt.⁵

¹ P. N. jún. 4.

² Reichsgesetzblatt 1863: 273. s köv. I. P. N. 1863: jún. 24., 26., 1864: marc. 4.

³ P. N. 1863. júl. 8.

⁴ U. ott szept. 16. Ürmössy. Tizenhét év Erdély törtébel. II. s köv. 1.

⁵ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. jan. 8.

II.

(Külpolitikai viszonyok: Miksa főherceg mexicói császárságának terve. A lengyelek forradalma Oroszországban, annak kihatása Ausztriára és Magyarországra; európai interventio terve dugába dől. A német Bund kérdése; fokozott feszültség Ausztria és Poroszország között. Osztrák terv a szövetségi szervezet reformjára nézve; a gasteini találkozás; az osztrák császár a német fejedelmeket tanácskozára hívja meg Frankfurtba; a porosz király megtagadja a részvételt. A fejedelemgyűlés lefolyása és eredménye: a túlnyomó többség elfogadja a reformaktát, de az Poroszország ellenkezése következtében kivihetetlennek bizonyul; magyar vélemények a reformaktáról. Időközben Schleswig-Holstein kérdése a német szövetség és Dánia között nyílt összeütközést okoz; a dán király váratlan halála az öröklés kérdésével bonyolítja össze az ügyet. A frankfurti szövets. gyűlés és a német közvélemény az elbei hercegségeknek az augustenbúrgi herceg uralma alatt Dániától való elszakítását veszi célba, s egyelőre Holsteinba fegyveres végrehajtást indít. Ausztria és Poroszország az 1852-i londoni egyezmény alapján a Glücksburg-ház öröklőjét meg nem tagadják, de a végrehajtásban részt vesznek; osztrák és porosz csapatok benyomulnak Schleswigbe és győznek. Az angol kormány konferenciát hív össze Londonba, mely azonban csak rövid fegyverszünetet eredményez; a harc tovább foly, míg Dánia teljesen leverve, a vitás hercegségek birtokáról lemond Ausztria és Poroszország javára. 1863—1864.)

A kormányt ez időben foglalkoztató külpolitikai kérdések terén új bonyodalmakat teremtett a lengyel forradalom és a német szövetségi reform vajúdása, míg végül a schleswig-holsteini kérdés a monarchiát hadbaszállásra kényszerítette.

Koronkint fölmerültek Olaszország fegyverkezésének hírei is. Gr. Rechberg külügyminiszter a birodalmi tanácsban 1862. novemberében külpolitikai beszédet tartott, melyben utalt a helyzet veszélyeire s különösen Olasz-, Francia- és Angolország nagy hadi készütségére, mely a katonai kiadások apasztása érdekében való egyoldalú lefegyverzést lehetetlenné teszi. Mikor egy szónok a szövetségesek részéről várható támogatásra utalt, a miniszter azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy a tapasztalás szerint minden szövetségesnek vannak kibúvói, melyeken át elillan és társát magára hagyja.¹ Miután az olaszországi Rattazzi-kabinetet kétségkívül Garibaldival való meghasonlása tette

¹ P. N. 1862. nov. 28.

oly népszerűtlenné, hogy bukása decemberben csakugyan bekövetkezett, ebből arra lehetett következtetni, hogy utódja a Minghetti-kormány kevésbé merev lesz a nemzet terjeszkedési törekvéseivel szemben. Azonban az is kétségtelen, hogy az osztrák sajtó azért ütött koronkint zajt Olaszország harcias szándékai hírével, hogy különösen a haditengerészet költséges követeléseit igazolást találjanak.¹

Amennyiben ezek a követelések a haditengerészet főparancsnokának, Ferdinánd Miksa főhercegnek becsvágyával voltak összekötöttésbe hozhatók, a tekintetben most változás állott küszöbön. A francia kormánnyal már 1861. óta folytak tárgyalások arra a tervre nézve, amely szerint Mexicó köztársaság császársággá alakulna s trónját Miksa főherceg foglalná el. A francia császár ezzel az ajánlattal nyilván az 1859-i összeütközés keserű emlékét akarta elfeledtetni Ausztriában, másrészt magának Mexicó kormányzására bizonyos pártfogói befolyást biztosítani. Ennek az államnak zavaros belviszonyai mellett bizonyos tartozások fizetésének megtagadása szolgáltatta az okot a beavatkozásra, melyet előbb Francia- és Angolország, utóbb csak Franciaország hadiflottájának igénybevételével gyakorolt. A beavatkozás hovatovább hódító-hadjárattá alakult; 1863 nyarán a francia csapatok Bazaine tábornok vezetésével alább előbb Pueblát, majd a székvárost, Mexicót is bevették, úgy hogy a francia sajtó már Mexicót meghódítottnak hirdette s 111. Napóleon császár feljogosítottnak tekintette magát az ország jövő uralmi alkatáról és uralkodójáról gondoskodni, mivégbői Mexicóba a notableok bizonyos gyülekezetét is összehívta.²

El kell ismerni, hogy az osztrák kormány s elsősorban maga az uralkodó kezdettől fogva nagy tartózkodással, sőt bizonyos fokú bizalmatlansággal kezelték a francia tervet, mely Magyarországon sem találkozott rokonszenvvel. Kezdetül fogva az volt az álláspont, hogy a főhercegnek csak az esetben szabad a hívást követnie, ha abban az ország valódi kívánsága nyilvánul meg és ha a két tengeri hatalom: Angol- és Franciaország támogatása biztosítva van; ezeknek a föltételeknek teljesülése pedig nem látszott egészen biztosnak. Külön nehézséget okozott az, hogy a főherceg soká nem volt hajlandó a mexicói császári trón elfoglalása esetében lemondani azokról a jogokról, melyek őt, mint az uralkodó legidősb öccsét a trónöröklés vagy régenesség tekintetében megillették. E miatt némi meghasonlás is volt a testvérek között, melyet állítólag anyjuk oszlatott el. A francia császári pár buzgó biztatása, némely mexicói emigráns rábeszélései s nem utolsó sorban Miksa főhercegnek magának s még inkább nejének, Sarolta belga kir.

¹ *P. N.* nov. 22., dec. 2., 13.

² *h. H. 5. A.* Min. R. Pr. 1863. szept. 30. *P. N.* 1862. ápr. 20., máj. 29., 1863. jan. 23. jún. 12., 10. júl. 15., aug. 9.

hercegnőnek becsvágya a végzetes mexicói terv javára döntötték el a kérdést s bár az a válasz, melyet a főherceg október 3-án, Miramareban a mexicói küldöttségnek adott, még nagyon föltételesen hangzott, az események folyama többé nem volt megakasztható.¹

Az erdélyi románság hangulata szempontjából is élénken foglalkoztatták a kormányt a szomszédos román fejedelemség állapotai, ahol a viszony Cuza fejedelem és a parlament között 1863 tavaszán érte el a feszültségnek azt a fokát, mely utóbb fejedelemsvátságot idézett elő.²

Azonban az összes ez időbeli külpolitikai kérdések között legnagyobb kihatást gyakorolt nemcsak az osztrák kormány magatartására, hanem a magyar közhangulatra is az 1863 elején Orosz-Lengyelországban kitört hosszú és véres forradalom. Nem első kísérlete volt ez a szerencsétlen lengyel nemzetnek az orosz járom lerázására; az idősebb nemzedék ott még emlékezett az utolsó, 1830-i szabadságharcra, mely nálunk, Magyarországon is annyi rokonszenvenvel találkozott s annyi költői visszhangot keltett. Ama harc gyászos végének emléke nem tarthatta vissza a lengyeleket egy újabb kísérlettől, mikor az orosz hatalom ahelyett, hogy a mérséklet útjára tért volna, még fokozta zsarnokságának kíméletlenségét.

Már 1862 nyarán történtek Orosz-lengyelországban tömeges elfogatások egy fölfedezett állítólagos összeesküvés címén. Constantin nagyherceg, mint a cár helyettese, békítő, de egyúttal fenyegető kiáltvánnyal próbálta elejét venni a mozgalomnak. Az általános zendülést az a brutalitás idézte elő, amellyel az oroszok, az 1859-ben törvénybe iktatott sorshúzási rendszer mellőzésével 1863. januárus 15-én éjjel az újoncozást erőszakosan, katonafogdosásképpen hajtották végre. Éjnek idején törtek be a lakásokba s ahol a keresett ifjút meg nem találták, atyját vagy testvérét vitték el; az utcákon is elfogdosták az ifjakat katonákul. A fölkelés bámulatos gyorsasággal szervezkedett, többnyire az erdőkben; már januárus végén véres harcok voltak a felkelők és az orosz katonaság között, melyekben gyakran a lázadók voltak győztesek. A forradalmi vezérek között kitűnt Langiewicz Marián, ki nemsokára diktatori hatalmat ragadott magához s a forradalmi bizottság nevében a földbirtok teljes fölszabadítását ígérte minden robot és egyéb szolgáltatás alól a lázadás sikere esetében. A fölkelő csapatok belopódzott külföldön élő lengyelekkel is szaporodtak s a harc változó szerencsével szünetlenül folyt, míg az oroszok főerejüket a Langiewicz serege ellen fordítván, őt az osztrák határ felé szorították,

¹ *F. Schnürer: Briefe Kaiser Fr. Josefs an seine Mutter 324. Przibram: Erinnerungen etc. i 30. I. P. N. szept. 17., 23., okt. 4., 6. Az egész mexicói kérdést és Miksa főhg. vállalkozását bőven tárgyalja Egon Caesar Conte Corti: Die Tragödie eines Kaisers (Leipzig, InseUVerlag 1930.) c. művében 68. s köv. 1.*

² *P. N. 1863. febr. 18., márc. 3.*

úgy hogy maga a vezér kénytelen volt március 19-én a galíciai határt átlépni, ahol elfogták és internálták.¹

Egy ideig az a hír volt elterjedve, hogy Langiewicz letűnése a lengyel forradalom végét jelenti; az orosz kormány tőle telhetőleg igyekezett megerősíteni és terjeszteni ezt a hitet, ami az osztrák kormánynál sikerülni is látszott. Azonban a világ csakhamar meggyőződött róla, hogy a lengyel szabadságharc nemcsak hogy véget nem ért, hanem új erővel lángolt fel és lassankint kiterjedt a tulajdonképpeni lengyel királyságon kívül Litvániára, Wolhyniára, Podoliára és Ukrainára is. Az orosz cár azzal vélt véget vethetni a forradalomnak, hogy április elsején kiadott rendeletében teljes bűnbocsánatot hirdetett mindenkinek, aki május 13-ig leteszi a fegyvert; hát senki se tette le a fegyvert; a lázadók központi bizottsága még aznap visszautasította az amnesztiát. Varsóban, az orosz tartományi kormány székhelyén egy láthatatlan forradalmi kormány működött, melynek tagjait senki sem ismerte, de melynek névtelenül kiadott parancsait minden lengyel teljesítette. Ez a kormány adókat vetett ki, melyek pontosan befolytak, útleveleket bocsátott ki, lapokat és hirdetéseket nyomtatott, sőt halálos ítéleteket is hozott, melyek a kiszabott órában végrehajtottak. A cári uralom a lázadás fokozódó lendületét ugyancsak fokozott szigorral és kegyetlenséggel vélte megtörhetni; Constantin nagyherceget visszahívták és Berg és Muravjev tábornokok vérfagyasztó kegyetlenséggel láttak hozzá nemcsak a lázadás elnyomásához, hanem a lengyel nemzet kiirtásához. A kivégzések egymást érték, a lengyelekre rászabadították a raskolnikok neve alatt ismeretes moskovita fanatikusokat s a harc most már nemcsak a lengyelség, hanem különösen a katolicizmus ellen is folyt. Az általános rokonszenv, mely Európaszerte megnyilvánult a lengyelek szabadságharca iránt, egy ideig remélni engedte az európai beavatkozást és ez szította a forradalom tűzét, úgy hogy a lázadás még a következő télen át is legyőzetlen maradt; csak mikor, mint látni fogjuk, a diplomáciai akció is teljes kudarccal végződött, mikor a közfigyelem, a schleswig-holsteini háborús bonyodalom felé fordult s az osztrák kormány Galiciában ostromállapottal igyekezett a lázadás támogatását megakadályozni, 1864 tavaszán, hamvadtt ki végre egészen a lengyelek közt a lázadás tüze.

Az osztrák kormánytanács januárius 26-án foglalkozott először a lengyel forradalom kérdésével. Ausztria helyzete szerfölött kényes volt; a krími háborúból okozott elhidegülés után tartózkodnia kellett Orosz-

¹ *P. N.* 1862. júl. 24., aug. 31., nov. 22., 1863. jan. 3., 22-ikétől kezdve a lengyel fölkelés úgyszólván állandó rovatként szerepel. *Kossuth L.* (Irataim V. 252. s köv. l.) úgyszólván pragmatikus történetét adja az 1863-iki lengyel forradalomnak, úgy mint az ahhoz fűződő diplomáciai tárgyalásoknak.

ország újabb ingerlésétől és legalább a szigor látszatával kellett megakadályoznia azt, hogy alattvalói a lengyelek segítségére menjenek, vagy őket pénzzel vagy fegyverrel gyámolítsák. A saját lengyeleire való tekintettel kerülnie kellett mindent, ami a fölkelés elnyomásának elősegítését jelentené, másrészt kétségtelen, hogy az osztrák kormány nem kívánhatta a lengyel forradalom sikerét, mert hiszen az kezdettől fogva az összes lengyeleknek egy önálló országban való egyesítésére irányult, ez pedig múlhatatlanul maga után vonta volna Galiciának Ausztriától való elszakadását.¹

Habár az uralkodó véleménye szerint Oroszország a közte és Ausztria között fennálló szerződéseket megszegte, mikor a krími háború idejében Moldvát és Oláhországot seregével megszállotta, mégis határozatba ment, hogy a határt átlépő lengyel forradalmi menekültek internálándók, szoros ellenőrzés alatt tartandók és különösen Pesttel való érintkezésük megakadályozandó; az ellenőrzés azonban nem lehetett nagyon szigorú, mert az egykorú hivatalos iratok az internált lengyelek folytonos szökéseiről tanúskodnak, még 1864 elején is. 1863. március 24-én jelentette be Mecséry rendőrminiszter a Langiewicz elfogatását, nyomban elhatározták, hogy Krakóban internáltassék, mikor pedig ott vesztegetés útján megszökni próbált, Josefstadtbá vitték át. A május 19-4 koronatanácsban az uralkodó érdekes nyilatkozatot tett. Hangsúlyozta, hogy Ausztria főcélja a béke, melyre szükség van; nem követelheti Oroszországtól, hogy fegyverszünetet kössön a még egészen le nem vert forradalommal, mert ez háborúra vezethetne. Viszont azonban Ausztria nem követhet oly politikát, mely az európai kontinensen Franciaország túlsúlyát szentesítené és amely reá nézve Galícia és Velence, Németországra nézve a rajnai tartományok elvesztését jelentené. Ha Franciaország folytatja eddigi politikáját, el lehetünk reá készülve, hogy igyekszik majd nemzeti lázadásokat idézni fel Galiciában, Magyarországon, Erdélyben s a déli tartományokban is; kérdés, rendelkezünk-e elég erővel ezek leküzdésére? A kifejlődött vita után abban történt a megállapodás, hogy Ausztria elvben kész egy, a lengyel kérdés felett tartandó nemzetközi konferenciában részt venni, szigorúan megőrizve semlegességét, azonban egyöntetű eljárás céljából mindenekelőtt Poroszországgal tárgyal. Mikor a francia kormány Ausztriát a fegyveres beavatkozás eszméjének igyekezett megnyerni, Rechberg azt válaszolta a francia követnek: különös kívánság, hogy Ausztria hadat viseljen azért, hogy egy tartományát elveszítse! A nemzetközi diplomáciai tárgyalások során az osztrák kormányt úgyszólván csak Galícia megtartásának biztosítása látszott érdekelni; az ottani

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. 1863. jan. 26., febr. 25., márc. 10., 13. *Rogge* d. köt. 218. s köv. 1.

német lakosság kívánta az ostromállapotot, amelyre azonban az osztrák kormány a lengyelekre való tekintettel csak hosszú habozás és tétovázás után 1864. februáriusában határozta el magát.¹

Az európai diplomácia működése ez idő alatt valóságos iskola-példája volt a bőbeszédű és nagyzóló tehetetlenségnek; Kossuth találón mondja, hogy: «a diplomacia oly szótengert árasztott a martyr nemzet s Európa rokonszenve közé, hogy a cselekvés belefűlt.»² A közvélemény nyomása oly erős volt, hogy még Poroszországban is csak a parlament határozatával nyíltan dacolva, volt képes Bismarck mint miniszterelnök Oroszország pártjára állni, a keleti határon csapatokat vonni össze s Oroszországgal titkos szerződésre is lépni a kölcsönös támogatás érdekében. Franciaországban a munkásosztály kérvényekben követelte az orosz ellen indítandó háborút s a császár legközelebbi rokona, az úgynevezett vörös herceg, parlamenti beszédben tüzelt a háborúra. Angolországban a kormány teljes egyetértésben a közvéleménnyel, megfenyegette Poroszországot, hogy fegyveres beavatkozását Oroszország javára casus bellinek fogja tekinteni. És mégis, mi volt az eredmény? Előbb külön jegyzék a három hatalom, t. i. Franciaország, Anglia és Ausztria részéről, amelyek csak nagyon is elárulták az álláspontok és indítékok különbözőségét, majd együttes jegyzék hat pontba foglalt követeléssel, melyeknek magyarázatai kissé eltértek egymástól, és nemzetközi konferencia követelése a lengyel kérdés rendezése végett. Az orosz kormány kijelentette, hogy azokkal az államokkal, amelyeknek lengyel alattvalóik vannak, t. i. Poroszországgal és Ausztriával hajlandó tanácskozásokat folytatni, azonban úgy a nemzetközi konferenciát, mint a többi javaslatokat visszautasította. A visszautasítás hangja, melyet Gorcsakov herceg használt, eleinte udvarias és kíméletes volt; amint azonban az orosz külügyminiszter meggyőződött róla, hogy a hangzatos jegyzékek mögött semmi komoly elszántság nem rejtőzik, mind kihívóbb lett az orosz diplomáciai nyelv; majdnem gúnyt űzött a hatalmak érveléséből és szemére lobbantotta Franciaországnak, hogy ő idézi fel a forradalmakat azzal, hogy a világ összes politikai menekültjei Párizsban zavartalanul folytatják üzelmeiket. És Francia- és Angolország vigasztalódtak kudarcuk felett; Napóleon császár azzal akarta megmenteni a zászló becsületét, hogy a lengyel kérdés teljes elhallgatásával az összes, Európát mozgató kérdések megbeszélése céljából, tekintettel különösen az 1815-i szerződések elavult voltára, európai konferenciát kívánt összehívni Párizsba. Angolország volt az első állam,

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. márc. 24., ápr. 28., máj. 19., jún. 15., júl. 18., nov. 1., 5., 6., 19., 211864. febr. 2., 18. O. L. K. E. 1. 1865: 631. szám. *Friedjung*: Histor. Aufsätze (Gr. Bernh. v. Rechberg) 313. 1.

² *Irataim*, id. köt. 340. 1.

amely e javaslattal szembeszállott; nem is lett a konferenciából semmi és Európa, miután egy évig bízatta a lengyeleket közbelépésével, végre is ismét sorsára bízta a szerencsétlen nemzetet.¹

Nálunk Magyarországon a legelkeesebb együttérzés kísérte mindvégig a lengyelek szabadságharcát; hiszen sorsunk közös volt és annak idejében a lengyelek a mi szabadságharcunkban hősi részt vettek. A független sajtó nyíltan kívánta, hogy Ausztria a nyugati hatalmakkal szövetkezzék a lengyelek felszabadítására;² több magyar önkéntes átszökött a felkelőkhöz és a hatósági tilalmak ellenére gyűjtéseket rendeztek a lengyelek segélyezésére, sőt a felvidéken divatba jött a lengyel kokárdák viselése. Mindezek nagyon ártatlan és veszélytelen megnyilatkozásai voltak a rokonszenvnek s a szabadságszeretet közösségének, de a rendőrség, mely Magyarországon úgy is mindig és mindenütt, forradalmat szimatolt, mindezt szörnyű komolyan vette, s összeesküvést gyanítva, gyakran alaptalan feljelentéseket és főlöszeges házkutatásokat, sőt elfogatásokat is eszközölt.³

A lengyel szabadságharcnál nem kevésbé közletről érintették az osztrák politikát a soha sem nyugvó német kérdésnek 1863. évi fejleményei.

Láttuk a megelőző fejezetekben az Ausztria és Poroszország közötti viszony kiélesedését már abban az időben is, amikor a porosz kormány gyeplői nem a Bismarck vasmarkába voltak letéve.⁴ A Bismarck hivatalba lépése oly hangot honosított meg a két állam diplomáciai érintkezésében, aminő rendesen csak a fegyveres leszámolást szokta megelőzni. Már 1862. novemberében az új porosz miniszterelnök a jóakarát látszatával odanyilatkozott gróf Károlyi osztrák követ előtt, hogy Ausztria sokkal jobban tenné, ha ahelyett, hogy Németországban keresné a maga súlypontját, azt Magyarországra helyezné át, ezzel a maga területének legfontosabb, leglényegesebb alkotó részeit egyszerre kibékítené.⁵

A vámegelet kérdésében Poroszország tulajdonképpen teljes győzelmet aratott, mert a német középállamok nem követték Ausztria hívását a csatlakozásra, hanem elfogadták az Ausztriától visszautasított kereskedelmi szerződést Franciaországgal. Szerencsésebb volt az osztrák külügyminiszter akkor, mikor 1862. februárius 2-i jegyzékével Bajor-

¹ A nevezetesebb diplomáciai jegyzékeket közölte a *P. N.* ápr. 28., máj. 5., jún. 21., júl. 14., 24., aug. 12. és szept. 17—t számaiban és bőven ismerteti *Kossuth* id. h.

² *P. N.* ápr. 18., máj. 8.

³ *O. L. K. E.* I. 1863: 99., 162., 168., 234., 256., 237., 271., 272., 273., 326., 340., 346., 370., 386., 704. számok.

⁴ *E mű* III. köt. 415. s köv. l.

⁵ *Wertheimer*: Bismarck im polit. Kampf. Berlin 1929. 235. l.

országot, Württemberget, Szászországot és némely kisebb német államot csatlakozásra bírt egy oly nyilatkozathoz, mely az Ausztrián kívüli német államoknak Poroszország vezetése alatti szervezkedését visszautasította. Ez a siker indította Rechberget arra, hogy a német Bund újraszervezését osztrák vezetés alatt vegye célba.¹ Az osztrák kormány időközben egyre gyártotta a különböző magánjogi és perrendtartási, valamint a vámtarifát módosító javaslatait a frankfurti német szövetségi gyűlés számára, melyek ott rendszeren elutasítással találkoztak.² A főcél azonban az egész német Bund gyökeres átalakítása, «reform»-ja volt Ausztria eszméi szerint, amelyek természetesen homlokegyenest ellenkeztek Poroszország céljaival. Ezt a reformot is megkísérelte az osztrák kormány a német szövetségi gyűlés elé vinni, mert az a nagy-német eszmének kedvezvén, népszerű volt; azonban a terv az udvarok bizalmatlanságával találkozott, mert azok nem akarták magukat az osztrák vezetésnek alávetni. így a javaslat Frankfurtban mégis csak megbukott.³

A Rechberg és Bismarck személyes találkozásának terve meghiúsult, mindkettő makacssága miatt; ⁴ ehelyett mindketten a többi német kormányokhoz intézett körsürgönyökben vitáztak egymással a legszenvedélyesebb hangon. Viszonyunknak Ausztriához vagy jobbra kell válnia, vagy rosszabbá», írta Bismarck; hevesen tiltakozott minden kísérlet ellen, mellyel Ausztria Frankfurtban Poroszországot meglepni, vagy a középállamok segítségével leszavazni akarná; az a szövetségi szerződések megszegése volna. Aki — úgymond — támadóan lép fel, viselje a felidézett összeütközés következményeinek felelősségét. Ha Ausztria poroszellenes politikáját meg nem változtatja, el lehet reá készülvén, hogy egy, az 1859-éhez hasonló helyzetben Poroszország nem fog semleges maradni, hanem a császárság ellenségeivel fog szövetségre lépni. Rechberg viszont válaszaiban hivatkozott a császárnak arra az állására, melyet századok története ruház reá és szerződések szentesítenek; azt fenntartani kötelessége szövetségeseivel, tehát Poroszországgal szemben is; nem segítheti hozzá Poroszországot olyan igények teljesüléséhez, melyeknek semmi jogcímük sincs. Ha a porosz miniszter megvalósítaná fenyegetését, az események fognak ítéletet mondani felette.⁵

Főkép Schmerling és a Poroszországból Ausztriába került Biegeleben tanácsára merült föl májusban az osztrák kormány körében a

¹ *Friedjung*: Histor. Aufsätze, Gr. Bernhard v. Rechberg, 511. l.

² H. H.S.A.Min.R.Pr. 1863. júl. 22., aug. 3., 6. *Rogge* id. köt. 224. s köv. l.

³ *Friedjung* id. h.

⁴ *P. N.* 1863. jan. 29.

⁵ *Rogge* id. h. *P. N.* márc. 3., 6.

már előbb egy röpiratban megpendített¹ eszme: a német szövetség reformját a német fejedelmek egy gyűlésén készíteni elő, ahol természetesen az osztrák császár elnökölne és vinne döntő szerepet. Rechberg kezdettől fogva pesszimisztikusan ítélte meg a tervet, mert tartott tőle, hogy Poroszország azt elfogadni nem fogja.³ Gondosan kidolgozták a «reformakta» tervezetét, melynek megvitatása a minisztertanácsban majdnem csak lényegtelen részletek, szavak és formaságok körül forgott. Schmerling tisztában volt vele, hogy annak keresztülvitele a majnai Frankfurtban tartandó fejedelemgyűlésen csak meglepetés-szerűen sikerülhet; az uralkodó azonban nem volt hajlandó ily mód-szerhez nyúlni, hanem kijelentette, hogy meg fogja látogatni az osztrák Gasteinben fürdőző porosz királyt s személyesen fogja őt a részvételre rábeszélni.³ A találkozás megtörtént 1863 aug. 2-án, s ez alkalommal a császár egy emlékiratot adott át a királynak,⁴ mely főképp a forradalom közös veszélyével indokolja a teljesen szétzúllott német szövetség megszilárdítását. Már két nappal később megjött a porosz király tagadó válasza és tagadó válaszban részesült az a későbbi meghívás is, mely legalább a Hohenzollern-ház egy hercegének kiküldését kérte.

A fejedelmek gyűlése ennek ellenére összejött aug. 17-én Frankfurtban, a Römer történetileg emlékezetes termében, Ferenc József elnöklete alatt, de a porosz király és királyi ház távollétében, és nagy fontosság látszatával, s nagy erőlködéssel letárgyalta az osztrák «reformaktá»-t, melynek részletei csak most jutottak köztudomásra.

Megnyitóul az elnöklő osztrák császár a fejedelmekből s a szuverén szabadvárosok képviselőiből álló gyülekezethez ünnepélyes beszédet intézett.⁵ melyben hangsúlyozta, hogy a német nemzet fejedelmeinek a német haza jóléte feletti tanácskozása oly esemény, aminő századok óta nem volt. Németország jogosan várja alkotmányának korszerű kifejlesztését, ezt veszi célba a munkálat, melyet a császár a gyűlés tagjaival közölt s melyet fő vonásaiban jellemez. A javaslat tökéletesbe-hető, de gondolják meg, vajjon érdekében áll-e a köznek csak rövid időre is elhalasztani a reformot, mikor a javaslat a jelen állapotokhoz képest mindenesetre nagy nyereséget jelent. Mindnyájan — úgymond — mélyen sajnáljuk Poroszország távolmaradását; a porosz király egyébiránt az alkotmányreform szükségét elismeri, elvileg nem is nyilatkozott a fejedelemgyűlés ellen, csupán azt kívánta volna, hogy azt a miniszterek tanácskozása előzze meg. Tőlünk, kik megjelentünk,

¹ Lásd a mű III. kötetének 416. lapját.

² *H. H. S. A.* Min. R. Pr. máj. 29.

³ *U. ott* júl. 9.

⁴ Az emlékiratot közölte a *P. N.* szept. 20-iki száma.

⁵ *P.* AI, aug. 20. A császár következő megszólítással kezdte beszédjét:

«Felsőleges, kedves testvéreim, rokonaim, nagyrabecsült, drága szövetségestársaim!»

függ bebizonyítani, hogy mi a szövetség megújításának kérdését meg? érettnek tekintjük. Szövetséges hűséggel tartjuk fenn a helyet, mely a hatalmas Poroszországot megilleti; tiszta szándékunk az, hogy a német szövetség, mely által mi egy összhatalmat¹ alkotunk, Németország, Európa és a béke érdekében hivatása magaslatára emelkedjék.

A reformakta,² melyet az osztrák kormány dolgozott ki, 36 szakaszban foglalja össze a német szövetség új szervezetét, mely direktóriumból, szövetségi tanácsból, szövetségi képviselőből, szövetségi törvényszékből mint állandó intézményekből s a koronkint összehívható fejedelemségülésként áll. A direktóriumnak az osztrák javaslat szerint csak öt tagja lett volna: Ausztria mint elnök, Poroszország, Bajorország és két váltakozó német állam; a szövetségtanács az addigi 17 tag helyett 21 tagból állott volna, mert Ausztria és Poroszország két-két tag által volna képviselve. A szövetségi képviselő nem közvetlenül választott tagokból, hanem az egyes országok képviselőinek kiküldöttjeiből állana. Nevezetes intézkedése a javaslatnak, hogy ha valamelyik szövetséges állam, melynek a szövetségen kívül álló birtokterületei is vannak, egy külállamtól megtámadatik, a direktórium ajánlatára a szövetségi tanács kétharmad többséggel elhatározhatja a szövetség részvételét a háborúban.

A császár megnyitó beszédjére a bajor király válaszolt. Este a fejedelemségülés Frankfurt városa vendége volt, ugyancsak a Römerben; e lakomán a polgármester felköszöntőjére maga a császár válaszolt, megköszönve a vendégszeretetet. A gyűlés elvben elfogadta Ausztria javaslatát, egyszersmind újból meghívta a porosz királyt; a 32 aláírással ellátott meghívást a szász király személyesen vitte el Berlinbe. A porosz király azonban ezt a meghívást is visszautasította s ragaszkodott ahhoz, hogy a fejedelemség gyűlést a miniszterek értekezlete előzze meg, melyre szívesen kiküldi képviselőit. A frankfurti német nemzetgyűlés egyidejűleg ülésezvén a fejedelemségüléssel, megnyilatkozott az osztrák reformjavaslatra nézve is s azt örömmel üdvözölte, mint kezdeményezést, de a javaslat érdemét nem mindenben helyeselte; nevezetesen kívánta Ausztria és Poroszország teljes egyenjogúságát, továbbá, hogy a nemzeti képviselő közvetlen választásokon alapuljon, nemcsak az országok küldötteit foglalja magában s a reform akta megalkotására csak magát a nemzetgyűlést tartotta illetékesnek, nem a kormányokat. A további tárgyalások során a fejedelemségülés a direktórium tagjainak számát ötről hatra emelte. A fölmerült ellentétek kiegyenlítése céljából szűkebb értekezletek tartottak; így a főbb elvekre

¹ Gesamtmacht.

² «Entwurf einer Reformakt des deutschen Bundes», közölte a *P. N.* aug. 18., 27., 28. és 29. számában.

nézve megegyezés jött létre s a tárgyalás szept. 1-én befejeztetett, amikor is ismét az osztrák császár tartott záróbeszédet. Visszapillantást vetve a megtartott tíz ülésre, melyek során nehéz és bonyodalmas kérdésekre nézve jutott a gyűlés egyetértésre, nagy elégtétellel emlékezett meg a császár az áldozatkészség és önmegtágadás számos megnyilatkozásáról; büszkeségére szolgált, hogy a német fejedelmek egyetértő közreműködésébe vetett reménye nem csalódott. Köszönetét mondott a szövetségesei részéről iránta tanúsított barátságért és bizalomért s kívánta, hogy az első fejedelemgyűlést kövesse mielőbb a második, s az már valamennyi tagját egyesítve lássa. A császár beszédjére ez alkalommal is a bajor király válaszolt. A jegyzőkönyvbe fölvették azt a kívánságot is, hogy a további eljárás tárgyában miniszteri értekezletek tartassanak és hogy a gyűlési munkát a fejedelmek együttes átiratával közöltessék a porosz királlyal. A jegyzőkönyv aláírását csak Baden, Schwerin, Weimar és Waldeck tagadták meg.¹

Rendkívül jellemzők a bizalmas levelek, melyeket az uralkodó a fejedelmek találkozása előtt és után intézett anyjához Frankfurtból, tükben azt a mély meggyőződését fejezte ki, hogy az, amire vállalkozott, az utolsó kísérlet Németország egységesítésére, arra, hogy képessé váljék hivatását Európa egyensúlya és békéje érdekében teljesíteni; az utolsó eszköz Németország sok uralkodóját a növekvő forradalomban való elpusztulástól megmenteni. Sajnos, — úgymond — Poroszország féltékenységéből és elvakultságából nem akar e munkában résztvenni, ami rendkívül megnehezíti a feladatot. Dicséri azután a többi kormányok készségét, különösen az «Onkel Johann», a szász király lelkes és bölcs támogatását. Nagyon kifárasztotta a levélíró a sok ülés, tanácskozás s a sok bizalmatlanság, aggodalmasság és háttartalan butaság elleni állandó küzdelem.² A császárt Bécsben nagy lelkesedéssel és kivilágítással fogadták frankfurti sikere alkalmából s az ablakok transparens világitásában e betűk voltak olvashatók: «A. E. I. O. U.» (Austria erit in orbe ultima). A császár saját benyomása az volt, hogy a lelkes fogadtatás őszinte hazafiság és ragaszkodás tanubizonyossága volt.³

A valóságban a vélemények nagyon megoszlottak, úgy a célbavett reform értékére, mint a tényleg elért eredményre nézve. Hohenlohe Chlodwig herceg, a későbbi német kancellár emlékirataiban ügyes fogásnak mondta az osztrák javaslatot, mert ha elfogadják, Ausztria egy hetvenmillió birodalom élére kerül, ha nem fogadják el, azt

¹ *P. N.* aug. 20., 23., 25., 26., 29., 30., szept. 2. *Rogge* id. köt. 229 — 231. l.

² *Schnürer*: Briefe Kais. Fr. Josefs etc. 320., 323 — 324. l.

³ *U. ott* 326. l. *Falk Miksa* szerint (Kor- és jellemr. 227. l.) a bécsi éle az ünnepi felírás öt betűjét így értelmezte: Aueh eine Illumination ohne Ursache! *P. N.* szept. 5.

mondhatja: én akartam, a fejedelmek nem akarják; és visszavonul a maga «összbirodalmába» Kossuth Lajos az egész osztrák reformaktában csak azt a célzatot látta, hogy Ausztria magát a német szövetségén kívüli birtokaira, nevezetesen Velencére és Magyarországra nézve is afelől biztosítsa, hogy háború esetében az ő ügyét a német szövetség saját ügyének fogja tekinteni, s egész haderejét, még a porosz is, az osztrák rendelkezésére fogja bocsátani. Így ítéli meg a reformakta jelentőségét e korszak egyik osztrák történetírója is.²

Sajátságos, hogy az egykorú magyar publicisztika éppenséggel nem fogadta barátságatlanul a frankfurti művet. Fáik Miksa, aki több lap kiküldött tudósítója volt a frankfurti fejedelemgyűlésen, a Pesti Naplóban még a gyűlés előtt azt írta, hogy Ausztria barátai azt látشانak remélni, hogy Poroszország makacs visszavonulása Ausztria kezébe fogja adni a helyzet kulcsát. Osztrák és magyar szempontból örömmel üdvözölte a nehéz vállalkozást, melynek sikert kívánt. Magyar szempontból — úgymond — azt tartjuk, hogy a német nemzetnek szabadelvű intézmények létesítésére irányuló kívánsága nem teljesíthető Magyarország hasonló kívánságainak teljesítése nélkül. Később úgy vélekedett, hogyha a frankfurti reformakta keresztülmegy, akkor februáriusi pátensnek kell módosíttatnia, mert Ausztria vezérszerepe német szövetségben az osztrák centralizációval össze nem egyeztetendő. Fáik a gyűlés berekesztése előtt kedvezően ítélte meg a frankfurti eredményt, Ferenc József személyes sikerét látta benne s Németország belviszonyai szempontjából javulásnak tekintette, ellenben külső befolyása szempontjából nem.³ Báró Kemény Zsigmond eleinte szkeptikusan ítélte a frankfurti gyűlés fölött; utóbb azonban úgy vélte ő is, hogy az osztrák februáriusi alkotmányt okvetetlenül át fog kelleni idomítani a német reformakta következtében; az osztrák birodalmi tanács bizonyos jogkörét a Frankfurtban székelő direktóriumra és képviselőtestületre fog kelleni átruházni; finom gúnnyal hozzátette, hogy a Reichsrath tagjai bizonyára versenyezve fognak közreműködni abban, hogy a német nemzetnek német hazát teremtsenek. Kemény odáig ment, hogy a frankfurti reformaktát úgyszólván védelmébe vette egyes lapok kifogásaival szemben, s mikor köztudomásra jutott Poroszország újabb elutasító válasza, egész cikksorozatban kelt harcra a porosz állása ponttal s a Bismarck szövetségi politikájával, — mondván — hogy ő ugyan barátja egy igazán népképviselői alapon nyugvó német parlamentnek, de nem barátja egy megbénított végrehajtó hatalomnak; Bismarck nyilván lehetetlenné akarja tenni a Bund reformját.⁴

¹ *Denkwürdigkeiten* I. köt. 128. I.

² *irataim* id. köt. 359. I. *Rogge* id. köt. 228. I.

³ *P. N.* aug. 9., 28., szept. 1.

⁴ *U. ott* szept. 1., ti., 15., 29., 30., okt. 4., 7.

Falk kor- és jellemrajzaiban Eötvösről szólva, úgy találta, hogy a frankfurti fejedelemsgyűlés tulajdonképpen azt akarta elkésve megvalósítani, amit három év előtti röpiratában Eötvös ajánlott. Tény az, hogy báró Eötvös József bizonyos reményeket fűzött magyar szempontból a frankfurti gyűlés munkálataihoz s ezért és nemcsak a magyar inség s az alföldi vasút érdekében ment kevéssel később Bécsbe s kért az uralkodótól is kihallgatást. Ő a bécsi kormánynál komolyan javaslatba hozta a magyar országgyűlés összehívását, a kiegyezés tárgyalása végett. Ürügyül a nagy inség szolgálhatna; az uralkodó maga nyitná meg az országgyűlést, a válaszfeliratban a nemzet bizonyos előzékenysége mutatkoznék; a többi azután magától menne. Ajánlotta, hogy Schmerling is jöjjön le Pestre, mintha az nség ügyében a birodalmi tanáccsal bizonyos tárgyalások lennének szükségesek; ezzel akarta az államminiszter bizalmatlanságát eloszlatni. És most ismét az állott be, ami már előbb is előfordult, hogy t. i. Schmerling — bizonyára nem őszinte szándékkal — ráállott az Eötvös javaslatára, ellenben Forgách kancellár hevesen ellenezte azt, mert még mindig időelőttinek tartotta s így a terv meg is dőlt.¹

A frankfurti fejedelemsgyűlés munkájának eredményét Poroszország magatartása nemsokára egészen kérdésesnek tüntette föl. Az a remény, hogy a német államok roppant többségének megállapodása előtt végre Poroszország is meg fog hajolni, meghiúsult. Szeptember 27-én közölték a lapok a porosz minisztérium részéről a szövetségi reformakta ügyében a királynak tett előterjesztést, és már két nappal később közzétették a porosz királynak ez előterjesztés szellemében a fejedelemsgyűlés tagjaihoz intézett válaszát, melyben kijelenti, hogy a német szövetségnek csak oly reformjához járulhat hozzá, mely biztosítja a következőket: 1. Poroszország és Ausztria egyenlő vétőjogát minden oly háború ellen, mely nem a szövetséghez tartozó terület elleni támadás visszatörlesztésére irányul; 2. Poroszország és Ausztria teljes egyenjogúságát a szövetségi ügyek vezetésében és az elnöklésben; 3. oly népképviselőt, mely nem delegátusokból áll, hanem közvetlen választás útján jön létre az egyes államok népességének számaránya szerint s melynek hatásköre szélesebb volna, mint ahogy azt a reformakta tervezi. Ennek megvalósítása céljából miniszteri értekezletek lennének tartandók.²

Gr. Rechberg külügyminiszter nem sietett válaszával; október 20-án közölték a lapok a körjegyzéket, melyet a reformaktához hozzájárult német államokhoz intézett s amelyben kimutatni igyekezett, hogy a porosz kormány a német szövetségi alkotmány kifejlődésének meg-

¹ Falk id. m. 227 — 228.!. *Ferenczi Z.*: B. Eötvös J. 239. l. P. N. szept. 19.

² P. N. szept. 27., 29.

akadályozására törekszik, amidőn elfogadhatatlan s egymással és a föderaliztikus elvekkel ellenkező föltételekhez köti hozzájárulását.¹ Ugyanakkor Rechberg szigorú titoktartás kikötése mellett közölte a minisztertanáccsal, hogy két nap múlva Nürnbergbe utazik a végből, hogy a reformaktával egyetértő német államokat egyetértő állásfoglalásra vegye rá a porosz válasszal szemben.² A nürnbergi értekezlet egyhangnilag elhatározta, hogy visszautasítja a porosz kormány követeléseit. Ennek hírére Kemény Zsigmond helyesen jegyezte meg, hogy most már csak az a kérdés, vajjon Poroszország kilép-e a Bundból, avagy Ausztria fog-e visszarettenni a szakadás végrehajtásától?³ Az ellentét valóban kiegyenlíthetetlen volt és ha Ausztriában meg is volt a hajlandóság törésre vinni a dolgot és Poroszország kizárásával hajtani végre a reformot, erre a középállamok megnyerhetőek nem voltak. így Rechberg kénytelen volt a reformakta elfogadóinak álláspontjukhoz való elvi ragaszkodásuk kijelentésével beérni, gyakorlatilag a reform tényleg meghiúsultnak volt tekintendő. Ez látszólag a Rechberg kudarcra volt, de a beavatottak tudták, hogy a Schmerling diktatórius hajlamai vitték Ausztriát ezúttal zsákutcába.⁴

A súlyos összeütközés, melyet e kérdés Ausztria és Poroszország között előidézett, szinte csodálkozásba ejt a fölött, hogy e két állam között háborúra csak majdnem három évvel később került a sor, és még csodálatosabb, hogy e két hatalom a reform miatti összetűzés után alig pár hónappal mint szövetséges és fegyvertárs szállott síkra egy Ausztriára nézve vajmi kétes értékű ügy miatt.

E fordulatot VII. Frigyes dán királynak november 15-én bekövetkezett halála idézte elő,⁵ mely a régóta vajúdjó schleswig-holsteini kérdés fegyveres megoldására vezetett s a német szövetség reformjának ügyét teljesen háttérbe szorította.

Az úgynevezett elbei hercegségek: Schleswig, Holstein és Lauenburg ügye régóta foglalkoztatta Európát. Ezek a Dánországhoz tartozó, de túlnyomóan németektől lakott tartományok már 1848-ban és a következő években igyekeztek kiszabadulni a dán uralom alól, de Németországtól cserbenhagyattak. így jött létre 1852. május 8-án az úgynevezett londoni egyezmény, mely Dánia integritását európai érdekek nyilvánította s egész akkori területeire nézve biztosította a Glücksburg-uralkodóház örökjogát, az elbei hercegségek önállóságát pedig csak bizonyos különleges alkotmányban juttatta kifejezésre és abban, hogy,

¹ P. N. okt. 20.

² H. H. S. A. M. R. Pr. okt. 19.

³ P. N. okt. 27.

⁴ *Friedjung* id. m. 312. I. *Rogge* id. köt. 232. I. *Fisenmann*: Le Compromis Austro-Hongrois 387 — 388.!

⁵ P. N. nov. 17.

bár kimondva az együttbirtoklás elvét, Holsteint a német Bundhoz tartozónak jelentette ki, mely ehhez képest képviselőjét kiküldi a frankfurti szövetségi gyűlésre. Biztosította továbbá ez egyezmény azt is, hogy az ottani németek a maguk nemzeti jellegének és műveltségének ápolásában semmikép se zavartassanak.¹ Azonban éppen ez utóbbi rendelkezést a dán kormány semmikép meg nem tartotta, teljes önkényuralmat honosított meg s a németeket erőszakosan eldánosítani igyekezett. Mikor aztán a dán király 1863 márc. 30-án Schleswiget teljesen bekebelezte Dániába, Holstein és Lauenburg alkotmányát pedig a legszűkebb mértékre szállította le,² ez ellen a német szövetség szerve, a frankfurti szövetségi gyűlés erélyesen tiltakozott, s miután a dán király, tiltakozását figyelembe nem vette, október i-én a Bund elrendelte a szövetségi végrehajtást, azzal Ausztriát, Poroszországot, Szászországot és Hannovert bízta meg, a netán szükséges fegyveres erőt is rendelkezésükre bocsátván. E megbízás kizárólag Holstein-Lauenburg hercegsége, mint a Bundhoz tartozóra vonatkozott.³

Így álltak a dolgok, midőn 1863. nov. 15-én VII-ik Frigyes dán király java korában, váratlanul meghalt és halálával az Oldenburg-ház királyi ágának magva szakadt. Most az addig az alkotmánynak és a londoni egyezmény föltételeinek megtartása körül folyt vitához egy új kérdés járult: az öröklési jog kérdése. A londoni egyezményt, mely a Glücksburg-uralkodóház örökjogát az elbei hercegségekre biztosította, Ausztria és Poroszország aláírták, azonban a német Bund azt sohasem ismerte el érvényesnek.⁴

A bonyodalmat még fokozta két esemény; az egyik az volt, hogy a Glücksburg-házból való új király, IX-ik Keresztély, sietett a kopenhágai nép heves követeléseinek megfelelően, Dánia alkotmányát egy kiáltvány útján az egész országra kiterjeszteni és ezáltal Schleswig-Holstein külön alkotmányát teljesen megsemmisíteni; a másik pedig az, hogy Frigyes, Holstein-Augustenburg hercege, ki a Glücksburg-ággal szemben régebbi jogon tartott igényt az elbei hercegségek uralmára, magát Schleswig-Holstein és Lauenburg hercegének jelentette ki s e minősége elismerését kérte a szövetségi gyűléstől. Az érdekelt lakosság nagy része tüntetőleg mellé állott s nyilvánvaló volt, hogy ügye a szövetségi gyűlésben is megkapja a többséget. A középállamok mind mellette nyilatkoztak, a német közvélemény az ő jelöltségében, mely a hercegségeknek Dániától való elszakadását jelentette, a németiség ügyét

¹ A londoni egyezmény lényegét helyesen tünteti föl *Falk* cikke a *P. N.* dec. 29-i számában.

² *P. N.* ápr. 28.

³ *P. N.* okt. 3., 17., nov. 10.

⁴ *U. ott* nov. 19., 20.

látta, mely mellett síkraszállott az egész sajtó, még a legkonzervatívabb tényezők is; népgyűlések tartattak, egyesületek alakultak a schleswigi ügy előbbrevitele céljából s magában Bécsben is tüntetni akartak az Augustenburgi herceg és Schleswig-Holstein némezsége mellett. A porosz képviselőház többsége, ellentétben a kormánnyal, szintén megtagadta a londoni egyezményt.¹

Ily körülmények között rendkívül nehézzé vált Ausztria és Poroszország helyzete; a német közvéleménnyel mereven szembeállni nem akartak, azonban a londoni egyezmény kötelezte őket a Glücksburg-házból való uralkodó örökjogának elismerésére, az elbei hercegségekre nézve is. Különböző indokok késztették a két német hatalmat arra, hogy annak idejében a londoni szerződést aláírja. Egyrészt tekintettel kellett lenniök Angliára, mely Dániát mint tengeri szövetségesét védelmébe vette; másrészt nem kívánhatták, hogy a Glücksburg-házzal szemben a hesseni ág uralomra jutása Dániában, ez államot az orosz hatalomkörébe vonja. Ausztria még ezenfelül pártolni volt kénytelen Schleswig-Holsteinnak Dániához való tartozását, mert e hercegségek elszakadása — mint azt helyesen látta előre Ausztria — előbb-utóbb Poroszország gyarapodását eredményezné s növelné súlyát a Bundban Ausztriával szemben.²

Az osztrák kormány miniszteri tanácskozásai nov. 23-tól kezdve világosan mutatják azt az alakoskodást, amellyel az osztrák politika elérni igyekezett azt, hogy úgy Poroszországgal, mint a Bunddal s a német közvéleménnyel fenntartsa az egyetértést s a maga kötelezettségeivel és külön érdekeivel is számoljon.³

Habár a hercegségek új trónjelöltjének elismerését a két német nagyhatalom a londoni szerződéshez híven következetesen megtagadta, habár viszont a frankfurti szövetségi gyűlés is megtagadta e jelöltség elejtését, találtak módot arra, hogy a Bund és a két német hatalom az egyetértés látszatával járjon el Dániával szemben, éspedig úgy, hogy bár Szászország és Hannover Holsteinnak a végrehajtás céljából szükséges megszállását már decemberben foganatosították, 1864. januárius 20-án Ausztria és Poroszország is hadbaszállottak azzal a kifejezett szándékkal, hogy Holstein kérdésének rendezését biztosítandók, szükség esetében zálogba fogják venni Schleswigit is. A császár Bécsben lelkesítő szöveget intézett hadbavonuló katonáihoz. 20,800 embert és 48 ágyút küldött báró Gablenz Lajos altábornagy vezérlete alatt,

¹ P. N. nov. 21., 22., 24., 25., 26., 28. *Hohenlohe*: Denkwürdigkeiten I 136. s köv. 1.

² P. N. nov. 27., dec. 2., 4., 5., 8., u., 22.

³ H. M. S. A. Min. R. Prof. nov. 23., 30., dec. 5., 8., 1864. jan. 10., 18., febr. 3., 27. P. N. 1863. dec. 22., 24., 1864. jan. 26., febr. 2.

Poroszország 39,000 embert és 110 ágyút szállított Frigyes Károly herceg parancsnoksága alatt. A szövetséges seregek fővezéri hatalmát a 80 éves Wrangel porosz tábornagy gyakorolta.¹

A porosz-osztrák csapatok februárius t-én átvonultak az Eider hídján s ezzel Schleswig területére léptek. Csak most kezdődtek a fegyveres összeütközések, mert a dánok Holstein területét már a Bund csapatainak bevonulásakor kiürítették. Rechberg még akkor is, mikor az osztrák csapatok Schleswigbe betörték, azt hirdette, hogy Ausztria csak a szerződéseknek kíván érvényt szerezni, de Ausztriának és Poroszországnak a hatalmakhoz intézett egyező körjegyzéke szerint most már nem tagadták, hogy Dánia makacssága a londoni egyezményt aláírt hatalmakat esetleg arra fogja kényszeríteni, hogy ott vállalt kötelezettségeiket elhárítsák magukról s a többi hatalmak beleszólása nélkül teremtsenek rendet. A dánok egyik erődöt a másik után adták fel és vonultak vissza az erősebb ellenség elől; csupán a düppeli sáncok előtt akadt meg egyidőre a hadműveletek folyama, valószínűleg azért, mert Ausztria és Poroszország a Jütlandban való további előnyomulás iránt egymás között megegyezni nem tudtak. Ezt a szünetet használta fel Angolország arra, hogy a béke helyreállítása érdekében, már előbbi kezdeményezésének megfelelően nemzetközi értekezletet hívjon össze Londonba. Mire azonban az az értekezlet összejött, a poroszok ostrommai bevették a düppeli sáncokat s ezzel közhit szerint a schleswigi háború kérdése eldőlt. Harcok még tovább is vívattak, így május 9-én volt az első komolyabb tengeri ütközet, mely ugyan a Schwarzenberg-fregatt kigyúlladása következtében Ausztriára nézve nem végződött kedvezően, azonban mégis alkalmat adott Tegetthoff ellentengernagynak vezéri tehetsége érvényesítésére.²

A londoni konferencia csak egyhavi fegyverszünetet eredményezett, a békefeltételek iránti megegyezés nem sikerült. A német hatalmak ugyanis ezúttal már egyetértésben a német szövetséggel, personáluniót indítványoztak Dánia és Schleswig között, vagy Schleswignek nyelvterület szerinti kettéválasztását; Dánia azonban mind két javaslatot visszautasítván, a konferencia június 25-én eredménytelenül szétoszlott s a harc megújult. A dán ellentállás azonban most már nem tartott soká; a poroszok elfoglalván Alsen-szigetét is, a dánok a hadműveletek megszüntetését kérték.³

¹ Rogge id. köt. 235. s köv. J. Smets Mór: Az osztrák birod. története (Szabó F. magyar kiad.) III. 403. l. P. N. dec. 25., 31., 1864. jan. 15., 17. 20., 21., 24., 26.

² Rogge id. köt. 241. s köv. l. P. N. 1864. jan. 12., febr. 4., 5., 6., 10., 12., 16., 18., márc. 10., 15., 26., ápril. 19., 20., 22., máj. 3., 1 1., 12. H. H. S. A. Min. R. Prot. febr. 27., márc. 2.

³ P. N. 1864. máj. 11., 12. II. H. S. A. Min. R. Prot. máj. 25.

Augusztus 1-én Bécsben létrejöttek a békeelőzmények, melyekét azután a bécsi béke követett, amelynek értelmében a dán király lemondott az elbei hercegségek birtokáról Ausztria és Poroszország javára s hadisarc fizetését is vállalta.¹

Bécsben Gablenzet és Tegetthoffot mint diadalmas vezéreket fogadták; nálunk Magyarországon az érdeklődés a schleswigi hadjárat iránt majdnem csak a sebesültek javára szóló segélygyűjtésben nyilvánult. Ausztria és Poroszország a világ előtt valóban mint győztesek állottak; azonban a következmények megmutatták, hogy Ausztriának, mely becsületesen kivette a maga részét a küzdelemből és a hozott áldozatokból, vajmi kevés oka volt e győzelme fölött örülni. A «felszabadított» hercegségek további, eléggé változatos sorsáról a későbbi események kapcsán fogunk beszámolni.

¹ *H. H. S. A. Min. R. Prot. aug. 2.*

III.

(Az erdélyi megyék nagyobb része ellentáll a provisorium életbeléptetésének: a szász egyetem követelésekkel lép fel s főtörvényszéket kap; a románok újabb nemzeti kongresszusa szembeszáll a provisorium némely intézkedésével. A kormány ideiglenes szabályzatot bocsát ki az egybehívandó erdélyi országgyűlés megalakítása és működése számára s az április 21-i legfelsőbb elhatározás alapján utasítja a törvényhatóságokat, hogy a július 15-ére Nagyszébenbe összehívott országgyűlésre a kibocsátott szabályzat értelmében válasza tendő képviselők választását készítsék elő, egyúttal kineveztetik a 24 királyi meghívott, július elején számos megye tiltakozásával szemben megtartatnak a választások s a románok terrorizmusa ellenére a magyarság 44 mandátumot hódít meg. Az országgyűlés megnyitása előtt a magyar és székely képviselők és regalisták gr. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán részvételével értekezletet tartanak s elhatározzák, hogy helyeiket a törvénytelen országgyűlésen el nem foglalják s kilépésüket az uralkodóhoz és az országgyűléshez intézett emlékiratban indokolják. A megnyitó királyi leiratra az országgyűlés felirattal válaszol. A lemondások által megüresedett kerületekben a kormány ismételve megpróbálja a választást, de nem tud oly jelöltet választani, ki a mandátumot megtartaná. Miután az országgyűlés letárgyalta a románok, valamint vallásaik s a három erdélyi nyelv egyenjogúsítására vonatkozó kormányjavaslatokat s törvénybe iktatta az októberi diplomát és februáriusi pátentst, intést kap, hogy küldje ki mielőbb képviselőit a birodalmi tanácsba; a vett meghagyás szerint a 26 kiküldött megválasztatik s ugyanakkor kineveztetnek az urak házának erdélyi tagjai. Az erdélyieket a Reichsrath okt. 20-án lelkesen fogadja s ünnepli. (1862 szept. 1863 okt.)

Az osztrák kormány politikáját Erdéllyel szemben a Schmerling hatalomra jutása s a februáriusi pátens kibocsátása óta egyetlen főcél irányította: a külön erdélyi országgyűlés létrehozása úgy, hogy az képviselőit a birodalmi tanácsba kiküldje; az államminiszter nyíltan hirdette lapjában már 1862 nyarán, hogy most ezt tekinti az összbirodalom legfontosabb kérdésének, mert ez fogja Magyarország ellentállásának egységét megtörni, később is a centralisták azt vallották, hogy a februáriusi alkotmány jövője Erdélytől függ!¹

Láttuk, hogy az eredetileg már 1861. november 4-ikére össze is hívott országgyűlés terve meghiúsult² s e tervnek azokat az akadályait, melyek az erdélyi kancelláriában és a kolozsvári kormányzékben rej-

¹ P. N. 1862 júl. 22, 1863 júl. 17.

² E mű III. köt. 378 s köv. 1.

lettek, a Kemény s a Mikó eltávolításával s Nádasdy és Folliot de Crenneville kinevezésével törték meg, a megyék ellenállásának megtörésére szolgált a provisorium behozatala s az ennek keretében létesített ideiglenes megyeszervezet.¹ Azonban a kormánynak még így is sok időre volt szüksége az országgyűlés kellő előkészítésére, egyrészt mert ott, ahol a magyar elem volt túlsúlyban, még a szűkreszabott ideiglenes megyei autonómia is elegendőnek bizonyult bizonyos ellentétek kifejtésére, másrészt a szászok és románok is új meg új követelésekkel állottak elő s végül magában a kormánytanácsban hosszú vitákat idézett föl a képviseleti szervezet végleges megállapítása.

Már 1862. szeptemberében megtartották az újjáalakított szűkebb megyei bizottságok alakuló gyűléseket, amelyek több helyen éppenséggel nem mutattak hajlandóságot a kormány céljainak előmozdítására. Belső-Szolnok megyében Pataki Dániel főispáni helytartó loyális szellemű elnöki megnyitója után szólásra emelkedett id. gr. Teleki Domokos és mérsékelt hangú beszédben felirat intézését indítványozta az uralkodóhoz, melyben a megye az ideiglenes szervezet visszavonását, a törvényes állapot visszaállítását kérje, esetleg az 1848-4 törvények megfelelő módosításának fenntartásával, addig pedig, míg e felíratára választ nem kap, jelentse ki, hogy minden egyéb ügy tárgyalásától tartózkodik. A románok részéről ellenindítvány tétel, mely elégedetlenségeket fejezte ki a megyebizottságban való képviseltetésök számarányával. A nagy többség a Teleki indítványát fogadta el s ezzel a közgyűlés eloszlott. Hasonló eredménye volt a gr. Tholdalagi Mihály indítványának, Marosszékbén, a Tisza László indítványának londa megyében és több erdélyi városban is hasonló szellemű indítványok fogadtattak el. Ellenben Hunyad megyében, Doboka megyében, Csík-székbén, Küküllő megyében és Naszód vidékén sikerült a román többségnek vagy az administrator erőszakoskodásának megakadályozni az alkotmány helyreállítását célzó feliratok elhatározását, ami több helyen a magyar és székely bizottsági tagok kilépését eredményezte, míg Tor-dában azokat a tisztviselőket, akik a felirat mellett szavaztak, a főispáni helytartó elmozdította állásaikból. Néhány oly törvényhatóságból, melyben a románok vagy szászok voltak többségben, sikerült hálálkodó és az erdélyi külön országgyűlés összehívását sürgető felirat intézését kieszközölni.²

E fejlemények láttára Bécsben gondolkozóba estek és szükségesnek látták néhány, még hátralékos megyei bizottság összehívását elhalasztani s a belső-szolnok-megyei felirattal szemben, melyet tényleg

¹ E mű III. köt. 385 s köv. 1.

² *Ürmössy L.* Tizenhét év Erdély történetéből. II. köt. 55 s köv. 1. P. N. 1862 szept. 30. okt. 3, dec. 20.

föl is terjesztettek, a nyilvánosság előtt is állást foglalni. Schmerling októberben a Reichsrath pénzügyi bizottságában az erdélyi kérdésre nézve csak annyit mondott, hogy a törvényhatósági bizottságok megalkulása folyamatban van s hogy azoknak megnyilatkozásai némi alapul fognak szolgálni az országgyűlés egybehívása körüli eljárásnál. Egyébiránt teljes bizalmát fejezte ki a Nádasdy kancellár működésének sikere iránt.¹ A Belső-Szolnok megyének adandó válasz megállapítása oly hosszas megfontolást igényelt, hogy az csak 1863. februárius végén volt a főispáni helytartónak megküldhető s csak március elején ismertették tartalmát a lapok.

A kancellária leirata legfelsőbb elhatározásra való hivatkozással utasítja vissza a megyének azt a kívánságát, hogy az 1861. december 12-i legfelsőbb elhatározással Erdélyben életbeléptetett provisorium vonassék vissza s a törvényes állapot állíttassák helyre. Indokolja a provisorium szükségességét az 1861-i alkotmányosság által teljesen tarthatatlanná vált közigazgatási állapotokkal és nemlétezőknek tekintvén az 1848-i törvényeket, utal arra, hogy az 1790-i törvények ma alapul nem vehetők, miután azok nem számolnak az állampolgári jogegyenlőség visszautasíthatatlan követelményével, vagyis a románok egyenjogúságával. A megye azon kívánságával szemben, hogy a törvényes — vagyis a Magyarországgal közös — országgyűlés hívassák egybe, megállapítja a leirat, hogy Erdély uniója Magyarországgal a valóságban létre nem jött és egyáltalán kivihetetlen. Ezt a leiratot a kormányzók közölte az összes törvényhatóságokkal s az a néhány megye, amely hálaadó és hódoló felirattal tüntette ki magát, külön dicséretet kapott.²

E leirattal a kormány célt nem ért; a törvényhatósági bizottságok márciusi gyűléseiben megismétlődött a szeptemberi ellentállás; a megyék többsége megújította panaszait és követeléseit és illetéktelennek találván a rendeletileg szabályozott bizottságokat a tisztviselők választására, megtagadta a választásban való közreműködést; csak a román többségű megyék engedelmeskedtek a kormány rendeleteinek. Sőt tapasztalható volt, hogy míg azelőtt az erdélyi magyarság körében mindig voltak konzervatív elemek, melyek a kormány iránt bizonyos előzékenységet tanúsítottak, most a magyarság és székelység teljes egyetértésben és egységesen határozottan ellenzéki magatartást mutatott.³

Egy másik erdélyi tényező, amellyel a kormánynak tervei megvaló-

¹ *P. N.* 1862. okt. 18.

² *U. ott* 1863. márc. 4, 6, 10, 13. *Ürmössy* id. köt. 91 — 92. 1.

³ *Ürmössynél* 92 s köv. 1. *P. N.* 1863. márc. 28, 30, 31; ápr. 4, 11, 14, 15, 17; máj. 30; jún. 2, 3, 6, 7, 9-

sításánál számolnia kellett, az erdélyi szászság, illetve annak nemzeti egyetemi szervezete volt. Az erdélyi szászok azzal, hogy kezdettől fogva rajongtak a februáriusi pátensért és a birodalmi tanácsért s mint oda vezető útért, természetesen a külön erdélyi országgyűlésért is, elismerték a románok egyenjogúsításának szükségességét, biztosították maguknak Bécsben a «jófiú» szerepét, aki meg is engedhet magának egyetmást. Így megengedték maguknak azt, hogy mikor 1862. februáriusában a «nemzeti egyetem» hosszabb ülésére gyűlt össze s a pátens kibocsátásának évnapját is megünnepelte, egy hetesbizottság munkálatának elfogadásával oly előterjesztést tettek felsőbb helyre, mely Erdély egész újjászervezésére kiterjed. Nemcsak hogy külön törvényszéket kértek a maguk részére Nagyszebenbe, — ami összefüggésben állott Nagyszeben városnak azzal a kérelmével, hogy a kormányzék oda helyeztessék át s az legyen ezentúl Erdély székvárosa — nemcsak hogy különböző birodalmi törvényeknek a Királyföldre való behozatala iránt határoztak, hanem valóságos tartománygyűlési jogkört követeltek a szász nemzeti egyetem részére s Erdélyt olyképpen kívánták nemzeti alapon szervezni, hogy nemcsak a Királyföldön élő, hanem Erdélyben bárhol lakó szászok közigazgatásilag és törvénykezéssileg külön elbánás alá jussanak, szóval valóságos államot alkossanak az államban. A szász egyetem javaslatokat tett az erdélyi országgyűlés mikénti megalkítása, illetve a képviselőválasztási rendszere nézve is.¹

Május hó elején köztudomásra jutott, hogy az erdélyi kormányzék, mely ekkoriban már valóban nem volt unionisztikus hajlamokkal gyanúsítható, az egyetem ez előterjesztését visszautasította; bezzeg volt nyomban nagy felháborodás e fölött a bécsi centralista sajtóban, mire a kormányzék sietett azt a magyarázatot adni, hogy csak kiegészítés végett küldte vissza az iratokat, hogy azokat azután saját véleménye kíséretében terjessze föl felsőbb helyre; kifogásolnia kellett t. i. azt, hogy a jegyzőkönyvek és különvélemények nem csatoltattak az előterjesztéshez s hogy a határozat egyhangúlag hozottnak mondatott, holott köztudomás szerint különvélemények is nyújtattak be.²

Ez a hivatalos cáfolat azonban nem fődte egészen a valóságot. A szász egyetem túlkapasait ezúttal már csakugyan megsokalták odafenn s ez kifejezésre jutott a kormányzéknel és a miniszterek tanácskozásában, sőt — bár igen enyhe alakban — a legfelsőbb elhatározásban is. A kormányzék egyenesen azt a javaslatot tette, hogy a szász egyetem illetéktelennek nyilváníttassék a politikai szervezet kérdéseiben való

¹ *P. N.* 1862. febr. 13., márc. 9., 12., ápr. 8., 16., 18. *Ürmössynél* 79. 5 köv. 1. A «Hermannstädter Zeitung» nyíltan lándzsát tört egy külön «Sachsenland» szervezése s a szász nemz. egyetemnek országgyűlési jogkörrel való felruházása mellett. Lásd *P. N.* 1863. jan. 14.

² *P. N.* 1862. máj. 9., 11., 14., 23.

javaslattételre. A kancellária, ismerve a bécsi hangulatot, nem volt hajlandó ennyire menni s nem kívánta kétségbe vonni egy törvényesen fennálló representatív testületnek ily megnyilatkozásra való jogát, azonban szintén azt igazolta, hogy az előterjesztésre érdemleges válasz ne adassék, mert a fölvetett kérdések egy része — mint például a szolgálati nyelv — már el van döntve, egy része az egybehívandó országgyűlés elé tartozik, az uralkodó részéről az országgyűlésre meghívandó tagokra — ú. n. regalistákra — nézve pedig az egyetem javaslata majd akkor lesz megfontolandó, amikor a kormány eziránti előterjesztését fogja megtenni. Nyilvánvaló tehát, hogy a kormány, bár nem találta helyénvalónak az előterjesztést, kímélni akarta a szászokat, akiknek a pátens elismeréséért dicséretet is kívánt mondatni. A magyar kancellár, valamint a külügyminiszter nem kívánták a dolgot az uralkodó elé vinni s az elintézésnek legfelsőbb elhatározás alakját adni, azonban Schmerling és Nádasdy erősködése következtében az elintézés mégis így történt; ellenben Schmerlingnek az a szándéka, hogy az uralkodó még ezt az alkalmat is megragadja, a pátenshez való hajthatatlan ragaszkodásának kifejezésére, a kormánytanács többségének akaratán hajótörést szenvedett. A legfelsőbb elhatározás — mely közzé is tétetett — hangsúlyozza, hogy a császár kívánja az erdélyi országgyűlés mielőbbi létrejöttét és gyorsítani fogja annak előkészítését. Végül pedig megtörtént az is, hogy a szászok számára Nagyszebenben külön főtörvénynyezeket szerveztek, «állandóan ideiglenes» jelleggel (ständiges proviso-risches Obergericht) a szász gróf elnöklete alatt öt bíróval.¹

A szászok tehát végeredményben meg lehetek elégedve lépések hatásával, nem is mutattak semmi hajlandóságot igényeik mérséklésére. 1863. februáriusában újból összehívaván a nemzeti egyetem közgyűlése, az a pátens melletti hálatüntetések megisméltése után a nagyszebeni főtörvényezékek legfelsőbb helyről kiadott szabályzatát törőU hegrye tárgyalás alá vette, mint ahogy egy országgyűlés tárgyal egy törvényjavaslatot és megjelölte azokat a módosításokat, melyeket a maga autonóm jogai szempontjából a már legfelsőbb megerősítésben részesült szabályzaton eszközöltetni kívánna. Később pedig — mintha elébe kívánt volna vágni a még csak összehívandó országgyűlésnek — sorra vette az osztrák birodalmi törvényeket és kimondta, hogy melyeknek érvényét ismeri el a szászföldre nézve, amiért a bécsi centralista sajtó heves támadásaiban részesült.²

Az osztrák politika másik erdélyi szövetségese, a románság, bár már 1862 tavaszán legfelsőbb helyen benyújtott kérvényében bő kifeje-

¹ *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. okt. 10., 13. *U. ott* Kab. Kanzlei 1862.. 3149. szám. *P. N.* 1862. nov. 20.

² *P. N.* 1863. febr. 7., márc. 13., 17.

zést adott az országgyűlést és a maga egyenjogúsítását illető kívánságainak ¹ s bár tudhatta, hogy a kormány behatóan foglalkozik az erdélyi országgyűlés előkészítésének utolsó teendőivel, vagy talán éppen erre való tekintettel, szükségesnek látta 1863. április 20-ikára egy újabb nemzeti kongresszus összehívását, amelyen minden eddiginél messzebbmenőleg, de egyúttal fölötte zavarosan és telve ellentmondásokkal nyilatkoztak meg az erdélyi románság követelményei és panaszai. A gyűlést most is Saguna gör. kel. püspök irányította s hajtotta a szélsőségek felé. Az októberi diploma és különösen a februáriusi pápens ünnepélyes elismerése eléggé világos kifejezése volt a románok készségének a birodalmi tanácsban való részvételre. Azonban az a követelés, hogy az országban csak egy főtörvényszék legyen, s az a panasz, hogy a kormányzék a románokkal magyarul levelez, s hogy az egyenjogúsításnál össze nem egyeztethető intézmények állíttatnak vissza s azáltal a korábban kiváltságokban részesült nemzetek magukat régi kiváltságos helyzetükben megerősítik, nyílt szembeszállás volt a provisorium intézkedéseivel, és nehezen képzelhető el, hogy az Erdélynek topográfiai és nemzeti alapon leendő új felosztására irányuló kívánság miképpen lett volna összeegyeztethető a gyakorlati lehetőséggel és a százszok hasonló követeléseivel? Feltűnő az is, hogy míg a románok minden közösséget megtagadtak az 1848-i magyar törvényekkel, a polgári és politikai egyenjogúság tekintetében tulajdonképpen ugyanazokat a követelményeket állították föl, amelyeket az 1848-iki törvények Erdélynek már megadtak.²

A gyűlés ezúttal is a Saguna vezetése alatt egy küldöttséget bízott meg kívánalmainak a trón zsámolyához való eljuttatásával s a küldöttségnek ezúttal is alkalma volt meggyőződni arról, hogy az uralkodó teljes meglepéssel és örömmel fogadja hűségüknek «a nehéz viszonyok között» való kifejezését s a bécsi hivatalos és centralista körök valóságos ünnepelésben részesítették a román kiküldötteket.³

A miniszterek értekezlete, melyben b. Lichtenfels, az államtanács elnöke és a magyarországi működéséből ismeretes b. Geringer, mint az államtanács előadója is résztvett, meglehetősen későn, csak 1863. április 7-én kezdett újból az erdélyi országgyűlés «ideiglenes» szervezését tartalmazó törvényjavaslattal foglalkozni. Az első ülés csak arra szorítkozott, hogy — a Forgách indítványára — egy miniszteri bizottsághoz utasította a javaslatot előzetes tárgyalás végett; ez a bizottság azonban egy nap alatt elvégezte a reá bízott munkát, mert 9-ikén már a teljes

¹ P. N. 1862. ápril. 11.

² *Ürmössy* id. köt. 104. s köv. 1. P. N. 1863. ápr. 21., 22., 23., 24., 28., 29., máj. 1., 3-

³ *Ürmössy* u. ott, P. N. máj. 5.

minisztertanács belefoghatott az érdelemleges vitába.¹ Az ellenzékét — Esterházy távollétében — most is csak a magyar kancellár képviselte, aki — bár utalva arra, hogy az erdélyi viszonyokat kevésbé ismeri és sajnálatát fejezve ki a fölött, hogy erdélyi bizalmi férfiakat meg nem hívtak — eléggé éles és helytálló kritikát gyakorolt a munkálat fölött. Nyíltan kimondta, hogy annak világos és egyedüli célja oly erdélyi országgyűlést hozni létre, mely képviselőit a birodalmi tanácsba kiküldje. A javaslat a történelmi fejlemények követelményeire kevés tekintettel van, inkább csak az alsóbb néposztályok képviseletére fordít gondot, a nagybirtok, a kereskedelem és ipar képviseletét elhanyagolja. A mondott cél érdekében mozgósítja a tömegeket, de figyelmen kívül hagyja a vagyont és az értelmiséget, e mellett azonban a régi rendi szervezettel sem akar egészen szakítani s így benne tulajdonképpen egyetlen elv sem érvényesül következetesen; a 8 forintos censust túlalacsonynak találta Forgách és kifogásolta, hogy a regalisták semmi censusnak sincsenek alávetve. Jobbnak vélte volna, ha a meghívott regalisták helyett a nagybirtok képviselői, a legtöbb adót fizetők, a főpapság s néhány kiváló egyéniség kapnának helyet az országgyűlésen; el kellene kerülni azt a látszatot, mintha a kormány a regalisták intézményével magának pártot akarna szervezni. Kifogásolta a magyar kancellár azt is, hogy a városok és mezővárosok képviseletének száma nagyon aránytalan: 4—6000 lakossal bíró városoknak két képviselő jut; ez a jog csak a legnagyobb városoknak volna megadandó.

A Forgách észrevételeire és kifogásaira gr. Nádasdy Ferenc válaszolt. Hivatkozott arra, hogy a javaslat még elődje, b. Kemény idejéből való, ami csak annyiban volt igaz, amennyiben a Kemény eredeti, szintén jobb meggyőződése ellenére szerkesztett javaslatát a minisztertanács már 1861-ben lényegesen módosította, tudvalevőleg a Pop román tanácsos véleménye szellemében, a románok és szászok javára, de az értelmiség és vagyoni súly rovására s azóta a javaslaton még messzebbmenő módosítások történtek. Hivatkozott továbbá egy régebbi császári elhatározásra, mely szerint Erdélyben tulajdonképpen 30,000 lakosra kell egy képviselőnek jutnia; igaz, hogy a székelyeknél három székre jut egy, de ezt az alacsony népszám okozza. A kereskedelem és ipar érdekeit biztosítja az, hogy több oly város van, mely két képviselőt küld. Az, hogy a javaslattal minden párt elégedetlen, mutatja éppen, hogy az egyiknek sem kedvez egyoldalúan. A regalisták intézménye ellen sokat lehet fölhozni, de ez régi joga a koronának, elég, hogy most lényegesen alászáll a regalisták száma; előbb 198 regalistával szemben csak 96 választott képviselő állott, most a regalisták száma leszáll negyvenre. E mellett kimaradnak a kormányzések és a kir. tábla

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1862. ápr. 7., 8., 9.

tagjai, mert más lévén az országgyűlés székhelye és más a kormányzéké, a sok utazás elvonná őket teendőiktől. Nádasdy nézete szerint az uralkodónak a regalisták megválasztásánál módja lesz figyelembe venni azokat a tényezőket, melyeket Forgách kiemelt.

Többek hozzászólása után s miután gr. Forgách Antal nézeteivel egyedül maradt, a miniszterek tanácskozmánya elfogadta a bizottságilag megvizsgált munkálatot s így került a nyilvánosság elé «Erdély nagyfejedelemség ideiglenes országgyűlési rendtartása»,¹ mely 74 s az ügykezelési szabályzat,² mely 79 szakaszból áll s melyeknek rendelkezéseit a következőkben ismertetjük.

Az erdélyi országgyűlés az ideiglenes rendtartás szerint 125 közvetlenül választott képviselőből és 40 császári meghívottból alakul; ez utóbbiak a birtok, értelmiség, tapasztalat, a trón és állam, egyház, tudomány és művészet körül érdemesült egyének közül vallás- és nemzetiségre való tekintet nélkül szemelendők ki; az országgyűlés tagjai eljárásukban utasítással meg nem köthetők és szavazati jogukat csak személyesen gyakorolhatják. Az elnököt és két alelnököt az országgyűlés által figyelemmel a vallási és nemzetiségi megoszlásra titkos szavazás útján kijelölt hat-hat egyén közül az uralkodó nevezi ki. E kinevezés megtörténteig az üléseken a kormányzék egy tagja elnököl; a jegyződ két az országgyűlés választja. Az országgyűlést az uralkodó e célra kiküldött biztosa nyitja meg, napolja el és zárja be. A tagok a császár iránti hűségre és engedelmségre, valamint a rendtartás követésére és kötelességei teljesítésére fogadalmat tesznek; megválasztásukat az országgyűlés maga igazolja. Az országgyűlés ülései nyilvánosak, az elnök gondoskodik a rend fenntartásáról s szükség esetében a közönséget el is távolíthatja; tíz tag kívánatára zárt ülést is rendelhet el. A tárgyalandó ügyeket a kir. biztos vagy az országgyűlés egyes tagjai terjeszthetik elő, de az utóbbiak csak előzetes bejelentés mellett s az elnök vagy a biztos beleegyezésével. A kormányzék elnöke, alelnökei s tanácsosai bármikor szót emelhetnek az országgyűlésen, melynek elnöke tőlük felvilágosításokat kérhet. Az országgyűlés nem érintkezhetik más országgyűlésekkel, küldöttségeket nem fogadhat és maga küldöttséget az uralkodóhoz csak annak előzetes engedelmé alapján meneszthet. Az országgyűlés tagjai Erdély mindhárom országos nyelvén beszélhetnek s az elfogadott törvényjavaslatok mindhárom nyelven terjesztendők fel szentesítés végett.

A rendtartás 25 szakasza rendelkezik a képviselőválasztások iránt, meghatározván a kerületek s a képviselők számát; legtöbb — t. i. hat-hat — képviselőt küldhet Alsó-Fehér és Hunyad megye; az egész

¹ Provisorische Landtagsordnung.

² Provisor. Geschäftsordnung für d. Landtag.

választási aritmetika feltűnően kedvez a szászoknak. Választói joggal bír minden 24-ik évét betöltött férfi, ki nincs cselédviszonyban és legalább 8 forint évi adót fizet, amennyiben az adóját lefizette; adófizetésükre való tekintet nélkül választók a doktorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, gyógyszerészek, papok, továbbá a községi jegyzők és tanítók abban a kerületben, amelyben laknak. Ha valamely községben nem akadna e minősítésnek megfelelő negyven választó, a cenzuson alul legtöbb adót fizetők közül besorolandó annyi, hogy legalább negyven választó legyen. Választható minden erdélyi választó, ki 20-ik évét betöltötte, kivéve a büntény vagy vétség miatt elítélteket, vagy csupán bizonyíték hiánya miatt fölmentetteket, úgyszintén a vizsgálati fogságban levőket, s a csődbe jutottakat. A választások foganatosítására megyénként központi választmányok s minden képviselőküldésre jogosított községben központi választási bizottságok alakítandók; ha valamely megye vagy község megtagadná a választmány, illetve bizottság kiküldését, azt a törvényhatóság vagy község előjárója (Vorstand) alakítja meg. E választmány, illetve bizottság gondoskodik a választók összeírásáról s a felszólamlások elintézéséről is és küldi ki a választás vezetésére hivatott választási bizottságot. A kitűzött választást végre hajtani a megjelent választók számára való tekintet nélkül; a választás minden esetben szavazás útján eszközöndő, nem közfelkiáltással; a választási bizottság elnöke abban a kerületben meg nem választható. Minden választó a maga igazolványának átadása mellett pontosan megjelölni tartozik azt, — illetőleg ott, hol két képviselő választandó, azokat — kire vagy kikre szavazni kíván; föltételes szavazat érvénytelennek tekintendő. Minden választáshoz abszolút többség szükséges, ilyennek hiányában a három legtöbb szavazatot nyert jelölt között szűkebb választás eszközöndő. A képviselők az ülésezés idejére öt forint napidíjat kapnak.

Az ügyrend az országgyűlést nyolc osztályra osztja, éspedig lehetőleg vidékek és nemzetiségi összetartozás szerint alkot hat osztályt, két osztályba pedig a regalistákat sorolja; a bizottságok az osztályok küldötteiből alakulnak. Az ügyrend szabályozza továbbá a tanácskozás és határozathozatal rendjét s rendeli, hogy az ülések jegyzőkönyvei a három országos nyelven szerkesztessenek; a tárgyalásokról gyorsírói följegyzések készülnek, melyek mindenkinek hozzáférhetőkké teendők.¹

A kormány szándéka az lett volna, hogy Erdély «nagyfejedelem-ség»-nek ezen oktrojált választási rend alapján kiküldendő képviselői már a birodalmi tanács tavaszi ülészakában részt vehessenek; ez azon-

¹ H. H. S. A. id. h. *Ürmössy* id. köt. i 10. s köv. l. E rendtartás nagyon egyoldalú bírálatát adja *Rogge* id. k. 209. s köv. l.

bán kivihetetlennek bizonyulván, kénytelen volt belenyugodni, hogy az erdélyi országgyűlés csak júliusban gyűljön össze s a Reichsrathnak majd csak őszi ülészakára küldje ki képviselőit.¹ Ennek megfelelően április 16-án oly értelmű előterjesztést tett a kormány az uralkodónak, hogy a — most már nem Gyulafehérvárra, de nem is Kolozsvárra, hanem — Nagyszebenbe összehívandó országgyűlésnek főfeladataiul jelöltessenek meg: a román nemzetnek s úgy gör. katólikus, mint gör. keleti hitfelekezetének egyenjogúsítása, a három országos nyelv használata a közszolgálatban, az országgyűlés egybealkotása és rendje, a birodalmi tanácsba küldendő képviselők megválasztásának módja, az ország politikai beosztásában közigazgatási és törvénykezési szempontból szükséges változtatások, a közigazgatás szabályozása, a törvénykezés rendezése, a bíróságok szervezése, különösen egy harmadfokú bíróság megalkotása, a földtehermentesítési pátens keresztülvitelére szükséges kiegészítések és magyarázatok, a telekkönyvek behozatala s végül egy jelzálogbank létesítése.²

Egy április 21-ről kelt legfelsőbb elhatározással történt meg «Erdély nagyfejedelemség» országgyűlésének újabb összehívása Nagyszebenbe; ez elhatározás kihirdetése után a kolozsvári kormányzék rendeletet adott ki, mely szerint a megyei és városi bizottságok május 28-án gyűljenek össze s alakítsák meg a képviselőválasztások szervezésére hivatott központi választmányokat, illetve bizottságokat. A törvényhatósági bizottságok összegyűltek s ott, ahol román vagy szász volt a többség, meg is feleltek a felhívásnak; ellenben a magyar többségű bizottságok nemesak a központi választmány alakítását tagadták meg, hanem jegyzőkönyvbe iktatott óvással tiltakoztak a törvényellenesen összehívott külön erdélyi országgyűlés ellen. Egyúttal azonban kimondták, hogy amennyiben a megyék és városok mégis megválasztanák képviselőiket, ezt csak azért fogják tenni, hogy a nagyszebeni gyűlésen független hazafiak elmondhassák alkotmányos nézeteiket. Ezekben a törvényhatóságokban a rendtartás felhatalmazása alapján az adminisztrátorok alakították meg a központi választmányokat.³

Csak június 6-án foglalkozott a kormánytanács a regalisták személyeinek kiválasztásával. Abban állapodtak meg, hogy egyelőre csak 24-nek kinevezését hozzák legfelsőbb helyen javaslatba, ezek között voltak: Sterka Sulutz g. kath. érsek, Alexi, Haynald, b. Saguna, Dobra püspökök, Binder ág. ev., Bodola református és Kriza unitárius szuperintendens, gr. Bánffy Miklós, b. Bruckenthal, gr. Haller Ferenc, gr. Horváth-Tholdy János, gr. Teleki Samu, gr. Tholdalagi

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* 1863. ápr. 13.

² *U. ott* ápr. 16. *Ürmössynél* 109. 1.

³ *Ürmössy* nél 112. 1.

Ferenc, gr. Béldi György, Teutsch ág. ev. lelkész stb. Gr. Forgách magyar kancellár a névsor hallatára megjegyezte, hogy sajnálattal nélkülözi a javaslatban a gr. Mikó Imre és b. Kemény Ferenc neveit. Nádasdy nyíltan bevallotta, hogy a névjegyzék összeállításánál főtekinnyel volt a választókra gyakorlandó hatásra. Schmerling megjegyezte, hogy ha Kemény még kancellár volna, ő sem hozná politikai ellenfeleit javaslatba. Csak amikor Lasser belügyminiszter is a Forgách nézetéhez járult, volt hajlandó Nádasdy megígérni, hogy Mikóval érintkezésbe lép esetleges kineveztetése iránt; ez az érintkezés azonban valószínűleg negatív eredménnyel végződött, mert úgy Mikó, mint Kemény megválasztott képviselők gyanánt lettek az országgyűlés tagjaivá.¹ Ez a névsor utóbb meg változást szenvedett Alexi püspök halála és gr. Haller lemondása következtében; ellenben megtoldták a lajstromot újabb 16 névvel; ezek között volt Groisz Gusztáv, gr. Nemes, b. Salmen, gr. Thoroczky, Ugrón István, b. Gerliczy s több román. Nádasdy eldicsekedett vele, hogy a 38 regalista közül 15 magyar; persze a «túlzókat» nem nevezik ki, mert azoknak a megválasztatása úgyszólván bizonyos van.²

Időközben a kormány körében megállapították annak a «rescriptum»-nak nevezett legfelsőbb üzenetnek a szövegét, amellyel az erdélyi országgyűlés megnyitandó lesz. A tanácskozás tárgyaül szolgált javaslatot az államtanács szerkesztette; a miniszterek értekezletében gróf Forgách Antal azt ajánlotta, hogy a szöveg módosítottassék annyiban, amennyiben ne zárja ki egészen Magyarország és Erdély uniójának jövőbeli lehetőségét. Bár nézetét Esterházy kívül Rechberg, Plener és Burger miniszterek is támogatták, Schmerling és Nádasdy ismét győztek s a szöveg változatlan maradt.³ A birodalmi tanács ülészakának megnyitásakor az uralkodót képviselő Károly Lajos főherceg már feljogosítva érezte magát Erdély «nagyfejedelemség» képviselői megjelenését «várható»-nak jelezni.⁴

Július elején Erdélyszerte már hevesen folyt a választási harc. A magyarság és székelység kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a küzdelmet fölveszi azért, hogy megmutassa, hogy még az ellene irányuló octrojált választási rend mellett is tud érvényesülni, azonban a törvénytelen országgyűlés működésében való részvétel kérdése függőben maradt. A románság, főképp papjaitól lázítva, fanatikusan dühve küzdött a magyar jelöltek ellen; azt hirdették, hogy a magyarok visszaállítják a robotot, ellenben a saját győzelmük esetére oly reformokat ígértek, melyek a birtokviszonyok teljes fölforgatásával jártak volna. A román papok minden egyházi cselekmény megtagadá-

¹ *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. jún. 6. ³ *U. ott* jún. 12.

² *U. ott* júl. 6. ⁴ *P. N.* jún. 20.

sával fenyegették híveiket, ha magyar jelöltre szavaznak. A fanatizált románok önhatalmúlag irtani kezdték a magyar földbirtokosok erdőit, úgyhogy katonaságnak kellett ellenük kivonulni s a kormány mind e visszaélésekkel szemben a takargatás taktikáját követte: a Forgách szubvencionált lapjának a hadbíróssággal gyűlt meg a baja, mikor egy, az erdélyi választásokat élesen bíráló levelet közölt. A magyar és székely választók oly kevésbé számíthattak a hatóság védelmére, hogy sok esetben kénytelenek voltak a választástól visszavonulni. Ennek ellenére sikerült a magyarságnak 44 képviselői mandátumot meghódítani; így a magyarok és székelyek száma a regalistákkal együtt 59-re ment föl, ugyanannyira, mint a románoké; a szászok — semmi arányban létszámukkal, 45 főt számláltak az országgyűlésen s így nyilvánvaló volt, hogy a kormánynak a vele szövetkezett románok és szászok egyesített szavazataival könnyű lesz a magyarságot mindig leszavaztatnia.¹

A később is szerepvivő erdélyiek közül az 1863-i erdélyi országa gyűlés tagjai lettek: gr. Mikó Imre, Haynald Lajos, ifj. gr. Bánffy Béla, Gajzágó Salamon, b. Kemény Gábor, Dósa Elek, Zeyk Károly, Trauschenfels, Gull József, Berde Mózes, Dániel Gábor, gr. Bethlen Farkas, Tisza László, b. Bánffy Dániel, Thúry Gergely, gr. Bethlen Gábor, gr. Esterházy Kálmán, b. Bánffy Albert és Groisz Gusztáv.²

Nagyszébenben az országgyűlés számára nem találtak alkalmasabb helyiséget, mint a római császárról nevezett vendéglő nagy termét, ahová Pestről szállították a díszítményeket a kir. biztos trónmennyezetéhez.³ Az országgyűlésnek július 1 j-ére kitűzött megnyitása előtti napokban Nagyszébenben értekezletre gyűltek össze a nemzetiségek szerint csoportosult képviselők és regalisták. A magyarok és székelyek összejövetelén megjelent gr. Andrássy Gyula és Tisza Kálmán is. Teljes hitelt érdemlő följegyzés szerint Tisza abban a nézetben volt, hogy a magyaroknak el kell foglalniok helyeiket a gyűlésben, de csak azért, hogy ott tiltakozván a törvénytelen országgyűlés és annak minden hozandó határozata ellen, lépjenek ki; ellenben Andrássy határozottan kárhoztatta a belépést, melyet a külföldön arra magyaráznának, hogy a magyarok felhagytak ellenszegülésükkal, ott mondandó beszédeiket a külföldön nem hallanák meg, holott, ha elmaradnának onnan, ezt a tiltakozást meg fogják érteni. Az értekezlet — három, hivatalos állásban levő egyén kivételével egyhangúlag a távolmaradás mellett döntött s egyúttal azt is elhatározta, hogy álláspontját az országgyűlésnek benyújtandó s az uralkodóhoz fölterjesztendő nyilatkozatban fogja kifejteni.⁴

¹ *P. N.* júl. 7., II., 12., 14. *Ürmössy* id. Lköt. 113. s köv. I. O. L. K. E. J. 1863. 976. szám.

² *P. N.* júl. 2., 3., 4., 5., 7., 15.

³ *U. ott* júl. 4., zz.

⁴ *Kónyi* Deák F.-hez III. 326 — 327. I. *Ürmössynél* 117—118. I.

Közvetlenül az országgyűlés megnyitása előtt tárgyalta csak le a miniszterek értekezlete azokat a törvényjavaslatokat, melyekkel az országgyűlésnek elsősorban foglalkoznia kellett, nevezetesen az erdélyi románok s a gör. kath. és gör. keleti hitfelekezetek egyenjogúsítására, valamint az Erdélyben használatos országos nyelvek egyenjogúsítására vonatkozókat. Ezek rendelkezéseivel az országgyűlési tárgyalások során fogunk megismerkedni, itt csak annak említésére szorítkozunk, hogy a nyelvkérdésre nézve Forgách kancellár megjegyezte, hogy a magyaroknak Magyarországon kilencven évig kellett küzdeniök, míg nyelveknek megszerezték azt a jogot, melyet a románoknak most — úgy mond — odadobunk; az a benyomása, hogy az országot valósággal a románok kezére akarják játszani, pedig jobb volna az értelmes es vagyonos elemeket védeni és erősíteni. Az ilyen megjegyzések azonban hatástalanul hangzottak el az akkori kormánytanácsban. Jellemző, hogy Nádasdy még a megnyitás napján sem bízott föltétlenül a Reichsrathba való kiküldésben, mert — az egyedüli Forgách ellenzésével szemben — fölhatalmazást adatott magának szükség esetében a birod. tanácsba való közvetlen választások elrendelésére.¹

Július 15-én volt az erdélyi országgyűlés első összejövetele, melyen a magyarok közül csupán három regalista jelent meg: gr. Nemes János kormányzékai alelnök, gr. Béli György, a pénzügyi igazgatóság elnöke és Lászlóffy Antal szamosújvári polgármester. Felolvasták mindenkéül a legfelsőbb leiratot, mely gr. Crennevillet, a kormányzékai elnökét bízta meg a kir. biztos kendőkkal az országgyűlésen, azután a kir. biztos bemutatta a gyűlésnek Groisz Gusztáv kormányzékai tanácsost (volt kolozsmegyei főispáni helytartót), mint az országgyűlésre kinevezett ideiglenes elnököt, ki e minőségében az esküt nyomban letette a kir. biztos kezébe. Groisz rövid beszéddel elfoglalván az elnöki széket, fölhívta a gyűlés tagjait fogadalmuk letetésére, minek megtörténtével ez az első ülést véget ért.²

A másnap tartott ülésen a királyi biztos előbb német, majd magyar és román nyelven fölolvasta az országgyűléshez szóló fejedelmi leiratot, mely bevezetőleg jelezte a Pragmatica Sanctiónak megfelelően végbement trónváltozást s azt, hogy a politikai zavarok kényszerítették a császárt eddig a kormányzás teljes hatalmát «néhány éven át» kezében összpontosítani. Utalt arra, hogy ez idő alatt is mennyi üdvös intézkedés történt különösen a birodalmi kapcsolat megerősítésére. Mihelyt azonban ez lehetővé vált, kibocsátotta az októberi diplomát

¹ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1863. jún. 13., 16.

² Ebben úgy, mint a következőkben főképp *Ürmössy* kimerítő közlését követjük (118. s köv. l.) és a *P. N.* közleményeit (júl. 16.). A *Pesti Napló* következetesen «tartománygyűlés»-nek nevezi a nagyszzebeni gyűlést.

és a törvényhozás jogának a képviselőtestületekkel való megosztása céljából kiadta a februáriusi pátenst, a birodalmi tanács szervezetének okmányát. Erdély korábbi alkotmánya a jogegyenlőség behozatala által oly nagy változást szenvedett, hogy az 1790-i XI. t. cikk alapján az országgyűlés többé összehívható nem volt; viszont Erdélynek Magyarországgal való egyesítése teljes érvénnyel soha létre nem jött; ezért kellett a jelenlegi, Nagyszebenbe összehívott országgyűlés létrehozása céljából egy ideiglenes szabályzatot kibocsátani. Egyfelől Erdély önállóságának, másfelől a birodalom egységének megóvása, az erdélyi egyenjogú nemzetek békés együttélésének szem előtt tartása mellett a választások immár megejtettek és «ti, kedvelt híveink, — úgymond a leirat — Erdély nagyfejedelemség összes lakossága valódi képviselőiként megjelentetek-, azokkal együtt, kiket ő — az uralkodó — ide meghitt. Üdvözli a leirat őket s utal a nagy és nehéz feladatokra, melyek megoldásra várnak s melyek kölcsönös méltányossággal, egyetértéssel és bizalommal lesznek egy szép jövő érdekében megoldandók. A kir. biztos be fogja mutatni Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondó okleveleinek másolatait, melyeknek eredetije is küldöttség útján megtekinthető; be fogja mutatni továbbá az októberi diplomát és a februáriusi pátenst, a végből, hogy azok az országos törvények közé beiktattassanak. A Lipót-féle diplomában és az azt követő határozatokban foglalt jogokat és kiváltságokat újból megerősíti az uralkodó s ígéri azok változatlan fenntartását. A szükséges törvényjavaslatok elő fognak terjeszteni; azokat már a leirat is felsorolja. Az ügy igazságára, hívei érett belátására, hazafias buzzalmára és önmérsékletére épít az uralkodó s hiszi, hogy e bizalmat igazolni fogják s az egyesült erők működését Isten segítsége támogatni fogja.¹

E legfelsőbb üzenet felolvasása után a kir. biztos bemutatta a már említett törvényjavaslatokat s jelezte másoknak előterjesztését is.

Ezzel a külön erdélyi országgyűlés tényé vált. Kétségkívül súlyos felelősség terheli azokat a tanácsadókat, akik — a jobbak tanácsa ellenére — az uralkodót erre a végzetes lépésre, mellyel az 1848. VII. t. cikk (erdélyi l.) nyílt megtagadásával, Magyarország és Erdély uniója megszakítottatott s Erdély a Szt. István koronájának kapcsolatából kitépve, mint «nagyfejedelemség» soroltatott a birodalmi tanácsban képviselendő tartományok közé, mert ezzel rendkívül megnehezítették a visszatérést a jogfolytonosságnak arra az útjára, mely utóvégre is elkerülhetetlennek bizonyult. Érezniük kellett a teremtett helyzet visszásságát, midőn a császár nevében Erdély «nagyfejedelemség» országgyűlésére mégis egy «királyi biztost» küldtek, mintegy jelül annak,

¹ H. H. S. A. u. ott jún. 12. Az Ürmössy közlése csak töredék s nem pontos. P. N. júl. 19.

hogy az uralkodó Erdélyben is mint a Szent István koronájának várományosa intézkedik.

Másrészt elismerendő, hogy nem csekély elmeélel ismerte föl Schmerling államminiszter Magyarország és Erdély uniójában az 1848-i törvényhozás legsebezhetőbb pontját. Mert Erdély különállása — persze nem Habsburg-uralom alatt — hosszú időn át éppen a magyar nemzeti politika egyik erőssége volt és ha 1848-ban a magyar nemzeti politika az anyaországgal való újraegyesítését ismerte fel a maga követelményeül s azt a magyar és az erdélyi országgyűlés egybehangzó határozatával törvényben ki is mondta és királyilag szentesítette, tény, hogy a bekövetkezett zavarok az unió gyakorlati végrehajtását megakadályozták és tény, hogy a behozott népképviselési alkotmány szempontjából lehetett kételyeket táplálni arra nézve, vajjon Erdély lakosságának nem vagyon és értelmiségi túlsúly, hanem pusztán szám szerinti többsége ezt az uniót kívánta és elismerte-e? sőt a románok balászfalvi gyűlése 1848-ban ennek ellenkezőjét látszott bizonyítani.

Mindezeknek megfontolása indíthatta az erdélyi országgyűlés magyar és székely tagjait arra, hogy már az ünnepélyes megnyitás előtti értekezletük határozatának megfelelően, de egyúttal mintegy válaszul az uralkodói leiratban foglaltakra, egy, július 22-én aláírt, legnagyobbbrészt Mikó Mihálytól és Zeyk Károlytól szerkesztett feliratan fejtsek ki visszavonulásuk okait maga a fejedelem előtt.

E felirat kimutatja az összehívott országgyűlés törvénytelenességét, a választási rend igazságtalanságait s az unió törvényességét s hangsúlyozza, hogy a nagyszabású országgyűlés elismerésével az aláírók maguk adták meg az utolsó csapást annak az alkotmánynak, mely hitbizományként szállott rájuk s melyet a haza javára, úgy mint az uralkodóház érdekében is megtartani és védelmezni tartoznak. Ez az országgyűlés — mondja tovább a felirat — nem illetékes törvényjavaslatoknak szentesítés végett való fölterjesztésére, már azért sem, mert Erdély törvényhatóságainak a terület nagyobb részét képviselő csoportja az ellen, mint törvénytelen ellen tiltakozott. A helyett tehát, hogy székeiket e gyűlésen elfoglalnák, fiúi tisztelettel fordulnak a Felség atyai színe elé s tekintettel a felforgatás ama veszélyeire, melyek az alkotmányos létet s a dinasztiaát fenyegetik, esedeznek, hogy tekintse az uralkodó kegyelmesen távolmaradásukat egy oly testülettől, mely a megnyitó leirat szerint egy új diploma kiadását van hivatva elismerni s érvényen kívül helyezni azt a «lipóti kötlevelet», mely az alkotmánynak s az uralkodói jogoknak egyaránt legfontosabb biztosítója.

Szólítsa azonban — így szól tovább a felirat — a Felség alulírt alattvalóit a törvények alapjára s ők meg fogják mutatni nemcsak szavakkal, hanem tettekkel, hogy nem csupán védeni kívánják alkotmányukat, hanem hajlandók azt alkotmányos úton a kor követelményeinek

megfelelően átalakítani is, meg fogják mutatni, hogy nem ellenségei a Pragmatica Sanctio értelmében való birodalmi egységnek, nem kiizdenek nemzeti és vallási szupremáciáért, hanem készek minden nemzetiségnek s azok között a románoknak is nemzeti és vallási egyenjogúságát elismerni. Lehet, hogy visszavonulásuk miatt ellenszegüléssel fogják őket vádolni, de ők inkább viselik el ezt, mintsem hogy az országgyűlésbe való belépésük által a trón és állam legszilárdabb alapjait sérténék meg.¹

E feliratot aláírták ötvenegyen; köztük találhatók Erdély legfényesebb nevei: első helyen Haynald Lajos erdélyi püspök, továbbá gr. Mikó Imre, b. Kemény Ferenc, Bodola református és Kriza unitárius püspök, gr. Teleki Samu, Ugrón István, gr. Thoroczkay Miklós, gr. Bánffy Miklós, gr. Bethlen Gábor, gr. Mikes Benedek, Dániel Gábor, gr. Kálnoky Dénes, gr. Teleki Domokos, b. Bánffy Albert, b. Kemény Gábor, Gajzágó Salamon, gr. Bethlen Farkas, b. Szentkereszty Zsigmond, Boér János, Berde Mózes, Zeyk Károly, Tisza László stb.

Gr. Mikó Imre és b. Kemény Ferenc vállalták a feliratnak legfelsőbb helyen való átnyújtását; kaptak is kihallgatást, de az rövid és rideg volt. Az uralkodó nem vette át maga a feliratot, hanem utasította őket, hogy azt nyújtsák be Nádasdy kancellárnál, amit Kemény teljesített. Nyilvánvaló volt, hogy az uralkodónál nagy visszatetszést keltett e lépés s ezt különösen az aláírók közt első helyen szereplő Haynald püspökkel érezette; regalistává való kinevezését elenyészettnek nyilvánította, ami a nagyszebeni országgyűlésen ki is lett hirdetve; és itt vette kezdetét Haynald püspöknek az az üldözése, mely végfolyamatban az erdélyi püspökségtől való megválását eredményezte.²

Ugyanakkor, mikor a magyar és székely országgyűlési tagok e felirattal fordultak a trónhoz, írásban bejelentették s indokolták kilépésüket az országgyűlés elnökségénél is, melyben kifejezést adtak annak, hogy ők is elismerik a román nemzetiség egyenjogúságát s kívánják a szükséges reformok megalkotását, de mindezt csak az alkotmány alapján kívánják elérni, nem az alkotmány felforgatásával, s miután ez az országgyűlés Erdély eddigi alkotmányának felforgatásával jött létre, annak munkásságában nem vehetnek részt.³ A kilépő magyar és székely képviselők részt vettek a gr. Crenneville kir. biztos és kormányzékai elnök által adott díszebéden s azután elmentek tőle búcsút venni, mely alkalommal b. Kemény Ferenc tolmácsolta

¹ E felirat lényeges részeit szó szerint közli *Ürmössy* (121. s köv. 1.), KényInál id. h. egy töredék található csak belőle.

² *P. N.* júl. 28. *Eckhart Ferenc*: Egy nagy magyar főpap életéből. (A bécsi magyar tört. intézet 1852-i évkönyvében 277. s köv. 1.)

³ A nyilatkozatot közli a *P. N.* előbb id. száma.

érzelmeiket, elismeréssel emelve ki a szelíd kormányzatot, melyben Erdélyt részesíti. A gróf válaszában sajnálatát fejezte ki afölött, hogy oly méltó és hivatott férfiak másoknak engedik át helyöket az országgyűlésen s egyúttal reményét, hogy velők meg találkozni fog. E tisztelgés után a magyar és székely képviselők s kevés kivétellel a regalista is elhagyták Nagyszebent.¹

Az országgyűlés elnöksége azonnal jelentést tett a kormányzéknek és kérte a kilépések következtében képviselet nélkül maradt kerületekben az új választások elrendelését. A miniszterek értekezletében Nádasdy azt ajánlotta, hogy ebből az alkalomból egy közzeendő újabb királyi leirat intéztessék az országgyűléshez, melyben megdicséressenek azok, kik képviselői megbízatásuknak megfelelnek, leplezetten megróvassanak azok, kik ezt megtagadták s a választók felhívassanak, hogy megbízásuk érvényesítése érdekében válasszanak más egyéneket, bizalommal az uralkodó atyai szándékai iránt. Forgách hiába figyelmeztetett arra, hogy veszedelmes az uralkodó személyét belekeverni a választási harcba, Nádasdy mégis keresztülvitte a leiratot, melyben az uralkodó valóságos polémiára kel a kilépések indokolásával. A kormányzékhez intézett leirat pedig az uralkodónak azt a várakozását fejezi ki, hogy a megválasztandók vagy be fognak lépni az országgyűlésbe, vagy ellenkező szándékukat mindjárt tudtára fogják adni a választóknak.²

Az országgyűlés könnyedén napirendre tért a magyar és székely tagok kilépése fölött; tettek indítványt, hogy a lemondásokat sajnálatlalt vegyék tudomásul, de Rannicher szász képviselő felszólalása következtében az egyszerű napirendre térés mellett döntöttek. Azután a szabály értelmében megtörtént a jelölés az elnöki és alelnöki állásokra, melynek alapján legfelsőbb helyen kinevezték elnökké Groisz Gusztáv ideiglenes elnököt, alelnökké pedig Aldulean János és Kirchner Frigyes kormánytanácsosokat. így a hivatalos felfogás szerint az elnökségben mindhárom «nemzet» képviselve volt. A megelőző miniszteri tanácskozásban Nádasdy kancellár azzal indokolta a magyar Groisznak kinevezését elnökké, hoy kerülni akarta a magyarok lehangoltságának fokozását; s miután a jelölésnél gr. Béldi György több szavazatot kapott mint Groisz, Béldi mellőzésének azt a magyarázatot adta, hogy gyöngye egészsége miatt az elnökségre kevésbé alkalmas, és ha a magyarok ki nem léptek volna, Groisz valószínűleg több sza-

¹ P. N. júl. 17., 23., 26.

² H. H. S. A. Min. R. Pr. júl. 29. P. N. au?. 7. és 8. Az országgyűléshez int. leirat megszólítása valódi curiosuma a stílus curialisnak: «Méltóságos, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes, tisztos, okos, értelmes, őszintén kedvelt híveink!» S a záradék: «Kikhez egyébiránt császári, királyi és nagyfejedelmi kegyelmünk és kegyelmességünkkel állandóan hajlandók maradunk».

vazatot kapott volna. A románok szívesebben látták volna Popp Vazul s a szászok Schmidt Konrád kinevezését, azonban ezekre más, fontos feladatok vártak.¹ A magyarokra nézve a kancellár bizonnal tévedett; ezek nem tekintvén törvényesnek az országgyűlést, rájuk nézve az elnöki kinevezések közönyösek voltak; ezenfölül ők úgy Bédit, ki az egész Bach-korszakot végigszolgált, mint Groiszt, ki készséggel vállalkozott a provisorium szolgálatára, renegátoknak tekintették.

A Nádasdytól sugalmazott legfelsőbb leirat ellenére az augusztus ió-ára kitűzött képviselőválasztások nem hozták meg a kívánt eredményt. A törvényhatóságok nagy része arra az álláspontra helyezkedett, hogy amíg a kilépett képviselők feliratára nem jön meg a válasz, új képviselőket választani nem lehet. Azokban a kerületekben, melyekben a választást megejtették, csak egy-két helyen sikerült a románok szenvedélyes küzdelmének a maguk jelöltjét győzelemre juttatni; így kapott képviselői mandátumot a hírhedt izgató, Axente Sever; az újra megválasztott magyarok nyomban újra lemondtak, új választások pedig egyelőre ki nem írtak.²

Időközben megjött a kormányzék útján a kancellária válasza a kilépett képviselők feliratára. Röviden annyit tartalmazott, hogy e beadvány tárgyalásra nem alkalmas, arra az uralkodó választ nem is ad, mert benyújtói megtagadván az országgyűlésben való részvételét, csak magánszemélyeknek tekintendők s nem hivatottak arra, hogy Erdély államjogi igényeit a kormánnyal szemben érvényesítsék. Együttal — mint már előbb a Haynald esetében történt — a lemondott kir. meghívottaknak (Bodola, Kriza, Ugrón, Thoroczky, Teleki Samu és Simon Elek) az uralkodó nemtetszése adatik tudtul s meghívatusuk elenyészettnek jelentetik ki.³

Augusztus 21-én hosszú és meglehetősen nagy ellentéteket feltáráo vita után megszavazták az országgyűlést megnyitó királyi leiratra adandó választ tartalmazó feliratot. Ennek bevezetése nagyfejedelemségnek mondja ugyan Erdélyt, de egyúttal hivatkozik az ország ősi alkotmányára és sajnálja, hogy annak érvényét az «események» egy időre megszüntették. Elismeri egyébiránt a haladást és a vívmányokat, melyeket Erdély e korszaknak köszönhet, mintha a jogegyenlőség, közszabadság és közteherviselés nem az 1848-! magyar törvények alkotásai, hanem absolutistikus fejedelmi adományok volnának. Az októberi diplomát és februáriusi pátenst alaptörvényeknek tekinti a felirat s örvend afölött, hogy Erdély régi jogai visszaszerzésén felül új jogban is részesül, nevezetesen a birodalmi törvényhozásban való részvételben. Erdély «nagyfejedelemséget» csodálatos ellentmondással a

¹ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* szept. 1.
P. N. júl. 29., 30.

² *P. N. aug. 18., okt. 6.*

³ *P. N. aug. 30.*

magyar szent korona egyik külön és független tagjaként jelöli meg; elismeri, hogy az ország ősi alkotmányának teljes visszaállítását a néptörzsek egyenjogúságának követelménye gátolja. Sajnálja továbbá a felirat, hogy az ország számos kerületének képviselője és több királyi meghívott elmaradt s így az országgyűlés csonka, de ígéri, hogy a bár csonka országgyűlés a hozzá utalt javaslatokat jóindulatúlag fogja tárgyalni. Végül kívánatosnak jelzi, hogy az ország új alkotmányának megszervezése után az egy újabb, a Diploma Leopoldinumhoz hasonló ünnepélyes okmánnyal erősíttessék meg. A felirat letárgyalása is eggyel szaporította a kilépések számát, amennyiben a vita folyamában Brennerberg Ferenc brassói képviselő letette mandátumát azzal az indokolással, hogy szót kívánt emelni a felirati javaslat több pontja ellen, de tapasztalván, hogy ott ellenvélemény semmi támogatásra sem számíthat, jobbnak vélte elhagyni az országgyűlést. Nyilatkozata zajos ellentmondással és visszautasítással találkozott.¹

Az első érdemleges tárgy, amellyel az erdélyi országgyűlés foglalkozott, természetesen a román «nemzet» és vallásfelekezetei egyenjogúsítása volt. A vonatkozó törvényjavaslatot a minisztertanács már júliusban letárgyalta; e javaslat szerint a román «nemzet», a gör. kath. és a gör. kel. vallás az elismert többi három nemzettel és négy vallással egyenjogúnak ismerhetik el; a politikai jogok gyakorlása független a vallási hovatartozástól s a hozzátartozás valamely nemzethez semmi előjogot vagy előnyt nem nyújthat. Erdély címerébe a román nemzet külön jelvénye beléillesztetik. Minden ezzel ellenkező törvény hatályát veszti s a jelen törvény végrehajtásával az erdélyi kancellár bizatik meg. Az országgyűlés bizottsága készítette elő a tárgyalást, némi módosításokat eszközölve a javaslaton. Habár Saguna püspök valóságos dithyrambusokkal nyitotta meg a vitát, az soká, egész szeptember 7-ig elhúzódott, mert többen elégedetlenek voltak a bizottság módosításaival és szélesebb körre kívánták a törvény intézkedését kiterjeszteni; az országgyűlés által eszközölt módosításokkal viszont a kormány nem volt megelégedve, s Nádasdy azok újramódosítását ajánlotta, amit Forgách túlmerész lépésnek tartott, de amit a minisztertanács ennek dacára elfogadott; az országgyűlés pedig rövid vita után belenyugodott a felsőbb helyen eszközölt változtatásokba.²

Időközben leérkezett az uralkodóhoz intézett feliratra adott válasz, mely áradozott az országgyűlés loyaltása iránti elismeréstől, egyúttal azonban mintegy megsürgette az októberi diploma és a február-

¹ *P. N.* aug. 9., 12., 13., 14-r 15., 18., 19., 20., 25., 26.

² *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1863. júl. 13., szept. 24. *Ürmössy* id. köt. 130—133., 137. *P. N.* jún. 27., aug. 30., szept. 1., 3., 4., 5., 6., 8., 10., 11., okt. 6., 11.

riusi pátens becikkelyezését, amit az országgyűlés szeptember 30-i ülésében készséggel teljesített is, és pedig egészen ünnepélyes külsőségek között, a szászok és románok vetélykedő loyaltási nyilatkozatai mellett.¹

Ezen ünnepélyes cselekmény előtt letárgyalta az országgyűlés az Erdélyben uralkodó nyelvek egyenjúsítására vonatkozó törvényjavaslatot. Eszerint Erdélyben mindenki jogosítva van bármely beadványában a három nyelv bármelyikét használni; a jegyzőkönyvek az érdekelt fél által kívánt nyelven szerkesztendők; a bíróságok előtt is mindenki a saját nyelvét használhatja; ha több különböző nyelvű ügyfél van, az időben elsőnek jelentkező nyelven szerkesztendő a jegyzőkönyv, a többi pedig a maga nyelvén írt másolatot kap. Bűnvádi tárgyalásnál a vádlott anyanyelve mértékadó. Városokban és községekben a képviselőtestület határozza el, melyik legyen a belső ügykezelési nyelv; ugyanígy törvényhatóságokban a törvényhatósági bizottság. A rendeletek és közlések a törvényhatóságokhoz és községekhez az ott elfogadott ügykezelési nyelven szerkesztendők; ugyanígy az egyházi és egyéb testületekhez intézett közlések az ott használatos nyelven írandók. A törvényhatóságok és községek egymásközi érintkezésükben a saját nyelvüket használhatják, a katonai hatóságokhoz intézett iratok azonban németül szerkesztendők. Az iskolákban a tannyelvet az iskola fenntartója határozza meg. E javaslat felett is hosszú vita keletkezett, melynek során a legellentétebb nézetek és javaslatok kerültek szőnyegre, csak a magyar nyelv és a magyar elem eddigi uralma elleni kifakadásokban egyeztek meg mindnyájan. Végül is a módosítások legnagyobb részét elvetették s a kormányjavaslat majdnem változatlanul került ki a vitából.²

Eközben Bécsben már kezdtek türelmetlenek lenni az erdélyi országgyűlés tárgyalásainak elhúzódása, a birodalmi tanácsba kiküldendő tagok megválasztásának késedelme miatt; Schmerling a Reichsrath bizottságában kijelentette, hogy az erdélyi országgyűlést fel fogják hívni a kiküldés siettetésére. Meg is érkezett Nagyszebenbe az uralkodónak szept. 27-i leirata, amely hivatkozva arra, hogy a februáriusi pátens az egyes országok alkotmányos intézkedésének tartotta fenn a birodalmi tanácsba küldendő képviselők megválasztásának módját, fenntartva az erdélyi országgyűlés jogát erre vonatkozólag törvényt alkotni, mégis, tekintettel arra, hogy ez hosszabb időt igényel és Erdély már az uralkodóhoz intézett feliratban kifejezte erre való készségét,

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. szept. 3. *Ürmössynél* 133—134., 135—137. I. P. N. szept. 16., 29., okt. 4.

² H. H. S. A. Min. K. Pr. júl. 13. *Ürmössynél* 134—135. I. P. N. jún. 27., júl. 1., szept. 18., 20., 22., 23., 25., 26., 27., okt. 3.

érvényesítse az országgyűlés már most jogát a birodalmi közös ügyek tárgyalásában való részvételére. A leirat ajánlja, hogy az országgyűlés a birodalmi tanácsstagok választását oly módon eszközölje, hogy a pátenz értelmében választandó 25 tag közül négy-négy az első és második osztályból, a többi osztályokból pedig három-három választassék. Míg a követek a Reichsrathban lesznek elfoglalva, a bizottságok folytatják előkészítő munkájukat, hogy a kiküldöttek visszatérése után a törvényhozási munka késedelmet ne szenvedjen. Ez a leirat tehát egy újabb oktroj volt, amely által az érinthetetlennek hirdetett pátenzben elő nem írt módon hagyatott meg az erdélyi országgyűlésnek az, hogy miképpen gondoskodjék a legrövidebb úton a maga képviseltetéséről a birodalmi tanácsban. A látszat megmentése kedvéért a királyi biztos az október 1-én tartott ülésben közölte, hogy legközelebbi tárgy gyanánt az országgyűlés a maga ideiglenes szabályait lesz hivatva megalkotni, mívégből egy új bizottság lesz kiküldendő.¹

Meglepetésszámba ment, hogy a leirat kihirdetésekor egy román képviselő, Vajda László felszólalt s azt kívánta, hogy az országgyűlés csak akkor küldje ki képviselőit a birodalmi tanácsba, ha az összes előkészületben levő javaslatok letárgyaltattak; egy szónok, Obert pedig legfelsőbb helyről biztosítani kívánta az országgyűlést, hogy jövőre alkotmányos úton fog a választási eljárás szabályoztatni.²

Ezek az ellentmondások azonban nem akadályozták meg az erdélyi országgyűlést abban, hogy most is, mint mindig engedelmesnek bizonyuljon és bizottságának a legfelsőbb leirathoz alkalmazkodó javaslatához képest megválassza képviselőit a Reichsrathba. Az október 11-i ülésben megválasztalak: Groisz Gusztáv országgyűl. elnök, báró Reichensiein alkancellár, Popp kormányiszéki alelnök, Schmidt Konrád, a szászok grófja, Moldován udvari tanácsos, Aldulean országgyűlési alelnök, Friedenfels udvari tanácsos, Rannicher kormányiszéki tanácsos, Baritiu gyárigazgató, Eranosz esperes, Bologa kormányiszéki tanácsos, Lászlóffy városbíró, Bohecel főkapitány, Sipctáriu ítélőszéki bíró, Dunka kormányiszéki tanácsos, Negrutiu kanonok, Leményi főkapitány, Popea főpap, Puscariu adminisztrátor, Cipariu kanonok, Zimmermann egyházi főtanácsos, Trauschenfels ügyvéd, Schuller, lelkész, Gull senátor, Binder főtörvényszéki tanácsos és Schuler-Libloy tanár.³

E választásokkal majdnem egyidejűleg hozta a hivatalos lap az uralkodó által a Reichsrath urakházába kinevezett erdélyiek névsorát; ezek: gróf Béldi György, dr. Binder György Pál, báró Bruckenthal

¹ *Ürmössynél* 138-139. I. P. N. szept. 26., okt. 2., 3., 6.

² *P. N.* okt. 6., 13.

³ *U. ott* okt. 10., 11.

József, Fogarassy Mihály címzetes püspök, gróf Nemes János, báró Popp Zenobius Constantin, Rosenfeld Lajos, báró Saguna András görögkeleti püspök, Conte Sterka-Sulutz Sándor görögkat. érsek és mások.¹

A birodalmi tanács tagjainak megválasztása után s miután még egy, Erdélynek Bécsben székelő legfőbb törvényszéket ígérő törvényjavaslatot terjesztettek elő,² az erdélyi országgyűlés nyomban elnapolatott okt. i?-ára s előrelátható volt, hogy ez az elnapolás hosszú időre szól. Bár az ülés, tagjainak az uralkodóra és a királyi biztosra elhangzott lelkes éljenzései között oszlott szét, a hangulat éppenséggel nem volt emelkedett. Az alig három havi ülésezés nagyon sok ellentétet tárt fel és kimutatta, hogy a legtöbb dologra nézve a románok és szászok se tudnak egyetérteni. A románok nem látták teljesezni merész álmaikat, melyek Erdélyt egészen román tartományként képzelték el. És mélyen el volt kedvetlenedve a különben is betegeskedő gróf Nádasdy Ferenc kancellár, aki nagy igyekezetével és erélyével végre is csak féleredményt tudott felmutatni: a magyarokat és székelyeket sem megtörni, sem meghajlítani nem tudta. A képviselőlet nélkül maradt számos kerületben a választásokat harmadszor is kiírta, de azok ezúttal sem végződtek a kívánt eredménnyel. Az erdélyi országgyűlés, melyet létrehozott, csonka volt s ez a körülmény mindenesetre gyöngítette a birodalmi tanácsban való képviselőletének súlyát is.³

Egyelőre azonban Bécsben nagy volt az öröm; ott el volt terjedve az a felfogás, hogy a 26 erdélyi képviselő megjelenése a Reichsrathban ezt a testületet most már teljessé teszi, vagy legalább is oly siker, amely által valószínűvé válik, hogy a horvátok is követni fogják a példát. A birodalmi tanácsot teljessége feljogosítja arra is, hogy megkísértse a kiegyezést Magyarországgal, sőt most már erélyesebben sürgetheti a német szövetségi reformakta végrehajtását és a frankfurti nemzetgyűlésnek új alapon való összehívását és mindenek fölött foglalkozhatik Ausztria saját alkotmányának módosításával is.⁴

Ezek a rózsás kilátások azonban csakhamar háttérbe szorultak a gyakorlati élet problémáival, megfontolásaival és aggodalmaival szemben. A birodalmi tanács az erdélyiek belépése következtében valóban megszűnt az a szűkebb Reichsrath lenni, amely csak Ausztria ügyeire nézve illetékes, de még korántsem vált a teljes Reichsrathtá, amely az egész birodalom ügyeire nézve illetékes volna. Előállott a kérdés, vajon az erdélyiek szavazhatnak-e oly tisztán osztrák ügy fölött, amely

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. okt. 3. P. N. okt. 13.

² H. H. S. A. M. R. P. szept. 28.

³ *Ürmössynél* 140. és köv. 1. P. N. okt. 1., 14., 15.

⁴ P. N. okt. 13., 14.

a szűkebb Reichsrath elé tartozik és vajon tisztán Erdélyt érdeklő ügyek eldöntésénél, csak az erdélyiek szavazzanak-e vagy az egész birodalmi tanács? A szűkebb és tágabb Reichsrath megkülönböztetését eddig csak a képviselőházban hánytorgatták, most azonban, miután az urakházának erdélyi tagjai is vannak, ez a kérdés fel fog merülni ott is.¹

A kormány és a centralista körök lelkes ünneplésben részesítették a birodalmi tanács erdélyi tagjainak megérkezését Bécsben. A képviselőház terme megjelenésükkor, október 20-án zsúfolva volt, a miniszterek mind megjelentek, még Nádasdy is; Hasner elnök beszéddel üdvözölte őket, nagy következményeket tulajdonítva ez eseménynek. A világtörténelem — úgymond — nem siet, de ellenállhatatlanul végrehajtja a maga törvényeit; így fog a birodalmi egység gondolata is diadalmaskodni. Az elnök szavaira Schmidt Konrád, a szászok grófja válaszolt, vallomást tevén az alkotmányos monarchia mellett. Őt később a képviselőház egyik alelnökévé választották meg. Az urakházában is ünnepléses üdvözlésben volt részük az oda kinevezett erdélyieknek.²

A sajtóban megjegyzés tárgya volt az, hogy a 26 erdélyi képviselő közül 19 államhivatalnok; továbbá megjegyezték azt is, hogy a birodalmi tanács teljességéhez még 85 magyar, 9 horvát és 20 velencei, tehát összesen 114 képviselő hiányzik. Az erdélyi képviselők tiszteletére mindazonáltal lakomákat rendeztek, előbb Melken, hol az ottani apát volt a vendéglátó és Schmerling is megjelent, utóbb Bécsben, ahol az államminiszter pohárköszöntőjében azt hangsúlyozta, hogy ami tegnap még távol látszott, az ma már megvalósult, erős a hite, hogy ami ma még nincs meg, az is meg fog történni. Beszéde további folyamán biztatta az erdélyieket. Erdély — úgymond — megtette a magáét, most rajtunk a sor Erdély iránt hálánkat tanúsítani. Hadd ismerje meg ez a szép ország, mit tesz az: a birodalomhoz tartozni! ha Isten is úgy akarja, nemsokára gőzparipa fog vinni Bécsből Szebenbe. A szónok közel látta az időt, midőn az egész birodalom Bécsbe küldi képviselőit, hogy osztaкоzzék az alkotmány jótéteményeiben.³

E vérmes remények tudvalevőleg nem teljesültek. Egy legújabbkori osztrák közjogász abban látja a rövidéletű erdélyi országgyűlés jelentőségét, hogy abban nyilvánult meg utolszor Erdély közjogi önállósága mint történelmi tény! E megállapítás csak azt a nagy különbséget feleli, amely a Bécsből oktrojált erdélyi önállóság és aközött az önálló-

¹ *U. ott* okt. tó. Az «Urakházában gr. Thun Leó hangoztatta, hogy az erdélyiek belépése mitsem változtat a Reichsrath szűkebb jellegén»: *P. N.* okt. 30.

² *P. N.* okt. 23., 28., nov. 6. *Ürmössynéi* 145. l. s köv. l.

³ *Ürmössynéi* id. h. *P. N.* okt. 23., 29., 31.

⁴ *Redlich* id. m. II. 332. l.

ság között volt, amelyet Erdély hajdan éppen Bécs ellen kivívott és soká megvédelmezett.

Az erdélyi országgyűlést még összehívták ugyan kétszer, de magát az országgyűlést és annak összes alkotásait elsöpörte az 1867-i kiegyezésnek már az előszele, a Schmerling bukása utáni kormányintézkedések és így a Schmerling és Nádasdy minden erőlködése és erőszakoskodása, annyi vesződés és küzdelem és költség teljesen hiábavalónak bizonyult.

IV.

(Bajok a Reichsrathal; a felirati vita után a csehek nagy része kilép az ügyis csonka bírod, tanácsból; a pénzügyminiszter adójavaslatait visszavonni kénytelen; a képviselőház a kormány részéről ellenzett határozatokat hoz; Schmerling nimbusza hanyatlik. Galíciában kihirdetik az ostromállapotot. Jelentéktelen változások a kormányban, a közhit ellentétet lát Schmerling és Rechberg között. Miksa főherceg mint császár Mexikóba indul. Az uralkodó Magyarországra jövetelének híret megcáfolják. Deák és Sennyey különbözően ítélnék a helyzetről. Az inség még 1864 tavaszán is tart; protestáns sérelmek; a kormány erdélyi és horvátországi politikájának meddősége. Asbóth Lajos forradalmi szervezkedést leplez le a helytartó előtt; forradalmi kiáltványokat tartalmazó falragaszok találtak több helyen; Pesten március 13-án utcai tüntetők éltették Kossuthot; pár nappal rá Almásy Pál, Beniczky Lajos és Njedeczky István több társukkal forradalmi fondorlatok vádja alatt elfogatnak és hadbírótság elé állítatnak; külföldi fegyverszállítmányokat koboznak el; az országban egyébiránt nincs nyugtalanság. Április 22-én az uralkodó Forgách fő-kancellárt egészségi okokból, elismerés mellett fölmenti állásától, gr. Zichy Hermann foglalja el helyét, Privitzer lesz másodkancellár; e változás magyarázata (1863 — 1864).

Láttuk, hogy mily okok és ürügyek akadályozták az osztrák kormányt a magyar kérdés megoldásának megkísérlésében az 1863-ik év folyamában. A lengyel forradalom, a német szövetségi bonyodalmak után a schleswig-holsteini kérdés öltött oly alakot, mely a fegyveres beavatkozást elkerülhetlenné tette. Az 1864-i év nem javította meg a helyzetet. A dánországi háború ugyan elég gyors és sikeres véget ért, de annak folyamában egész váratlanul egy magyarországi összeesküvésnek jött nyomára a rendőrség, mely ugyan meglehetősen időtlen s ezért veszélytelen is volt, de okot szolgáltatott egy kancellárválságra s néhány halálos ítéletre, amely inkább elriasztásra szolgált és végrehajtva nem lett. Mindezek hegyébe a kormánynak örökös súrlódásai voltak a birodalmi tanáccsal is és súlyos gondokat okozott a háborúskodás által még jobban megrontott pénzügyi helyzet.

Hiába halmozta el Schmerling a Reichsrathnak azokat a tagjait, akik a kormány céljainak szolgálatában különös buzgóságot tanúsítottak, a birodalmi tanács hosszabb elnapolása alkalmából kitüntetésekkel.¹

¹ P. N. febr. 8.

Alig jöttek össze ismét a képviselők, június közepén, új meg új kellemtelenségek merültek föl.

A birodalmi tanács új ülészakát az uralkodó képviselőjében Károly Lajos főherceg nyitotta meg június 17-én trónbeszéddel, mely nagyon bizakodó hangot hallatott. Utalt az erdélyi országgyűlés összehívására, mely közeledést jelent a cél vagyis a birodalmi tanács teljessége felé; most már — úgymond — azon országok között, melyeket Ausztria kormánypálcája egyesít, egy sincs, melynek ne nyitott volna út a közös ügyek fölötti tanácskozásokban való részvételre. Hogy ez országok közül három semmi hajlandóságot sem mutatott ez útra lépni, azt elhallgatta a trónbeszéd. Jogosultnak mondta az uralkodó a reményt, hogy a béke áldásai továbbra is meg lesznek óvhatók. Mindenütt haladást és fejlődést lát; a pénzügyek is a rendezés útján vannak. A sok megoldásra váró feladat között az adóreform is említve volt, úgyszintén a birodalmi tanács tárgyalásainak egyszerűsítése és rövidítése, továbbá a büntetőtörvény, a polgári perrendtartás, a politikai közigazgatás, a honossági törvény reformja, szóval messzemenő tervek képét nyújtotta a trónbeszéd.¹

Már a trónbeszédre adandó válaszfelirat fölötti vita is kellemetlen hangokat szóltatott meg. Rechbauer és Berger képviselők a feliratba akarták foglaltatni azt a kívánságot, hogy a magyar országgyűlés összes hívassék s az októberi diploma alapján kiegyezés eszközöltessék Magyarországgal, sőt a liberális német Giskra is a magyarországi alkotmányos állapotok mellett nyilatkozott. Az osztrák felirati vitán érezhető volt a lengyel forradalom hatása is, látszott, hogy a képviselőház lengyel tagjai a lengyeleknek, a csehek inkább az oroszoknak fogják pártját; Grocholski galíciai képviselő odáig ment, hogy Lengyelország felszabadulása esetére Galiciát is odajuttatni kívánta a lengyeleknek, mire a többség azt az álláspontot foglalta el, hogy a lengyel kérdésnek mindenestre csak Ausztria integritásának fenntartásával kell megoldatnia.²

Az e vita után létrejött válaszfelirat hangsúlyozta, hogy midőn Ausztria a lengyel ügyben Angol- és Franciaországgal egyetértve az emberiesség követelményei s egy súlyos igazságtalanságokat szenvedő szomszéd nép nemzeti és vallásos szükségletei érdekében felszólal, nemcsak saját népe rokonszenvének és kívánságának felel meg, hanem a világbéke érdekeit is szolgálja. Az osztrák képviselőház élénken sajnálja, hogy a reá váró fontos feladatok megoldásában a birodalom némely országainak képviselőit nélkülözni kénytelen, ami az állam nagyfontosságú érdekeire nézve hátrányos következményekkel jár; kész örömmel fog közreműködni az alkotmányos alap megsértése nélkül

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. jún. 8., *Ürmössynél* II. 1 17. 1. P. N. jún. 20.

² P. N. jún. 18., 28., júl. 1., 5., *Ürmössynél* 117. 1. Rogge id. k t. 206. 1.

azon akadályok elhárításában, melyek ma még a közös drága célnak — a birodalom valamennyi részei közreműködésének — útját állják.¹

A felirati vita lezajlása után június 25-én a Reichsrath képviselőházában nagyon nevezetes kijelentés történt. 11 csehországi képviselő kinyilatkoztatta, hogy a birodalmi tanács további tárgyalásaiban részt nem vesz, egyrészt azért, mert a februáriusi pátensben megállapított választási rendszer a csehek jogaikban megrövidíti, másrészt azért, mert az ezidőszerint csonka Reichsrath tárgyalja a birodalmi költsége vetést is, amire pedig nincs joga s nincs is kilátás arra, hogy teljessé legyen, mert a magyar országgyűlést nem hívják össze, a velencei tartomány pedig felhívást sem kapottá részvételre. Tehát ugyanakkor, amikor a birodalmi tanács Erdély részvétele által teljességhez közelebb vélt juthatni, más irányban vált csonkává a csehek kilépése által, amelynek hatásához hozzájárult az is, hogy a lengyel képviselőkre forradalmi rokonszenveik miatt a kormány alig számíthatott.² Előfordult ugyanis, hogy a képviselőház az internált Langiewicz tábornok szabadon bocsátása fölött vitázott s hogy midőn Rogawski galíciai képviselő fölkelésre való izgatás miatt elfogatót s a lembergi országos törvényszék cselekményét felségárulásnak minősítette, a nevezett mint képviselő a birodalmi tanács általi meghallgattatását követelte s az elnök kénytelen volt az ügyet, sürgős jelentéstétel végett, a bizottsághoz utasítani. A bizottsági jelentés alapján a képviselőház, zárt ülésben, heves vita után, az igazságügyminiszter ellenkezésével szemben Rogawski szabadonbocsátását követelte.³

Az 1864. évi költségvetése a birodalomnak a csonka vagy szűkebbnek mondott birodalmi tanács elé, természetesen úgy került, hogy Magyarország és társországi állami kiadásai is benne foglaltatnak. A magyar állam összes rendes kiadásai megközelítették a 12 milliót, Erdélyé kevésbé haladta túl a 3 milliót s a Horvátországé a 2 milliót. Ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanebben a költségvetésben az udvartartás kiadásai majdnem nyolcadfél millió forinttal szerepeltek, a magyar korona országainak állami dotálása, valóban csekélynek tűnik fel, annál inkább, mert a közigazgatás költségeinek legnagyobb részét nálunk a törvényhatóságok viselték. Miután azonban a hadügyminisztérium és haditengerészet költségei meghaladták a 116 milliót, adósságtörlesztésre több mint 37 milliót kellett költeni s még így is 50 milliós hiánnyal zárult a költségvetés, nem csodálkozhatunk e szám-tételek fölött. Az 30 milliós hiányból a pénzügyminiszter 16 milliót új adókkal, a többit pedig kölcsön útján kívánt fedezni.⁴

¹ P. N. jún. 26.

² U. ott jún. 27., júl. 9.

³ P. N. júl. 23., aug. 8. (az Osterr. Zeitung beismerése), szept. 16., 19.

⁴ A júl. 10— i min. tanács megállapodásai (H. H. 5. A. Min. R. Pr.) nyo-

A költségvetés ugyan már nyáron elkészült, de a kormány annak tárgyalását halasztgatta s egyelőre felhatalmazási törvénnyel segítette magát, úgy vélvén, hogy a nem teljes Reichsrath ellen támasztott illetékességi kifogások könnyebben lesznek elnémíthatók, ha már az erdélyi képviselők is résztvesznek a költségvetés tárgyalásában, ami tudvalevőleg csak október hó folyamán vált lehetségessé.¹

Mikor végre a pénzügyi bizottság elkezdte tárgyalni a költség-előirányzatot, különféle nehézségek és sűrűlódások merültek föl. A bizottság megint törölte a Bach nagykövet működési pótlékát; a miniszterek panaszkodtak, hogy a pénzügyi bizottság az ügykezelési iratokba kíván betekinteni s a minisztérium közegeit mindenféle követelődzésekkel zaklatja. A magyar inségi kölcsön tárgyalása alkalmával a pénzügyi bizottság azt követelte, hogy a magyar kancellár személyesen jelenjen meg a bizottság előtt; Forgách ezt megtagadta, azonban készen nyilatkozott közegei útján megadtni a bizottságnak a szükséges felvilágosításokat, amibe a bizottság egyelőre belenyugodott.²

Jeleztük már, hogy a költségvetési hiány eltüntetése új adónemek igénybevételét tette szükségessé. Ezt a birodalmi tanács természetesen nem szívesen fogadta, mert hiszen az adóteher máris nagyon nyomasztó volt és már az év elején a birodalombeli adótartozások összege meghaladta a 21 millió forintot. Persze, a panaszra legnagyobb oka Magyarországnak lett volna, amely azonban Bécsben meg nem szólalhatott, mert hiszen a mostoha elbánás mellett, melyben részesült, az egyenes adóknak mégis aránytalan részét, 33 milliót, Magyarország fizette. Október elején Plener pénzügyminiszter egész sorát a pénzügyi javaslatoknak terjesztette a Reichsrath elé, melyek részint a régi adók reformját, részint újak behozatalát vették célba. Ez alkalommal a pénzügyminiszter erős kritikát mondott az addigi adókezelés fölött s az általános jövedelmi adó helyett a hozadékadó behozatalát javasolta, úgy a föld- mint a házadónál, továbbá a kereseti és a járadékadó

mán ideiktatjuk a költségvetés néhány tételét: Udvartartás: 7.454,000 ft., diplomácia és konzulátusok: 1.725,860 ft., a koronatarományok politikai igazgatása 10.1 14,681 ft.; utak: 5.846,517 ft.; Magyarország politikai igazgatása: 5.580,245 ft.; Utak: 2.1 53,200 ft.; vízi építkezések: 726,457 ft.; zsandárság 1.501,574 ft.; pénzügyi igazgatás: 19.301,838 ft.; iparvállalatok: 5.866,181 ft.; (egyetlen magyar tétel gyanánt a tiszai vasút szerepel 860,000 fttal); nyugdíjak: 11.012,693 ft.; államadósság: 109.979,600 ft. Bevételek: egyenes adók: 138.917,000 ft.: fogyasztási adók és illetékek: 248.680,547 ft.; vám: 17.704,184 ft.; sójővedék: 40.725,080 ft.; dohányjővedék: 61.960,280 ft.; bélyegilletékek: 19.200,000 ft.; egyéb illetékek: 24.304,138 ft.; lotto: 18.268,960 ft.; bányákból: 32.562,751 ft.; pénzverés: 16.472,804 ft.; posta: 15.780,908 ft. Lásd még: *P. N.* júl. 21., 31.

¹ *H. H. S. A.* Min. R. Pr. szept. 21. *P. N.* okt. 4.

² *H. H. S. A.* Min. R. Pr. szept. 26., okt. 15., 17., *O. L. K. A.* I. 1863; 1293 és 1297. *P. N.* okt. 20., 30., nov. 3.

körében is. Új adókként szerepeltek: a személyadó, mely fokozatosan emelkedik, továbbá a fényüzési adó, mely a cseléd-, kocsi- és lótartást terheli, végül az osztályadó, mely az egész jövedelem után vették ki. A bélyeg és illeték további emelhetésére vonatkozó felhatalmazást a pénzügyi bizottság elfogadhatatlan módon változtatta meg.¹

A Reichsrath pénzügyi bizottsága ugyancsak megdézsmálta a pénzügyminiszter törvényjavaslatait, úgy, hogy Plener jobbnak látta a személy- és osztályadóra vonatkozókat visszavonni, a fényüzési adóra vonatkozó keresztülment a képviselőház bizottságán, de azt meg az urakháza buktatta meg. A kormány végül is úgy segített magán, hogy egy október 28-áról keltezett törvénnyel felhatalmazást adatott magának, különböző pótdadóknak megfelelő ideiglenes fölemelésére.² Növelte a zavart az is, hogy a kormány főleg a schleswigi kérdés bonyodalmai, a háború veszélye miatt a húszmilliónyi kölcsönt sem tudta egyhamar elhelyezni, holott nemsokára újabb 70 milliónyi kölcsön kibocsátására kellett engedélyt kérnie. A szükséglet t. i. nőttön nőtt. Galíciában, a velencei tartományban és Erdélyben rendkívüli katonai kiadások merültek föl, ezeken kívül a Dánország elleni «végrehajtás» is tetemes költséget igényelt és bár ennek nagy részét a német Bund úgynevezett «Matricular-Kasse»ba megtéríteni tartozott, ennek az útja hosszú volt, a pénzt pedig azonnal elő kellett teremteni.³

A birodalmi tanács általán, ahol csak tehette, kellemetlenségeket gördített a kormány útjába. A magyar kancellárral való huzakodás megismétlődött a horvát kancellárral szemben is, ki szintén nem volt hajlandó a bizottsági üléseken megjelenni. Láttuk, hogy a lengyel kérdés mennyi kellemetlen visszhangot idézett fel a Reichsrathban. Megtörtént az is, hogy az osztrák képviselőház az igazságügyminiszter ellenzése dacára bizottságot küldött ki annak megvizsgálására, vajjon egy, még Nádasdy igazságügyminiszter idejében kibocsátott rendelet, mely szerint a büntetőtörvénykönyvnek a közcsendháborításra vonatkozó rendelkezései alkalmazandók oly cselekményekre is, melyek az orosz állam biztonságát veszélyeztetik, bír-e jogérvénnyel? A Reichsrath ismételve sürgette a miniszteri felelősségnek rendezésére vonatkozó törvény meghozatalát s különböző interpellációkkal igyekezett a Schmerling és Rechberg politikáját egymással ellentétesnek tüntetni fel.⁴

Különösen a schleswig-holsteini kérdés szolgáltatót bő alkalmat a parlamenti ellenzéknek a kormány eljárásának bírálatára; mindig

¹ H. H. S. A. Min. R. Pr. szept. 26., 28. P. N. apr. 30., aug. 14., okt. 9., 11.

² Reichsgesetz Bl. 1863. 353. I. P. N. nov. 8., 12., dec. 20. 1864. febr. 16.

³ P. N. 1863. nov. 24., 1864. febr. 9., máj. 13., 15., H. H. S. A. Min. R. Pr. 1863. nov. 30., dec. 5.

⁴ P. N. 1863. nov. 17., dec. 12., 16.

azt találták, hogy az osztrák politika nem egyezik meg kellőképpen a német szövetség politikájával és érdekeivel és — helyes előrelátással — azzal vádolták a kormányt, hogy Poroszország hatalmi érdekeit szolgálja ki. Megtörtént, hogy az osztrák képviselőház többsége egy ->ly határozati javaslatot fogadott el, amely kimondja, hogy a kormány a hadviselésre megszavazott hitelt csak a szövetségi végrehajtás céljaira használhatja fel. Az erdélyi képviselők között, kik pedig csak az imént a Reichsrath és a kormány becézett gyermekei voltak, akadtak olyanok, kik kijelentették, hogy nekik a német szövetség ügyeihez és költségeihez semmi közük.¹

Ezek a súrlódások kétségkívül az összetorlódott rendkívüli eseményekben is lelik némi magyarázatukat, egészben véve azonban félreismerhetetlen volt már ezidőben is a Schmerling államminiszter nimbuszának bizonyos hanyatlása. Elmúltak az idők, amikor minden párlamenti csata biztos győzelem volt Schmerlingre nézve; ő fényes dialektikával állta a harcokat most is, de szavának hatása és tekintélye megcsökkent. Liberális hírért annak köszönhetette, hogy a Schwerzenberg-kabinetből kilépett; most mindinkább bebizonyult, hogy politikája éppenséggel nem liberális; az osztrák centralisták nagy reményékét fűzték hozzá, de immár közel háromévi kormányzata a centralisztikus politika szempontjából az erdélyi delegáció kétes értékű vívmányán kívül semmi eredményt sem tudott felmutatni. Vitatkozási módjának erősen fennhéjázó fölénye annál rosszabb vért szült, minél kevesebbé igazolták azt politikájának sikerei.²

Elmúltak már, hogy Galíciában a kormány 1864. februáriusában kénytelen volt az ostromállapotot kihirdetni. Ugyanez történt a velencei tartományban, ahol különben normális közrendészeti állapotok sohasé voltak; Dalmáciában az országgyűlést a kormány elleni szenvedélyes támadásai miatt föl kellett oszlatni. A birodalom több részében recsegett-ropogott minden, habár akkor Magyarországon ez időben még csak szimatolták az összeesküvést. Galíciára nézve a kormány már novemberben oly állapotok fennállását volt kénytelen elismerni, melyek alig különböztek az orosz-lengyelországiaktól; ott is titkos bizottság, titkos kormány működött, amelynek a lakosság nagy része vakon engedelmeskedett. Kiderült, hogy a titkos szervezet feje Sapieha herceg volt, kinek sikerült még idejében külföldre menekülnie. Az ostromállapot alatt a katonai bíróságok kíméletlen eréllyel működtek és egy év alatt nem kevesebb, mint nyolcezer elmarasztaló ítéletet hoztak.¹

¹ Rogge id. köt. 216. s köv. 1. P. N. 1864. jan. 12., 13., 26., 28., 30. febr. 2.

² P. N. 1863. dec. 19. Eisenmann id. m. 358. s köv. 1.

³ H. h. S. A. Min. R. Pr. 1864. febr. 4., 20. Eisenmann id. m. 374. 1. P. N. 1863. nov. 18., 1864. febr. 24., márc. 1., 2., ápr. 22., máj. 19.

A kormány kebelében ez időben végbement változások a birodalmi politika általános irányát egyáltalán nem érintették s azokat a közönség meglehetősen közönnnyel fogadta. Hogy gróf Wickenburg kereskedelmi miniszter, kit állítólag az kedvetlenülített el, hogy Bécsben világiállítást rendeznie nem sikerült (ez tudvalevőleg csak 10 év múlva valósult meg), megvált állásától s minisztériuma vezetése egyelőre báró Kalchberg osztályfőnökre bízott; hogy gróf Degenfeld hadügyminiszter lemondott s helyét Frank altábornagy foglalta el, az valóban nem bírt politikai jelentőséggel. Gróf Nádasdy erdélyi kancellár valóban beteg volt, de őt az uralkodó egyelőre elbocsátani nem akarta. Gróf Forgách magyar főkancellár 1864 tavaszán komolyan megbetegedett, amiért távozását híresztelték, mely azonban egészen más okokból következett be.¹

A közönséget és a sajtót a Schmerling és a Rechberg közötti ellentét érdekelté, melyet hivatalosan tagadtak, de amely valóban fennforgott és napirenden tartotta az a kérdés, hogy melyik fogja a másikat helyéből kiszorítani?

Egy nem annyira a monarchiát, mint inkább a dinaszticiát érdeklő kérdés lépett 1864 tavaszán döntő stádiumába, mikor az uralkodó maga utazott le Triesztbe, Miksa főherceg miramarei várába, hogy őt, mint leendő császárt megtisztelje s az ausztriai uralkodóházi igényeiről való lemondását átvegye. Ezt megelőzte a főhercegnek a felajánlott mexikói császári trónt elfogadó ünnepélyes nyilatkozata a nála megjelent mexikói küldöttség előtt s nyomban azután az új császár és hitvese Rómában tevén látogatást, Mexikóba utaztak.²

Az 1863-i év vége felé a legkomolyabb alakban szárnyra kelt a hír, hogy az uralkodó meg fogja látogatni Magyarországot és pedig a kis trónörökös társaságában, hogy az ínségűjtött vidékek állapotáról meggyőződést szerezzen. De az ily jó gondolatok a császár akkori környezetében ha föl is merültek, nem tudtak érvényesülni; bár a primás előtt tett állítólagos nyilatkozatra történt hivatkozás, azt rövidesen megcáfolták.¹

Ez időben még Deák Ferenc is kénytelen volt cáfolatot bocsátani közre. A Breslauer Zeitung ugyanis neki tulajdonította a Pesti Tslaplónak a miniszterválság híreire vonatkozó közléseit. Bár ezek a közlések tulajdonképpen csak átvették azt, amit bécsi lapok közöltek, még megjegyzéseket sem fűztek hozzá, Deák szükségesnek tartotta élesen kijelenteni, hogy ő nem szokott cikkeket Íratni, sem inspirálni, hanem

¹ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1863. okt. 22., 26., 1864. febr. 18. *P. N.* 1863. szept. 1., okt. 24. 1864. febr. 20., 24., április 29.

³ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1804. ápr. 12. *P. N.* 1864. márc. 13. ápr. 9., 10., 12. Lásd *Cortinál* 112. s köv. l.

³ *P. N.* 1863. nov. 10., 13., 25., 29., dec. 8.

ha van valami mondanivalója, azt a maga neve alatt mondja meg. Nyilatkozatához hozzáfűzte még azt is, hogy az állítólagos miniszteri krízis fölötti vitatkozást hazánkra nézve meddőnek tartja.¹

Míg tehát Deák Ferenc most is szigorúan kitarzott a passzivitás mellett és még a látszatát is kerülni akarta annak, mintha az ügyek menetébe befolylni akarna, a konzervatívok körében, különösen b. Sennyey Pál közeledni látta az időt, amikor a cselekvés órája ütni fog. 1864. februárius 14-éről keltezve, Bécsből azt írta a vele, úgy látszik, egy véleményen levő Somssich Pálnak, hogy tenni kell és nyugodni nem szabad, míg csak lehet remélnünk a haza megmentésére; ha csata nélkül veszünk el, az utókor előtt sem igazolhatnánk tétlenségünket. Most — úgymond — a Schleswig-Holstein miatti diplomáciai alkudozások foglalják le a figyelmet, tehát várni kell. De amint a fergeteg eloszlik, azonnal írni fog neki és számít feljövételére. «Öregünk» (Deák) nyilatkozatát sajnálja, de az őt nem lepte meg. Bizalmat kell mindenekelőtt kölcsönösen teremteni; kölcsönösen, mert a bizalmatlanság itt épp oly nagy, mint lenn s el kell ismerni, hogy nem ok nélküli. Biztosítani kellene azt, hogy az első lépés felülről nem fog visszautasítással találkozni. Mi ismerjük a Deák lojális és hazafias szándékát, habár nem osztozunk nézetében, mert Ő, t. i. Sennyey, vészélyesnek tartja a haza sorsát a külviszonyok esélyeitől tenni függővé. Hiszünk az uralkodó jó szándékában is, habár azt az utat, melyet ügyvédei tanácsára követ, nem helyeselhetjük. Ezért — Sennyey szerint — a konzervatívoknak kell itt is, ott is közvetítőleg hatniok, földerítőleg és kiegyenlítőleg s nem szabad lemondaniok törekvéseikről; ezt a jelenlegi kormányzat mellett is megpróbálhatják. «Sorakoznunk kell egynehányunknak, kik függetlenek vagyunk és a kormány után nem sóvárgunk; Urunk elébe kell lépni, megmondani neki: Uram, mentsd meg hazánkat, mi készek vagyunk megmenteni Téged.»²

A Sennyey hazafias vállalkozására egyhamar nem került a sor. Politikai közélet teljes hiányában kevés volt az a közügy, amellyel a társadalom és a sajtó foglalkozhatott. Egyelőre a még mindig tartó súlyos ínség állott az előtérben; a lapok hasábjait legnagyobb részben az adakozások foglalták el; Bécsben, sőt a távolabbi külföldön is gyűjtések történtek a magyar ínségesek javára, és jellemző, hogy még ezekhez a gyűjtésekhez is hozzáférközött a politikai gyanú. Pulszky Ferencék Flórencben fényes zeneestélyt rendeztek a magyar ínségesek javára s ez alkalommal maga Garibaldi volt a legnagyobb adakozók egyike. Nosza mindjárt fölébredt a gyanú, hogy ezek az adakozások

¹ P. N. dec. 16.

² *Könyi* id. köt. 329 — 330. 1.

tulajdonképpen a magyar forradalmi propaganda céljait szolgálják s intézkedés történt a pénzküldemények postai visszautasítására.¹

A forradalomból származó engesztelhetetlenség még mindig üldözte a maga áldozatait. Pulszkyné Walter Teréz visszakapta ugyan elkobzott birtokát és Szemere Bertalannak, ki tudvalevőleg az októberi diploma mellett foglalt állást s ki különben súlyos beteg volt, megengedték a hazatérést, azonban ugyancsak Pulszkyné csupán három hónapra kapott engedélyt ügyeinek rendezése végett, a hazába visszatérhetni; Ruttkayné Kossuth Lujza hazatérhetés iránti kérelmével ridegen elutasított és rideg elutasítás lett része annak a helytartó és kancellár részéről legmelegebben pártolt folyamodásnak is, melyben Damjanich János özvegye ismételve kért engedélyt kivégzett férje földi maradványainak az aradi vesztőhelyről a családi sírboltba való átszállítására.²

Protestáns egyházi körökben még mindig fölmerültek a szerencsétlen pátenst következményeiből eredő súrlódások. Mikor Zsedényi Ede a gölnicbányai egyházkerület gyűlésén a patentális alapon szervekedett egyházközségeket erős kritikában részesítette, szigorú intelem ment az egyházkerületi hatóságokhoz, hogy ily nyilatkozatoktól tartózkodjanak. Nagy port vert föl Hodzsa Mihály lipótszentmiklósi ág. evangélikus lelkész esete, kit az egyházkerület a szuperintendens megrágalmazása miatt hivatalvesztésre ítelt s az ítélet végrehajtását felsőbb helyen megakadályozták. Ezért és több más sérelem ügyében az evangélikus konvent báró Prónay Gábor vezetése alatt küldöttséggel kívánt az uralkodó elé járulni; a kancellária csak különböző feltételek teljesítése után tudott részükre kihallgatást kieszközölni. Ugyanakkor a Magyar protestáns irodalmi társaságnak b. Vay Miklós elnöklete alatt nagy nehézségeket kellett leküzdenie, hogy alapszabályai megerősítését kieszközölje.³

A Széchenyitől alapított, már akkor 36 év óta fennálló Nemzeti kaszinó sem tudta alapszabályainak ügyét a kormánynál tisztába hozni. Báró Wenckheim Béla beszéde az első Széchenyi-emléklakoma alkalomával szemet szúrt és Pálffy helytartó azt találta, hogy az egyletek az országban hovatovább a politikai eszmék gyújtópontjaivá válnak; ez alkalommal derült ki, hogy a kaszinónak tulajdonképpen nincsenek megerősített alapszabályai. A helytartó jónak látta még az Akadémiába is belékötni és az elnököt bizalmasan figyelmeztetni, hogy a legutóbbi

¹ O. L. K. E. I. 1864. 211., 479. sz. P. N. 1864. febr. 13., 19., márc. 23., ápr. 17.

² O. L. K. E. I. 1863. 902., 910., 1043., 1095., 1099., 1864. 137., 275., 394., 482. számok; P. N. 1864. febr. 6.

³ O. L. K. E. I. 1863. 954., 1306., 1473., 1503-- 1864. 462. számok s P. N. 1863. nov. 20.

ünnepi közülés alkalmával Kazinczy Gáborról mondott beszéd a politika terén mozgott, ami az alapszabályokba ütközik. Pálffy általában időszerűnek tartotta az összes egyesületek működését szoros figyelemmel kísérni s azokat alapszabályszerű céljaik szoros követésére kös telezni.¹

Ily kormányzati szellem mellett a közönséget nem nyugtathatta meg az, hogy Forgách kancellár néhány főispánt és főispáni helytartót mással cserélt fel; az új alakok többnyire jobbak voltak a távozóknál, de ezekből a változásokból semmikép sem lehetett a kormányzati rendszer változására következtetni.²

A kormány politikája szempontjából föltétlenül szükséges lett volna az erdélyiekkel éreztetni, hogy a Reichsrathba való belépésük fontos helyi érdekeik előmozdítását eredményezi; ez nem történt meg. A birodalmi tanács ülészakát 1864. februáriusában be is rekesztették, anélkül, hogy az erdélyi vasút fontos kérdésében a két vitás vonal között, melyekre nézve az erdélyi képviselők nézetei is megoszlottak, dönteni tudtak volna. Végre áprilisban a kormány kénytelen volt a saját felelősségére intézkedni; de ezt Reichsrath nélkül még könnyebben megtehetette volna.¹

Míg a magyar országgyűlés összehívásának kérdése egészen lekerült a napirendről, 1864 elején a kormány komolyan foglalkozott a horvát országgyűlés összehívásának ügyével, remélvén, hogy ott az erdélyi példa talán hatni fog. Már hozzáfogtak az országgyűlés programjának, választási módjának és tanácskozási rendjének szabályozásához — egészen erdélyi módon; azonban a horvát kancellár és a bán puhatolódzásai és értekezései oly kevés kecsgetető jelenséggel találkoztak, hogy az országgyűlés összehívásának tervét egyelőre el kellett ejteni.⁴

A rendőri hatóságok állandó forradalomszimatolása most kezdett végre oly támpontokat találni, melyek azt a múltra nézve is igazolni látszottak. Az e miatt megindult elfogatások, nyomozások és hadbíró-sági eljárás tulajdonképpen megindítója egy férfiú volt, kinek egész múltját kellett megtagadnia, hogy ily gyászos szerepre vállalkozzék.

Asbóth Lajos forradalmi honvédezeredes, ki az emigrációban tábornoki rangra emelkedett s amnesztia alapján hazatérvén, 1861-ben

¹ *O. L. K. E. I.* 1864. 230., 276., 466., *P. N.* 1864. febr. 2.

² *O. L. K. E. I.* 1864. 5., 6., 2i., 243., 244., 290., 414. számok; *P. N.* 1864. márc. 3., 4., 5.

³ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1863. dec. 7., 1867. jan. 18., febr. 11. ápr. 14. *P. N.* 1863. dec. 6., 1864. jan. 15., 21., *zz.*, febr. 12., 16., 17., 20. *Ür-mössynél* II. 180. l.

⁴ *H. H. S. A. Min. R. Pr.* 1864. febr. 2., márc. 2., *P. N.* 1864. jan. 9., febr. 10.

honvéd-érdemrendjének viselése miatt fogságba került s utóbb internáltatott, kit ennél fogva a délvidéken, ahol lakott, mindenki lelkes hazafinak tartott, már 1862. szeptember 16-án levelet intézett gróf Pálffy Móric helytartóhoz, kivel, úgy látszik, régebben bizalmas viszonyban állott. E levélben tudomására hozta, hogy az országban forradalmi szervezkedés van folyamatban, mely messze szétterjedt, melynek a portyázó rablóbandák is szolgálatában állanak, mely forradalmi kiáltványok terjesztését készíti elő. A szervezők neki ajánlották fel a főparancsnokságot, dús javadalommal, ő azonban azt visszautasította, mert az egész vállalkozást bűnös merényletnek tartja.¹

Pálffy e följelentést közölte Forgách kancellárral, ki viszont báró Mecséry rendőrminiszterhez küldte át azzal a megjegyzéssel, hogy ő az egész dolgot misztifikációnak tartja. Ez a megjegyzés, mely pedig a Pálffy véleményének is megfelelni látszott, Forgáchra nézve végzetessé vált. Mecséry egészen más véleményben volt az Asbóth följelentésére nézve s nem késett érintkezésbe lépni vele. Valósággal szolgálatába fogadta, kialakított díjazás mellett s olyan szerepet szánt neki, amely az árulóé mellett még az «agent provocateur»-éhez is hasonlít, mert neki érintkezésben kellett maradnia a gyanúsított egyénekkel, hogy tőlük minél többet tudhasson meg, sőt, régi viszonyuk alapján levelezésbe kellett bocsátkoznia az árulásáról mit sem sejtő Klapkával.²

Az Asbóth följelentései következtében már 1863. májusában történtek egyes elfogatások, többek között a Vidacs Jánosé, melyek azonban nem keltettek nagyobb feltűnést. Akkor sem ütöttek nagyobb zajt, mikor a katonai törvényszék rendeletére megelőző házmotozások nyomán egyes iparosoknál készülő honvédegyenruhákat foglaltak le. A rendőrminiszter már 1863. novemberében tudomással vélt bírni egy Pesten működő forradalmi bizottságról, melynek néhány levelét sikerült kézre keríteni.³

Csak december 18-án fordult elő olyan esemény, mely a régóta táplált gyanút teljesen igazolni látszott, s melyről a kormánynak már előzetes tudomása volt. Győrött, Szegeden, Kaposváron, Lúgoson, Veszprémben, Székesfehérvárott, Rimaszombaton, Zalaegerszegen, sőt néhány példányban Budapesten is, egyidejűleg falragaszok tűntek föl, melyekben az «Országos függetlenségi bizottmány» Kossuth Lajos kormányzó rendeletéből lázadásra hívja fel a nemzetet. A dagályos stílusban írt kiáltvány utal a világesemények legújabb fordulatára, mely

¹ *Steier Lajos*: Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései, Budapest, Tört. Társ. kiad. 1924- 707 — 708., 727 — 728. I. Lásd e mű III. kötetének 192—103. lapjait.

² *U. ott.*

³ *U. ott* 710. I. O. L. K. L. I. 1863. 660., 1408., 1519., 1570. számok.

az idegen járomban szenvedő népeknek a felszabadulásra kedvező kilátást ígér. De életjelt kell adni, hogy természetes szövetségeseink meggyőződjenek róla, hogy a közös ellenség ellen a magyar karjára biztosan számíthatnak. E végből a Kossuth Lajos kormányzó rendeletére új országos bizottmány alakult, melynek célja az 1849-i függetlenségi nyilatkozat megvalósítása. A bizottmány elvárja a nemzettől, hogy neki engedelmeskedni fog, óva int mindenkit, hogy fondorkodásával a honárulásra mért büntetést ne vonja magára.¹

Ennek a kiáltványnak egész szövegezése a maga megfélemlítő célzatával nagyon rávall az egyidejű lengyel forradalom módszerének példájára; nem bírhatott valószínűséggel az, hogy Kossuthtól ered. Másrészt a Kossuth nimbusza éppen abban az időben a dunai konfederáció tervének köztudomásra jutása következtében csökkent. Tény, hogy semmi jele sem mutatkozott annak, mintha e falragaszok a közönség szélesebb köreire hatást gyakoroltak volna. A kormány körrendeletben utasította a megyei és városi hatóságokat, hogy éberan őrködjenek és a netáni forradalmi fondorlatok» fölmerüléséről azonnal tegyenek jelentést. Az 1864. év elején számos erre vonatkozó jelentés érkezett be a kancelláriához és a helytartósághoz s ezek mind azt bizonygatták, hogy semmiféle forradalmi mozgalomnak jelei nem észlelhetők.²

Ámde Asbóth nem nyugodott; március 2-án oly jelentést terjesztett gróf Pálffy elé, amely már egész lajstromát foglalta magában a forradalmi összeesküvéssel megvádolt egyéneknek, kik között a magyar közélet számos kitűnősége minden alap nélkül volt megnevezve. Valószínűleg e jelentés szolgált alapjául annak a bizalmas tanácskozásnak, melyet a helytartónál gróf Coronini katonai főparancsnok és több hivatalos egyén részvételével megtartottak s mely már az elfogatandó egyének kiszemelésével foglalkozott.³

A kormány intézkedésének újabb lökést adott az az utcai tüntetés, mely március 13-án este a pesti Zrínyi-kávéháztól kiindulva s a Mészáros-utcára is kiterjedve lefolyt. Nemcsak az egykorú lapközlemények, hanem maga a helytartónak Worafka rendőrigazgató jelentésére alapított s a kancellárnak előterjesztett közlése is mutatja, hogy az egész tüntetés jelentéktelen dolog volt. Egy ismeretlen ember buzdítására az utca népe elkezdte Kossuthot és a magyar szabadságot éltetni; többnyire csak éretlen ifjak csatlakoztak hozzá, kik a velők ellenkezőkkel erőszakoskodtak. Az egész mozgalom hamar véget ért s a vizsgálat megindult. Mégis Bécsben «tumultusok»-nak minősítették a Pesten történ-

¹ A kiáltvány szövegét *Vörös Antal* őrizte meg a *Nemz. Múzeumban* levő gyűjteményében 1 659. sz. a. Lásd *Rogge* id. köt. 208. l. *Ürmösy* id. köt. 151. .

² *O. L. K. E. I.* 1863. 1575. szám. 1864. 407., 422., 535.

³ *Steiernél* 714, továbbá 728 s köv. 1.

tekt s nyomban kiadatott az elfogatási parancs az Asbóth listáján legjobban terheltek ellen.¹

Március 16-án reggel 4 órakor letartóztatták Pesten Almásy Pált, az 1849-i képviselőház volt elnökét, ki 1861-ben a képviselők körében a felirat elfogadása érdekében érvényesítette befolyását, továbbá Beniczky Lajost, a szabadságharc kormánybiztosát és volt honvédezedest, az 1861 -i országgyűlés határozati párti tagját, Nedeczky István földbirtokost, Gáspár Lajost, Clementis Gábort, Szelestyey Lászlót és Sebes Emilt, kik mind a katonai törvényszék elé állítottak. Pár nappal később letartóztatták Máriássy Bélát Pestmegyében, Lezsák Lajost és Németh Albertét Pesten, Salamon Lajost Székesfehérvárott, Zambelli Lajost Vácott és Nedeczky Jenőt Zalában; Horváth János, kinél, úgy mint az elfogottaknál, házkutatást tartottak, önként jelentkezett a katonai törvényszéknél. A letartóztatottak sorát bezárták Véges Vilmos pesti iskolaigazgató, Spóner Tivadar volt országgyűlési képviselő, Nagy Jenő volt honvédezedes és Asbóth Lajos; ez utóbbit csak a látszat kedvéért fogták el, hogy a rendőri hatósággal való egyetértése ki ne tűnjék, de a fogságban egészen megkülönböztetett bánásmódban részesítették.²

A helytartó ez ügyben a kancellárhoz tett előterjesztésében röviden csak azt jelentette, hogy forradalmi fondorlatok miatt kellett a nevezetteket sürgősen letartóztatni. Az elfogottaknál és más helyen is eszközölt házkutatások, úgyszólván semmi eredménnyel sem jártak; ellenben ugyanez időben több helyen a külföldről érkezett fegyverszállítmányok koboztattak el; így Nagykanizsán hat ládában 396 puskacső, Vácott Zambellinél négy láda puska és szurony, Esztergomban három hordóban lovassági kardok, puskák és forgópisztolyok foglaltattak le.³

A következő részben fogjuk ennek a rejtélyes összeesküvés ügynek fejleményeit ismertetni. Ezt az ügyet Steier Lajosnak a bécsi állami levéltár előbb hozzá nem férhető részeiben eszközölt legújabb kutatásai derítették fel; nevezetesen az ő kutatásai tették nyilvánvalóvá az Asbóth Lajos szerepét ennek az összeesküvésnek a fölfedezésében. De a vizsgálat folyamán a vádlottak részéről tett vallomások — mint látni fogjuk — még mindig sok ellenmondást és érthetetlen dolgot tartalmaztak.

A közönség az elfogatások tényével megértés nélkül állott szemben; nagyobb izgalmat nem keltett, de mindenesetre fokozta a kormány iránti bizalmatlanságot.

¹ O. L. K. E. I. 18694. 377- szám. P. N. 1864. márc. 16. 1. *Redlich* id. rn. II. 334. 1.

² *Steiernél* 715—716. 1. O. L. K. E. I. 1864. 366., 385., 423. számok. *Beksics* (Fer. Józs. kora 618. l.) tévesen 1863. márc. 5-ére teszi az elfogatásokat.

³ *Steiernél* 717. 1. O. L. K. E. I. 1864. 386., 442., 452.

Nagyon jellemző a leckéztetés, amelyben Kecskeméthy Aurél a félhivatalos «Sürgöny» hasábjain a kancellár jóváhagyásával részesítette a Pesti Naplót. Komoly szemrehányást tett neki, hogy az elfogatások tényét egyszerűen agyonhallgatta s ebben a bűnpártolás egy nemét vélte láthatni. Kemény Zsigmond nagyon higgadtan válaszolt e támadásra; utalt arra, hogy csak a «Sürgöny»-ben olvasta, hogy a letartóztatások politikai természetűek. Nem tudjuk — úgymond — hogy az illetők mivel vádoltatnak és ki lettek-e már hallgatva? nem követhetjük a «Sürgöny» példáját, mely kihallgatás és bizonyíték nélkül, máris kárhoztatja az illetőket, mondván, hogy legújabban akadtak magyar emberek a művelt osztályból, kiket a király nemrég szabadsággal, vagyonuk visszaadásával hálára kötelezett s kik mégis felhasználtatták magukat bűnös cselekmények elősegítésére. Becsempészett fegyverek, proklamációk s a loyális és békés polgárok terrorizálására célzó fenyegető levelek lefoglalása minden kétséget eloszlat. A «Sürgöny» szerint, a 48-as párt, ha kiegyenlítési hajlamait komolyaknak kívánja tartatni, közlönyében kárhóztató ítéletet tartoznék mondani oly merényletek felett, melyek a törvényestől messzeeső utakon keresik hazai ügyeink megoldását. Erre a Pesti Napló kijelenti, hogy bár semmi pártnak sem közlönnye, ő és a vele egygondolkozásúak mindig azon a törvényes úton voltak és vannak, melyet az 1861 -i feliratok megjelöltek, s hogy aki a passzív hallgatás mögött be nem vallható célokat gyanít, az denunciál.¹

Az elfogatásokhoz időben oly közel esik a magyar kancellária vezetésében beállott változás, hogy az okozati összefüggést már a felületes szemlélet is valószínűvé teszi.

Gróf Forgách Antal főkancellár tulajdonképpen hivatalba lépése óta állandó küzdelmet volt kénytelen folytatni az ellen a kormányzati rendszer ellen, melynek maga is részese volt s melynek fő képviselője és intéző szelleme Schmerling államminiszter volt. A nélkül, hogy a magyar nemzet közvéleményét osztotta volna, mégis érzülete mindama tényezők között, melyek a kormányzat menetére befolytak, legközelebb hozta őt a magyar közvéleményhez. Gróf Pálffy Móric helytartó is távolabb állott attól, de nem annyira, hogy Forgáchcsal összeférni nem tudott volna; személyes viszonyuk eléggé jó volt, bár mindig Forgách volt az, ki az enyhébb felfogás felé hajlott.

Voltak Forgáchnak küzdelmei Plener pénzügyminiszterrel is, de ezek nem voltak oly természetűek, melyek állását megrendíthették volna. Küzdenie kellett olykor a rendőri hatalommal, mely például soká megakadályozni tudta, hogy az olyan közgyűlésben álló megyefőnök, mint a sárosmegyei Hlaváts János, eltávolíttassék helyéről. Szívesen dacolt a Reichsrath ama törekvéseivel, melyek a magyar kancell-

¹ O. L. K. E. I. 1864. 463. szám. P. N. 1864. ápr. 7.

láriát a még: egyelőre csak a lajtántúli tartományokat képviselő, szökebb birodalmi tanács alárendelt közegévé akarták volna tenni. Ellenben el kellett tűrnie, hogy tisztán Magyarország belügyeihez tartozó adminisztratív rendszabályokat és reformokat a minisztertanácsban az államtanács elnöke vagy az államminiszter adjon elő; hasztalanul szólalt fel Forgách ez ellen, a magyar Nádasdy hitvallást tett a mellett, hogy ezek birodalmi ügyek s természetesen a miniszterek értekezlete az ő nézetéhez csatlakozott.¹

Láttuk azokat a harcokat, melyeket Forgách a minisztertanácsban Schmerling ellen vívni kényszerült s melyekben rendesen magára maradván vagy csak az Esterházy támogatásában részesülvén, neki majdnem mindig vereséget kellett szenvednie.²

Az 1864-ik év koratavaszi hónapjaiban Forgáchot komolyabb betegség hosszabb időn át ágyhoz kötötte. E kényszerű távollétét használta fel Schmerling arra, hogy előkészítse a döntő csapást, mellyel Magyarországnak az 1861-iekből megmaradt utolsó vívmányára, a magyar igazságszolgáltatásra mérni akart; ez okvetetlenül törésre vitte volna a dolgot Forgách és az államminiszter között. Ekkor közbejött valami, ami megtörte az uralkodó eddigi ellenkezését a Forgách elbocsátásával: az Almásy—Beniczky-féle «összeesküvés» fölfedezése. Az első följelentést Forgách tényleg misztifikációnak tekintette s ebben némileg tévedett, mert a följelentés nem volt egészen alaptalan, bár a meglehetősen idétlen és oktalan vállalkozás komolyságát és veszélyes voltát célzatosan nagyra fújták fel azok, akiknek érdekében állott a Magyarországgal való kiegyezést hátráltatni.³

Tény az, hogy Forgáchot egész váratlanul érte az uralkodó üzenete, hogy lemondását nyújtsa be. Még április 7-én az ő saját lapja határozottan megcáfolta a betegségével kapcsolatba hozott távozásának híret. Április 22-ről kelt a felmentő kézirat, mely rendkívül kíméletes és elismerő formában, tisztán egészsége meggyöngyülésére való utalással, buzgó és sikeres munkálkodásának elismerése mellett, ideiglenes nyugalmomba helyezte a főkancellárt.⁴

Utódjául gróf Zichy Hermann vasmegyei főispán neveztetett ki, ki mellett másodkancellár az előbb Károlyi Lászlótól ellátott helyen Privitzer István lett, addig a Pálffy helyettese a budai helytartóságnál.

Gróf Zichy Hermann kinevezése mindenkéül nagy csodálkozást keltett, mert ő úgy volt ismeretes, mint aki képesség és érdemek

¹ O. L. K. E. I. 1863. 4-6., P. N. 1863. okt. 20., H. H. S. A. Min. R. Pr. 1862. júl. 17., 22., aug. 1.

² Eisenmannál 356. s köv. 1.

³ Redlichnél id. h. *Drei Jahre Verfassungstreit*. 184. s köv. 1.

⁴ P. N. 1864. febr. 24., márc. 8., ápr. 3., 6., 7., 15. Kecskeméthy A. id. m. 171—172. 1.

dolgában a megyefőnökök átlagos mértékét is alig éri el.¹ Nem nélküli a pikantériát az a körülmény, hogy mikor Pálffy helytartó 1863. szeptemberében előterjesztést tett a helytartótanácsnál betöltendő elnökhelyettesi állások betöltésére nézve, ez állásokra első helyen gróf Zichy Hermann vasmegyei főispánt és belső titkos tanácsost hozta javaslatba. A kancellár azonban nem csatlakozott e javaslatához, mert Zichyt nem tartotta eléggé képesnek és alkalmasnak az első elnökhelyettesi állás betöltésére; s most, íme, ugyanaz az egyén, képesnek és alkalmasnak találtatott arra, hogy a főkancellár utódja legyen. Az egykorú magyar sajtóban alig nyilvánulhatott meg a kormányzatban beállott fontos változás fölötti közvélemény. A bécsi lapok úgy találták, hogy e változásnak van egy magyar forrásból és egy német forrásból eredő magyarázata. A magyar magyarázat szerint Forgách azért bukott meg, mert érettnak vélte a helyzetet arra, hogy az országgyűlés összehívassék, amire a kormány többi tagjai ráállani nem akartak. Ezek az adminisztráció újraszervezését s az osztrák igazságügyi törvényeknek — különösen a kereskedelmi jognak — Magyarországon behozatalát, valamint azt is kívánták, hogy a provisorium alkalmazottainak nyugdíj biztosíttassák, mert e nélkül megfelelő elemeket kapni nem lehet. A német forrás szerint a változás oka az, hogy Forgách eredményeket elérni nem tudott és tulajdonképpen programja sem volt.²

Schmerling nagyon érezhette, hogy mindenki neki tulajdonítja -a Forgách eltávolítását és sietett lapjában a «Botschafter»-ben határozottan megcáfolni e felfogást, szokása szerint megint az uralkodó személyét állítván az előtérbe. Szerinte a magyar kancellária vezetésében beállott változás az uralkodó legszemélyesebb elhatározásának tekinthető, mely onnan ered, hogy a császár el van határozva a februáriusi alkotmánynak érvényt szerezni és nem hagyja azt legyőzhetetlen passivitással és csupán látszólagos keresztülvitelével tönkretétetni.³

Schmerling e fölényes kinyilatkoztatására ugyancsak rációfoltak az események, amikor kevesebb, mint másfél év alatt meghozták a Schmerling bukását és az ő februáriusi alkotmányának felfüggesztését.

¹ Lásd e mű 111. kötetének 370. lapját.

² O. L. K. E. I. 1863. 1151. szám. P. N. 1864. ápr. 23., 24.

³ P. N. máj. 3.

A NEGYEDIK KÖTET TARTALMA

Előszó. írta: Nagy Miklós

3

XVI. rész: Absolutismus változott formában.

I. Gr. Forgách kancellár tömeges megkegyelmezésekkel igyekszik Magyarországon hangulatot kelteni a kiegyenlítés mellett. Az uralkodó és Schmerling államminiszter siettetni kívánják az országgyűlés összehívását, az utóbbi csak azért, hogy újabb szakítás erősebb rendszabályokra vezessen; Forgách késlettet, hogy időt nyerjen a provisorium által egy kiegyezésre hajlandó párt létrehozására. Gr. Apponyi országbíró az uralkodó felhívására kiegyezési tervet készít, mely közel áll az 1867-ikihez, magyar minisztérium haladéktalan kinevezését kívánja s Deák helyeslését bírja; az uralkodó azt visszautasítja. Forgách más tervet szerkeszt, mely a delegációt tulajdonképpen a tágabb birod. tanács hatáskörével ruhazza fel. A kormánytanácsban ez is megbukik s egy semmitmondó legfelsőbb elhatározás a magyar kérdést egyelőre leveszi a napirendről. Deákot az 1861-iki országgyűlés tagjai emlékalbummal tisztelik meg; annak átadásánál Apponyi is megjelenik s nyomban ezután fölmentetvén állásától, gr. Andrássy György lesz országbíró. Kísérletek törvénykezési és sajtóügyi provisorium behozatalára. A közhangulat békés, de bizalmatlan; a provisorium folytatja a Bach-rendszer gyanakvó kémkedését és szigorú féken tartja a sajtót; Zichy és Jókai elitéltetése. A rendőrség beavatkozásai meg nem szűnnek, a kormánynak saját közegei szereznek bajokat. Nemzetiségi mozgalmak. Az 186- $\text{\$}$ -i szárazság súlyos gondokat okoz. Közöny az ország gazdasági érdekei iránt. Tanügyi intézkedések. 1862. nov. 1863. szept

7

II. Külpolitikai viszonyok: Miksa főherceg mexicói császárságának terve. A lengyelek forradalma Oroszországban, annak kihatása Ausztriára és Magyarországra; európai interventio terve dugába dől. A német Bund kérdése; fokozott feszültség Ausztria és Poroszország között. Osztrák terv a szövetségi szervezet reformjára nézve; a gasteini találkozás; az osztrák császár a német fejedelmeket tanácskozára hívja meg Frankfurtba; a porosz király megtagadja a részvételt. A fejedelemgyűlés lefolyása és eredménye: a túlnyomó többség elfogadja a reformaktát, de az Poroszország ellenkezése következtében kihivetlennek bizonyul; magyar vélemények a reformaktáról. Időközben Schleswig-Holstein kérdése a német szövetség és Dánia között nyílt összeütközést okoz; a dán király váratlan halála az öröklés kérdésével bonyolítja össze az ügyet. A frankfurti szövets. gyűlés és a német közvélemény az elbei hercegségeknek az augusztburgi herceg uralma alatt Dániától való elszakítását veszi célba s egyelőre Holsteinba fegyveres végrehajtást indít. Ausztria és Poroszország az 1852-i londoni egyezmény alapján a Glücksburg-ház örökjogát meg nem tagadják, de a végrehajtásban részt vesznek; osztrák és porosz csapatok benyomulnak Schleswigbe és győznek. Az angol kormány konferenciát hív össze Londonba, mely azonban csak rövid fegyverszünetet eredményez; a harc tovább foly, míg Dánia teljesen leverve, a vitás hercegségek birtokáról lemond Ausztria és Poroszország javára. 1863—1864

41

III. Az erdélyi megyék nagyobb része ellentáll a provisorium életbe-
léptetésének: a szász egyetem követelésekkel lép fel s főtörvény-
széket kap; a románok újabb nemzeti kongresszusa szembeszáll
a provisorium némely intézkedésével. A kormány ideiglenes sza-
bályzatot bocsát ki az egybehivandó erdélyi országgyűlés megalaki-
tása és működése számára s az április 21-i legfelsőbb elhatározás
alapján utasítja a törvényhatóságokat, hogy a július 15-ére Nagy-
szebenbe összehívott országgyűlésre a kibocsátott szabályzat érteit-
mében választandó képviselők választását készítsék elő, egyúttal
kinevezetik a 24 királyi meghívott. Július elején számos megye
tiltakozásával szemben megtartatnak a választások s a románok
terrorizmusa ellenére a magyarság 44 mandátumot hódít meg. Az
országgyűlés megnyitása előtt a magyar és székely képviselők és
regalisták gr. Andrásy Gyula és Tisza Kálmán részvételével érte-
kezletet tartanak s elhatározták, hogy helyeiket a törvénytelen
országgyűlésen el nem foglalják s kilépésüket az uralkodóhoz és az
országgyűléshez intézett emlékiratban indokolják. A megnyitó
királyi leiratra az országgyűlés felirattal válaszol. A lemondások
által megüresedett kerületekben a kormány ismételve megpróbálja
a választást, de nem tud oly jelöltet választani, ki a mandátumot
megtartaná. Miután az országgyűlés letárgyalta a románok, vala-
mint vallásaik s a három erdélyi nyelv egyenjogúsítására vonatkozó
kormányjavaslatokat s törvénybe iktatta az októberi diplomát és
februáriusi pátenst, intést kap, hogy küldje ki mielőbb képviselőit
a birodalmi tanácsba; a vett meghagyás szerint a 26 kiküldött
megválasztatik s ugyanakkor kineveztetnek az urak házának erdélyi
tagjai. Az erdélyieket a Reichsrath okt. 20-án lelkesen fogadja s
59

IV. Bajok a Reichsrathal; a felirati vita után a csehek nagy része ki-
lép az ügyis csonka birod. tanácsból; a pénzügyminiszter adó-
javaslatait visszavonni kénytelen; a képviselőház a kormány részé-
ről ellenzett határozatokat hoz; Schmerling nimbusza hanyatlik.
Galiciában kihirdetik az ostromállapotot. Jelentétkelen változások
a kormányban, a közhit ellentétet lát Schmerling és Rechberg
között. Miksa főherceg mint császár Mexikóba indul. Az uralkodó
Magyarországba jövetelének híret megcáfolják. Deák és Sennyey
különbözően ítélnék a helyzetről. Az inség még 1864 tavaszán is
tart; protestáns sérelmek; a kormány erdélyi és horvátországi
politikájának meddősége. Asbóth Lajos forradalmi szervezkedést
leplez le a helytartó előtt; forradalmi kiáltványokat tartalmazó fal-
ragaszok találatnak több helyen; Pesten március 13-án utcai tün-
tetők éltetik Kossuthot; pár nappal rá Almásy Pál, Beniczky
Lajos és Nedeczky István több társukkal forradalmi fondorlatok
vádja alatt elfogatnak és hadbíróság elé állítatnak; külföldi fegyver-
szállítmányokat koboznak el; az országban egyébiránt nincs nyug-
talanság. Április 22-én az uralkodó Forgách főkancellárt egészségi
okokból, elismerés mellett fölmenti állásától, gr. Zichy Hermann
foglalja el helyét, Privitzer lesz másodkancellár; e változás magya-
rázata. 1863—1864